

"IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION"

international scientific-practical journal

TARAZ, KAZAKHSTAN

ISSN: 3007-8946

20 OCTOBER 2024

els.education23@mail.ru

irc-els.com

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION»**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION»**

Main editor: G. Shulenbaev

Editorial colleague:

B. Kuspanova
Sh Abyhanova

International editorial board:

R. Stepanov (Russia)
T. Khushruz (Uzbekistan)
A. Azizbek (Uzbekistan)
F. Doflat (Azerbaijan)

International scientific journal «IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION», includes reports of scientists, students, undergraduates and school teachers from different countries (Kazakhstan, Tajikistan, Azerbaijan, Russia, Uzbekistan, China, Turkey, Belarus, Kyrgyzstan, Moldova, Turkmenistan, Georgia, Bulgaria, Mongolia). The materials in the collection will be of interest to the scientific community for further integration of science and education.

Международный научный журнал «IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION», включают доклады учёных, студентов, магистрантов и учителей школ из разных стран (Казахстан, Таджикистан, Азербайджан, Россия, Узбекистан, Китай, Турция, Беларусь, Кыргызстан, Молдавия, Туркменистан, Грузия, Болгария, Монголия). Материалы сборника будут интересны научной общественности для дальнейшей интеграции науки и образования.

20 октября 2024 г.
Taraz, Kazakhstan

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-3-5

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВОЙ КОММУНИКАЦИИ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ

ДЖУМАЕВА ГУЛХОН СОАТМУРОДОВНА

Ассистент кафедры латинский язык, ГОУ ТГМУ им. Абуали ибни Сино

Аннотация. Настоящая статья посвящена исследованию особенности языковой коммуникации медицинских работников. Его целью явилось обоснование феномена коммуникативной - речевой культуры врача и установление его специфики в сфере профессионального медицинского общения. Наряду с этим в статье изучены особенности реализации указанных компонентов на примере медицинского дискурса, создаваемого врачом. Полученные выводы могут быть применены для составления типологии коммуникативно-речевых культур, реализуемых врачом, с целью повышения успешности общения в медицинской сфере.

Ключевые слова: коммуникативно-речевая культура, речевая деятельность и поведение, медицинская коммуникация, медицинской сфере.

FEATURES OF LANGUAGE COMMUNICATION OF HEALTHCARE PROFESSIONALS

Annotation. This article is devoted to the study of the peculiarity of language communication of medical professionals. Its purpose was to substantiate the phenomenon of communicative - speech culture of a doctor and establish its specifics in the field of professional medical communication. Along with this, the article studied the peculiarities of the implementation of these components on the example of medical discourse created by a doctor. The obtained conclusions can be used to compile a typology of communication and speech cultures implemented by a doctor in order to increase the success of communication in the medical field.

Key words: communicative-speech culture, speech activity and behavior, medical communication, medical sphere.

Активная разработка в последние десятилетия проблемы типологизации способов речевой деятельности и речевого поведения индивидов, принадлежащих к различным социальным группам, привела к появлению целого ряда понятий, которые тем или иным образом соотносятся друг с другом, таких как идиолект, социолект, языковая личность, речевая культура и, наконец, особенности языковой коммуникации медицинских работников. Спектр характеристик, лежащих в основе типизации видов речевой активности, постепенно расширялся в направлении от особенностей использования языка к коммуникативно-прагматическим, социальным, нормативным и другим параметрам, реализуемым в ней. Одним из ключевых понятий современной лингвистики стало понятие языковой личности, являющейся субъектом сознательной речевой активности (речевой деятельности) и автоматизированного речевого поведения[1].

Наблюдения за речевой деятельностью и речевым поведением разных языковых личностей позволили получить новые свидетельства того, что различия между ними носят многосторонний характер. Попытка отразить данную речевую вариативность привела, в свою очередь, к появлению понятия речевая культура [3, 9], на котором мы остановимся подробнее. Речевая культура «включает в себя язык, формы воплощения речи, совокупность общезначимых речевых произведений на данном языке, обычаи и правила общения, соотношение словесных и несловесных компонентов коммуникации, закрепление в языке картины мира, способы передачи, сохранения и обновления языковых традиций, языковое сознание народа в бытовых и профессиональных формах, науку о языке» [3].

Особый интерес для нашего исследования представляет типология видов речевой культуры:

1. Элитарная речевая культура, принадлежность к которой обеспечивает ее носителю доступ практически ко всем возможным языковым и речевым ресурсам, а также возможность их применения в точном соответствии с существующими языковыми нормами и правилами общения.

2. Среднелитературная речевая культура. Для представителей данной культуры характерным является функционально-стилистическая «узость» речи (владение одним-двумя функциональными стилями литературного языка), а также большое количество нарушений отдельных норм и правил общения.

3. Литературно-разговорная речевая культура. Ее отличают тенденции к стилистической сниженности, неэтикетному общению, исключительному использованию разговорной речи.

4. Фамильярно-разговорная речевая культура и просторечная речевая культура отличаются «бедностью» используемых языковых и речевых средств, большим количеством нарушений норм и правил речевых высказываний или даже отсутствием представления о них у их носителей.

5. Профессионально-ограниченная речевая культура. Культура данного типа возникает в рамках определенной профессиональной группы. Ее относят к низкой разновидности речевых культур, что и определяет в целом ее схожесть с ними. Ее специфической характерной чертой является употребление жаргонизмов/профессионализмов [4].

На первый взгляд, в представленной типологии установлены и описаны все основные характеристики различных видов речевых культур. Задачей исследователя является лишь соотнесение типологических черт конкретной языковой личности с тем или иным заявленным типом культуры. Однако дифференциация речевых культур в определенной сфере социальной жизни, в нашем случае профессиональной сфере медицины, вызывает значительные трудности. Дело в том, что медицинское сообщество представлено разнообразными языковыми личностями, отличающимися между собой по уровню профессионального мастерства, компонентом которого является определенный уровень сформированности коммуникативной компетенции. Тем не менее, простое распределение его представителей по различным уровням иерархии речевых культур вряд ли является возможным. Дело в том, что речевые практики, используемые врачом, вариативны, что может быть вызвано целым рядом факторов. К числу последних можно отнести ситуацию общения (место, время, участники общения, обсуждаемая проблема), характер общения (эмоциональность/ общения).

Результат. В ходе медицинской коммуникации предметом обсуждения, как правило, являются обладающие высокой личностной значимостью вопросы качества жизни, поддержания и сохранения здоровья и жизни человека, что часто определяет эмоциогенность общения. При этом также наблюдается изменение используемых медицинским специалистом моделей речевого поведения, свидетельствующее об определенной размытости границ между традиционно выделяемыми типами речевых культур. В известном смысле можно говорить о возможности идентификации большинства речевых культур в коммуникативном пространстве медицинской деятельности. Коммуникативно-речевая культура, как и речевая культура многого компонента и обладает сложной структурой. Прежде всего, это обусловлено многоуровневостью самой языковой личности, являющейся ее творцом. Последнюю принято представлять, как результат взаимодействия трех основных уровней: 1) вербально-семантического (владение средствами естественного языка); 2) когнитивного (отражение систематизированной «картины мира» индивида; 3) прагматического (цели, мотивы, интересы, установки и интенциональность).

Рассмотрим, каким образом данные аспекты реализованы в коммуникативно-речевой культуре вообще и врача как участника медицинской коммуникации, в частности. Речь - один из важнейших способов самопрезентации человека, так как в процессе речи у собеседника складывается определенное впечатление о человеке, его манерах, поведении, эрудиции,

уровне образования и т. д. Таким образом, речь - это средство познания мира в целом и каждого отдельного человека, в частности. Однако коммуникативная культура включает в себя не только речевой компонент. Термин коммуникация происходит от латинского слова *communis*, что означает «делаю общим, связываю, общаюсь». Общение может осуществляться при помощи различных средств и в разных условиях (временных и пространственных). В нем могут участвовать различные индивиды. Кроме того его отличает многообразие форм. Именно поэтому понятие коммуникация рассматривается нами как более широкое по отношению к понятию речь. Помимо вербального компонента в коммуникативной практике индивидов реализуются их интенции и экспектации, пре суппозиционный фонд, отражающий их когнитивную систему, ценности, а также невербальные способы передачи информации (посредством мимики, жестов, взгляда, позы и т. д).

Заключение. Таким образом, коммуникативно-речевая культура складывается из нескольких компонентов, а именно: нормативно-речевого, эпистемического и прагматического аспектов. Нормативно-речевой аспект включает в себя умение правильно говорить, т. е. строить высказывания в соответствии с лексическими, грамматическими и стилистическими нормами языка. Важным измерением данного аспекта коммуникативно-речевой культуры является также коммуникативная точность. Одним из ее проявлений в медицинском общении выступает лаконичность общения, задаваемая врачом как коммуникативным лидером. Другим является клишированность основных дискурсивных формул, автоматизм использования которых позволяет избежать речевых ошибок, обеспечить краткость выражения. Еще одним проявлением становится употребление медицинской терминологии и профессионализмов, отказ от использования средств повышения выразительности речи (стилистических приемов и фигур речи).

Таким образом, экстраполяция знания о типических особенностях речевой деятельности и поведения различных языковых личностей, обобщенного в понятии речевая культура, позволяет дополнить имеющиеся представления применительно к конкретным видам дискурса, в частности медицинскому дискурсу. Особенности коммуникативной деятельности в профессиональной сфере медицины позволяют говорить о необходимости создания типологии коммуникативно-речевых культур, реализуемых врачом в процессе общения с другими представителями социального института медицины, а также пациентами. Коммуникативно-речевая культура отличается от речевой культуры своим характером (обладает большей лабильностью), а также структурно-содержательными особенностями, определяемыми спецификой общения в сфере медицины.

ЛИТЕРАТУРА

1. Головин, Б.Н. Основы культуры речи / Б.Н. Головин. - М, 1988.
2. Гольдин, В.Е. Речевая культура / В.Е. Гольдин, О.Б. Сиротина // Русский язык. Энциклопедия. -М., 1998. - С. 413-414.
3. Грайс, Г.П. Логика и речевое общение / Г.П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. - М.: Прогресс, 1985. - С. 217-237.
4. Жура, В.В. Дискурсивная компетенция врача в устном медицинском общении: монография / В.В. Жура. - Волгоград: Изд-во ВолГМУ, 2008. -376 с.
5. Рудова, Ю.В. Осмысление здоровья и болезни в наивной и научной картинах мира / Ю.В. Рудова, В.В. Жура // Волгоградский научно-медицинский журнал. - 2014. - № 4 (44). - С. 7-9.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-6-8

УДК 001.895

ЗНАЧИМОСТЬ И РОЛЬ ТЕРМИНА «ПАНАЦЕЯ» В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

КАЖБАНОВА АРУЖАН КАНАТОВНА

студентка 1 курса НАО «ЗКМУ имени Марата Оспанова» специальности «Медицина»,
г.Актобе, Республика Казахстан

МАЙКУПОВА РИТА НУРЛАНОВНА

Научный руководитель, старший преподаватель кафедры языков
НАО «ЗКМУ имени Марата Оспанова»

***Аннотация:** В данной статье рассматривается понятие «панацея» и его эволюция в современном мире. Основное внимание уделено его роли в различных дисциплинах, от медицины до философии и технологий. Изучаются междисциплинарные аспекты термина и его использование в современном обществе, включая метафорическое применение и научные перспективы. Анализируются не только возможности применения панацеи как концепции, но и ограничения, связанные с поиском универсальных решений в мире, где сложность задач требует более детализированного подхода.*

***Ключевые слова:** Панацея, универсальное средство, наука, медицина, технологии, метафора, философия, прогресс, общество, инновации, трансгуманизм, эликсир бессмертия.*

Термин «панацея» восходит к древнегреческой мифологии, где Панакея, дочь бога врачевания Асклепия, олицетворяла идею универсального средства от всех болезней. В древности это слово несло не только медицинский, но и духовный смысл, отражая вечное стремление человека к совершенству и избавлению от страданий. Идея панацеи развивалась параллельно с историей человеческой цивилизации и нашла своё место в культуре, науке, философии и даже религии. Вопрос поиска универсального решения для сложных проблем стал актуальным не только в медицинском, но и в социально-экономическом и технологическом контексте, особенно с развитием науки и инноваций в XX и XXI веках [1, с.18-22].

В современном мире термин «панацея» используется преимущественно в метафорическом значении, отражая идею универсального решения для разнообразных проблем. Будь то разработка новых медицинских препаратов, борьба с глобальными угрозами, такими как изменение климата или поиск совершенных технологий, люди продолжают обращаться к концепции панацеи, даже если осознают, что универсального средства не существует.

На протяжении веков человечество искало панацею - чудодейственное средство, которое могло бы излечивать все болезни и продлевать жизнь. В древние времена алхимики и врачеватели верили в существование «Философского камня» или эликсира бессмертия, которые могли бы стать панацеей для всех страданий. Врачебная практика была наполнена мифами и легендами, в которых фигурировали чудесные исцеления и волшебные средства. Однако с развитием науки и медицины стало ясно, что универсального лекарства не существует. Медицина стала более специализированной, и понимание болезней углубилось до уровня клеток и молекул. Современные медики и ученые признают, что каждая болезнь требует уникального подхода. Тем не менее, термин «панацея» по-прежнему используется в медицинских кругах для обозначения многофункциональных препаратов или методов лечения, которые потенциально могут лечить широкий спектр заболеваний [2, с.388-390].

Примером таких разработок может служить генная терапия. Это направление медицины обещает решить целый ряд проблем, связанных с наследственными заболеваниями. Разработки в области редактирования генома, такие как CRISPR, рассматриваются как

революционные достижения, которые могут приблизить человечество к созданию «панацеи» для генетических болезней [3, с.115-120]. Стоит заметить, как отмечают многие учёные, каждый прорыв в науке сопровождается новыми вызовами и этическими вопросами, что подтверждает мысль о том, что абсолютной панацеи в медицине быть не может.

Философия на протяжении тысячелетий осмысляла идею панацеи, задаваясь вопросом: возможно ли достичь совершенства в этом мире? Платон, Аристотель и более поздние философы обсуждали границы человеческого знания и возможностей. Стремление к панацее часто связано с утопическими идеями, где предполагается существование совершенного мира без болезней, войн и страданий. Однако философы всегда скептически относились к возможности достижения такого идеала. Они утверждали, что мир слишком сложен и противоречив, чтобы одно средство могло решить все его проблемы.

Современная философия предлагает пересмотреть идею панацеи, акцентируя внимание на понятии «многообразия решений». Прогресс в науке и технике позволил найти новые способы решения сложных задач, но одновременно выявил новые дилеммы. Например, искусственный интеллект может считаться панацеей для некоторых областей, но он же вызывает опасения по поводу контроля над технологиями и их воздействия на общество. Таким образом, философы видят в идее панацеи не столько универсальное средство, сколько символ вечной борьбы человека за улучшение своей жизни, осознавая при этом свои ограничения.

Термин «панацея» широко используется в метафорическом значении для обозначения идеального решения сложных проблем [4, с.147-158]. В политике и экономике это может быть связано с поиском «волшебной формулы», способной решить такие глобальные вопросы, как бедность, неравенство или экономические кризисы. Например, введение универсального базового дохода часто рассматривается как потенциальная «панацея» для решения проблем автоматизации и безработицы, хотя реальная эффективность таких решений остается спорной.

В технологиях панацеей часто называют новые разработки, обещающие революционные изменения. Искусственный интеллект, возобновляемая энергетика, биотехнологии и квантовые вычисления - всё это представляется как инструменты, которые смогут изменить мир. Однако на практике каждый технологический прогресс сопровождается новыми проблемами и вопросами. Например, массовое внедрение искусственного интеллекта требует решения вопросов этики, приватности и занятости, что делает невозможным его рассмотрение как универсального решения для всех проблем.

В XXI веке многие технологические инновации позиционируются как панацеи для человеческих проблем. Искусственный интеллект, блокчейн, нанотехнологии и другие достижения считаются инструментами, которые способны кардинально изменить нашу жизнь и избавить человечество от многих страданий. Особенно большие надежды возлагаются на развитие медицинских технологий: биоинженерия, кибернетические импланты, персонализированная медицина.

Несмотря на очевидные успехи, критики отмечают, что технологии не лишены недостатков. Например, такие направления, как робототехника и автоматизация, могут привести к росту безработицы и социальному неравенству. То же касается искусственного интеллекта, который, хотя и решает множество задач, вызывает вопросы касательно контроля и этики. В результате, несмотря на свою значимость, технологии не могут быть истинной панацеей для всех проблем.

Концепция панацеи нашла широкое отражение в культуре и искусстве. Она фигурирует в литературе, кинематографе, театре и даже в поп-культуре. Одним из ярких примеров является поиск Философского камня - легендарного вещества, способного даровать вечную жизнь и превратить металлы в золото. В более современных произведениях эта тема сохраняется в форме поиска чудодейственных средств, способных победить смерть, старость и болезни [5, с. 357-368].

Современные произведения часто используют панацею как символ человеческого стремления к совершенству. В популярной культуре также можно наблюдать примеры панацеи в виде супергероев, которые олицетворяют идею защиты и спасения человечества от всех бед.

Таким образом понятие «панацеи» продолжает играть значимую роль в современном мире, служа мощной метафорой универсального решения для сложных проблем. В медицинской, философской, технологической и культурной сферах этот термин символизирует стремление человека найти идеальное средство, которое улучшило бы качество жизни. Хотя реальная панацея, как универсальное лекарство от всех болезней, пока не была найдена, символическая ценность этого термина продолжает вдохновлять человечество на новые открытия и инновации. В конечном итоге, панацея - это не столько реальная цель, сколько вечное стремление человека к прогрессу и совершенству.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беседовала А.Р. ИММУНИТЕТ НА СТРАЖЕ. «В МИРЕ НАУКИ».-2023.-Т.2.-№3.-С.18-22.
2. Бунятян А.А. Справочник по иммунологии \ А.А. Бунятян, Б.В.Сургин \ \ Очищение организма. –2012.– С. 388-390.
3. Грачев В.В. Педагогические условия персонализации образования в высшей школе : монография / В.В. Грачев. – М. : Изд-во СГИ, 2017. С.115-120.
4. Лассэ Ж.М. Панацея практика лечения солнечной энергией.-2018.-С.147-158
5. Полат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. / Е.С. Полат. – Москва, 2021.-С.357-368.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-9-12

UDK 16.40

"THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE USE OF ARTISTIC AND AESTHETIC TECHNOLOGY (ART TECHNOLOGY) IN ENGLISH LESSONS TO ENHANCE THE CREATIVE POTENTIAL OF STUDENTS"

KISMETOVA GALIYA

M.Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, Kazakhstan

AKYLBEEKKYZY SAULE

Annotation. *The article presents the features of standard curricula of updated content, defines the theoretical foundations of the use of art technologies, the authors suggest that the use of various genres of art can revitalize and enrich the learning of a foreign language, make it more intense and interesting.*

Keywords: *potential, creative potential, art technologies, artistic and aesthetic direction, fairy tale therapy, role-playing games, reproductions, work with paintings, pantomimes, applied art, listening, kinesthetics, audials, visuals, methods of teaching English.*

Kazakhstan has been participating in the international study on the assessment of educational achievements of PISA students (Program for International Student Assessment) since 2009. The analysis of Kazakhstan's results in the PISA-18 international study showed the need to improve the national education system, the system of assessment and monitoring of the quality of education as a priority area of the state's educational policy. PISA-2024 is focused on science and includes an optional assessment of competence in foreign languages. In the 2020-2021 academic year, the country completed the transition to updating the content of the secondary education system. A distinctive feature of the Standard Training Programs is that special attention is paid to the development of various skills. The system of goals and objectives of teaching the subject "Foreign language" is based on instilling values such as work and creativity [1]. The tools for the development of functional literacy of students, as well as checking its formation, are tasks of a creative nature [1, p.3]. According to the definition of the modern explanatory dictionary edited by T.F. Efremova, creativity is a process of activity that creates qualitatively new material and spiritual values or the result of creating an objectively new one [2, p.1003], in the F.A. encyclopedic dictionary. Brockhaus and I.A.Efron, creativity is literally the creation of new things. Creativity is a conventional term for a mental act that is expressed in the embodiment, reproduction or combination of data from our consciousness, in a relatively new and original form, in the field of abstract thought, practical and artistic activity [3, vol. 32, pp.729-730]. Having an idea of the concept of "creativity", you can proceed to the definition of "creative potential". So, according to the definition of the latest sociological dictionary edited by the compiler of AA. Gritsanova, creativity is an aspect of intelligence that is characterized by novelty in thinking and problem solving. Creativity involves divergent thinking (a method of creative thinking usually used to solve problems and tasks, which consists in finding multiple solutions to the same problem), usually requiring as many answers as possible to a simple, standard situation (for example, unusual use, innovative approach, associative connections)[4, pp. 770-771]. To achieve the formation of students' communicative competence, modern technologies such as art technologies are used. The problem of the study of art technologies in the educational process of secondary schools was studied by scientists T.G. Kazakova, K. D. Ushinsky, Ya.A. Komensky, T. S. Komarova. The issues of moral, social, patriotic, ethnocultural, and labor education of students through art are reflected in the dissertation works of Kazakhstani researchers U.M.Abdigapbarova, R.J. Rabilova, Z.S. Batchayeva, A.S. Abdramanuly, E.V. Artybayeva, M.J. Kozybakov, S.A. Uzakbayeva. The pedagogical potential of folk art and art pedagogy of the Republic of Kazakhstan is revealed in the works of J.M. Akparova,

B.A. Almukhambetov, E.K. Amirgazin, A. Alimbekov, Sh.M. Arsaliev, K.E. Yeralin. The most interesting are the works and works of teachers of Kazakhstan devoted to art education and aesthetic education of schoolchildren Zhedelova K.O., Alimbekov A., Almukhambetov B.A., Zharikbayev K.B., Kaliev S.K., Yeralin K.E., Arsaliev Sh.M., Kozybakov M.Zh., Amirgazin K.A., Uzakbayeva S.A., Kozhakhmetova K.Zh [5, pp.7-8]. Art methods in education are revealed in the scientific works of researchers A.K.Mynbaeva, Z.M.Sadvakasova, M.E.Seilkhanova, A.E.Smilova, A.B.Aitbayeva, G.A.Kasen. Scientists,

V. Becker-Gloscha, believes that the basis of the modern definition of art technologies is artistic creativity, combined with the influence of factors such as communication, expression and symbolization. [6, p.49], and S.V. Starikova gives the following definition that art technologies are a set of means of art and methods of artistic and creative activity to achieve a pedagogical goal. According to the definition of Kazakh researchers A.K. Mynbaeva and A. Smailova, art technology is a system of methods, techniques and techniques of artistic creativity that promotes self-expression and personal development[7]. Based on the above, the following art-pedagogical technologies can be used in practice:

1. Fairy tale therapy – various fairy tales about letters, when students learn to read phonetic fairy tales about Mr. Tongue [8], grammatical fairy tales. This technology is designed primarily for younger students. "The tongue has an owner, Mr. Tongue. Mr. Tongue lives in a comfortable, warm house. The house has two walls, a floor, a ceiling and a corridor. The Tongue loves warmth, so it is warm in the house and has two doors: the outer one is lips and the inner one is teeth. The tongue sleeps on the floor – it is more comfortable there. And the tip of the tongue has a favorite spot on the ceiling on a hill, just behind the upper teeth. He likes to play with different sounds: [d], [f], [ei], [r],[g]. That's how the Tongue lives, it doesn't come out, it's afraid of catching a cold. One night, bad weather broke out, a strong wind blew, the trees rustled, and it began to rain heavily. The tongue woke up and began to listen to the sounds outside. First he heard an owl hooting at: –u-u-u; how a hedgehog ran very close, snorting – hf-hf-hf. Somewhere far away, a cow lowed–m-m-m; a dog growled –r-r-r and geese cackled –g-g-g. Tongue was sleeping and breathing softly –h-h-h, and in his sleep he heard the rain pounding on the roof –t-t-t." Throughout the rest of the lessons, Mr.Tongue will come to the students and practice new sounds." Such fairy tales are especially good for sensitive children, imaginative, as well as for "audios" and "kinesthetics". Fairy tales are well remembered and remembered even after a few years.

2. Rhythmic physical training sessions (action songs) are very well suited for active children of "kinesthetics", those who need to move around. If you do a physical education session with music or video, then it will be educational for both "audials" and "visuals". Basically, such physical education classes are recognized by elementary school children. They can be used at the beginning of the lesson to include children in the subject, or in the middle of the lesson to switch children from one activity to another and an element of relaxation. Physical education classes also develop phonemic hearing well and expand vocabulary.

3. Working with songs and music is also an important element of art pedagogical technology, especially for "audios" + "kinesthetics", since you can not only listen to a song, but also sing it, as well as perform various tasks before, during and after listening to the song. Many songs are well remembered and remembered by children even many years later, for example, Singing Grammar or Grammar Rhymes. In addition, the songs can be used to explore different theatrical and musical genres.

4. Pantomimes are good to use for practicing new vocabulary new words and phrases. And in this case, the first to answer is the "kinesthetics", because for them this is an extra opportunity to move around and change the situation. At the initial stage, when learning the alphabet, "kinesthetic" children will be happy to depict different letters using their bodies. Letters can also be drawn in the air, before writing them in a notebook, draw on a friend's back. Older children will be happy to depict different nouns or action verbs.

5. Role-playing games, theater - very suitable for "audios" and "kinesthetics". Although, practice here shows that many children like to immerse themselves in a new image and play out a dialogue in an unusual situation. Situational moments can not only differ in roles, but also in the place of action (at the doctor's, in the store or on the street), but also by changing countries (in Kazakhstan, in Russia, or in England).

6. Crafts (applied art) – very good for "kinesthetics" and "visuals", because it is an opportunity to connect the subject content with the creativity of children, it is a great opportunity to do something with your own hands and remember it. At the initial stage, you can ask children to make letters out of plasticine and decorate them with beans or peas, beautiful buttons or beads. This is very useful for "kinesthetics", as well as for children who have problems with dysgraphia. Example: letters. Later, when studying lexical topics, applied creativity is well used in the classroom or at home to consolidate the studied material. In addition, drawing can also be attributed to crafts. At the same time, drawing can be purposeful – for example, draw your pet and tell about it, and as a means to check the quality of assimilation of the material you have studied – the so-called "art dictation" or "art coloring pages". Children are divided into those who like to draw and those who do not like to draw. And therefore, it is sometimes impossible to give tasks to guys who are not very good at this skill. Many, moreover, are also embarrassed by the fact that they draw poorly. Very often this is due to a negative experience when other children make fun of the student's "art". And just in this case, the use of art coloring helps the teacher to bring joy to the student from the realization that he can cope with this artistic activity.

7. The use of various visual paintings – "visuals" - drawing – "kinesthetics". Paintings by famous artists can be shown when studying specific topics to reveal the content – for example, when studying the biographies of prominent people. If desired, you can find the opportunity to use reproductions in almost every lesson. Elementary school students can be introduced to paintings when studying the topic of "Animals" or "Family", offering not cartoon Disney characters as a visual aid, but reproductions of paintings or at least book illustrations by famous children's artists. Thus, we believe that by applying artistic and aesthetic technologies, they can be used to implement not only the subject content of the English language, but also for the assimilation of vocabulary, grammar, the development of listening, reading, writing and speaking skills. What is the advantage of art technologies over other forms of educational work in our opinion? Firstly, almost every student can become a full participant in the lesson and this does not require any special abilities (musical, artistic, plastic) from him, everyone has the opportunity to prove themselves. Secondly, in the process of participation, the child reveals his feelings, moods, thoughts, his attitude to the world around him, which allows him to get to know him better and help. Thirdly, art technologies can improve academic performance and the quality of assimilation of the studied material, and allows you to set up work on the most significant channels of perception for the entire group of students.

LITERATURE

1. Mukasheva G.A. Features of the standard curriculum on the subject "Foreign language" in the senior classes of the general secondary education level according to the updated content / G.A. Mukasheva, A.J. Rakizhanova, A.K. Aubakirova//Foreign.languages in schools of Kazakhstan. – 20201. - No.3. – pp. 3-10
2. The new dictionary of the Russian language. Explanatory and word-formation / edited by T.F. Efremova. – M.: Russian language, 2006. – p. 1003
3. Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary. in 82 tt. and 4 additional vol.32. - Moscow: Terra, 2001. — pp.729-730 tt.
4. The newest sociological dictionary/comp. A.A.Gritsanov, V.L. Abushenko, G.M.Evelkin, G.N.Sokolov, O.V.Tereshchenko.–Mn.: Book House, 2010. – pp. 770-771
5. Nebesaeva Zh.O. Formation of the future teacher's readiness for creative artistic and visual activity by means of art pedagogy: Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in specialty 6D010700– Fine arts and drawing /Scientific consultant, PhD, Professor B.A. Almukhambetov B.A., zarub. consulting Doctor of Medical Sciences, Professor A. Vaitkevichine. – Almaty. – Kaz.NPU named after Abai, 2017. - pp.7-8
6. Vyakhireva E.A. The development of creative thinking of younger schoolchildren in the process of personality-oriented learning. - M.: ICNTI, 1998. - p.49
7. Mynbayeva A. K. Art pedagogy. Didactic creativity of a teacher: a monograph/ A.K.Mynbayeva, M.E.Seilkhanova, A.E.Smilova. – Almaty: Kazakh University, 2017. – p .7-8.
8. <https://nsportal.ru/detskiy-sad/raznoe/2013/08/19/foneticheskie-skazki>
9. Titova N.A. The use of art-pedagogical technologies in English lessons —URL <https://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/angliiskiy-yazyk/library/2018/12/01/ispolzovanie-art-pedagogicheskikh>

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-13-16
УДК 378.147:004:811.161.1

ВОЗМОЖНОСТИ ИКТ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

БАЙТАКОВА М.К., АБДУЛЛИНА Л.Н., МАЙКУПОВА Р.Н.

старшие преподаватели кафедры языков

НАО «Западно-Казахстанского медицинского университета имени Марата Оспанова»
г.Актобе, Республика Казахстан

***Аннотация.** В статье говорится о применении инновационных технологий при обучении русскому языку студентов вузов, даются определение, основные задачи, цели и методы инновационного обучения. Некоторые методы и виды ИКТ рассматриваются более подробно.*

***Ключевые слова:** инновационные технологии, эффективное использование инновационных технологий, оптимизация учебного процесса, качественные образовательные услуги, развитие личностных качеств.*

В XXI веке понятие «новая технология обучения» широко используется в учебно-методологической и структурированной науке. Передовые цифровые технологии обучения в основном направлены на развитие индивида, совершенствования и продвижения динамичности учебного процесса. Для оказания квалитологических образовательных услуг в мире по подготовке и воспитанию будущих работников создаются привилегированные положения для высококачественного уровня знаний и навыков педагогов. Разумеется, развитие внутренних свойств, качеств личности в образовании требует нового интеллекта, особой творческой стремительности.

Установлено, что обучение современными инновационными технологиями не только насыщено исследованиями, но и предполагает их практическую апроприацию. Бесспорно, результативное использование инновационных технологий в обучении разным языкам позволит в будущем готовить конкурентоспособных квалифицированных специалистов [1, 57].

Что же такое инновационное обучение в современном мире и в чём его особенности? Инновационное обучение - это актуальный способ обучения в современном ландшафте, который включает в себя индивидуальный подход, знания основ, творческий подход, профессионализм, использование обновлённых технологий. Актуальность инновационного обучения заключается в использовании обучения, ориентированного на обучающихся, а также в поиске возможностей раскрыть его творческий потенциал.

К основным задачам инновационного обучения относятся:

- развитие языковых, коммуникативных, интеллектуальных и творческих способностей специалистов;
- формирование базовых компетенций будущих специалистов;
- формирование и развитие навыков, положительно влияющих на рост учебно-познавательной деятельности и продуктивного творчества;
- формирование личностных качеств студентов;
- оптимизация учебно-воспитательного процесса;
- создание обстановки сотрудничества преподавателя и студента;
- выработка долговременной положительной мотивации к обучению;
- тщательный отбор методических материалов и способов его подачи [2, 84].

Наш век ознаменовался значительным смещением акцента с традиционных методов обучения на более актуальные, востребованные, новаторские. В связи с внедрением

информационно-коммуникационных технологий в орбиту образования, был облегчен трансформация как к подходам преподавания, так и обучения будущих специалистов.

Информационно-коммуникационные технологии в цифровой эре предоставляют безграничные ресурсы для изучения русского языка. Модерновые преподаватели должны поощрять будущих специалистов к поиску подходящих видов деятельности при помощи компьютерных технологий, чтобы добиться положительного результата в изучении современного русского языка. Подрастающий контингент уже не представляет мир без компьютеров и гаджетов, поэтому использование информационно-коммуникационных технологии в образовательном процессе не вызывает у будущих специалистов дискомфорта, а скорее наоборот, стимулирует, вдохновляет их к учёбе.

Наряду с тем, использования мультимедийных средств и информационно-коммуникационных технологии позволяет будущим специалистам быстро добывать конкретные факты, ценные данные и предоставляет в режиме онлайн все сопутные, смежные учебные материалы. При помощи технологии студентам могут быть предоставлены многие необходимые материалы, что помогает преподавателю стимулировать их на изучение русского языка [3, 430].

В нынешнее время технология стала важной частью обучения русскому языку. Описывая процесс обучения русскому языку с использованием информационно-коммуникационных технологии следует использовать термин «*integratio*», т.е. процесс объединения в целое. Передовые высшие учебные заведения (академии, университеты, институты) ориентированы на профессиональную подготовку студентов, как конкурентно способных представителей современного рынка труда. Сейчас онлайн-платформы и мобильные приложения, такие как Duolingo, Babbel и Rosetta Stone, привнесли новую ступень доступности и интерактивности в образовательный процесс обучения [4, 87]. Применение искусственного интеллекта для персонализированного обучения стало обыденностью, обеспечивая адаптацию программы под степень компетентности каждого студента.

Как известно, среди четырех основных навыков языка - аудирование, говорение, чтение и письмо, первым и главным является, безусловно, навык аудирования. Несложно осмыслить важность слушания, принимая во внимания то событие, что оно занимает около 45% времени, которое общество проводят в общении. Тем не менее, как будущие специалисты, так и преподавательский состав не уделяют ему надлежащей осмотрительности, так как аудирование является самым трудным из всех навыков в русском языке. Умение внимательно слушать имеет важнейшее значение для изучения русского языка. Преподавателю не легко разрабатывать этот данный навык у будущих специалистов. Принцип произношения, будь то для понимания или продуцирования языка, также создаёт препятствие для носителей языка.

Посодействовать студентам развить навыки аудирования можно с помощью различных мультимедийных инструментов, таких как цифровые истории или подкасты. Цифровые истории горячо принимаются студентами, поскольку они сочетают в себе интерактивность, наглядность и мотивируют их. На занятиях преподаватели русского языка часто используют сайт <https://voxworker.com/ru>. VoxWorker – является онлайн сервисом для озвучки текста, который может переводить небольшие набранные тексты в аудиозапись [3, 481]. Данный сервис может переводить текст в голос как на русском так и на английском языках. Также для синтеза речи можно выбрать мужской или женский голоса с разным удобным для вас тембром или акцентом, а результат озвучки можно сохранить в файл формата mp3, самом популярном формате для аудио записей.

Аудиозаписи, которые скачали и загрузили на персональные и портативные устройства называются подкастами. Это очень похоже на радио или телешоу, но будущие специалисты могут слушать и смотреть его в соответствии с собственным интересом в любое время времени. Также подкаст может быть создан на любую лексическую и грамматическую тему с включением музыки или видео. Для прослушивания равнозначного материала в аудитории, дома самостоятельно изучая, рекомендуется использовать эти подкасты. Особенно студентам

вузов подкасты могут быть полезны для записи лекций, докладов, потому что пропустившие занятия, могут без усилий скачать для последующего прослушивания. Кроме того, студенты могут сделать свои собственные подкасты на определённые темы по грамматике русского языка.

Таким же образом, можно указать и небольшую часть мультимедийных ресурсов, способствующих усвоению русского языка самостоятельно или выполнять задания СРО:

-Русский онлайн (<http://www.rus-on-line.ru/index.html>) – здесь находятся интерактивные упражнения, наглядные таблицы и т.п.

-«Learn Russian» (<http://learnrussian.rt.com>) является сетевой мультимедийный учебник для начинающих изучать грамматику русского языка. В нём отражены упражнения, аудио, основные таблицы, топики от алфавита до научного стиля речи и др.

-Русский язык для всех (<http://www.russianforeveryone.com/>) является начальным курсом современного русского языка (алфавит, словарь, грамматика, таблицы, игры и т.д.).

-Интерактивные тренировочные упражнения и тесты по грамматике русского языка от элементарного до продвинутого уровня (<http://www.russian.ucla.edu/flagship/russianflagship/Grammar.html>).

В добавок к предшествовавшему, можно отнести сложные типы учебных Интернет-ресурсов Web-квест (интернет-проект). Здесь имеется сценарий организации проектной деятельности по любой теме с использованием ресурсов сети Интернет, где предполагает проведение любого проекта. В Интернете можно выполнять лексические и грамматические задания на написание web-квестов, которые впоследствии допускается использовать при индивидуальной, командной работе на занятиях русского языка. Например: web-квест «Великое наследие» (<https://sites.google.com/site/muzejrusskogoslova/hom>), web-квест «Лексика русского языка» (<http://elle903.wixsite.com/leksika>) [4, 38]. Предложенные интернет-технологии активизируют мотивацию освоения русского языка, тем самым повышая уровень индивидуализации получения знаний.

Ещё один важнейших методов развития речевых навыков будущих специалистов – это применение цифрового видео. Производство короткометражных фильмов с использованием WMM (Windows Media Player), которая является базовой программой, как кажется, повышает интеллектуальную деятельность, наряду с мотивацией использовать русский язык. Вспомогательная мотивация при этом возникает из-за непрерывного интереса, который будущие специалисты находят в созданий новых фильмов, параллельно совершенствуя свои технологические познания.

Наравне с компьютерными приложениями мобильные телефоны равным образом способствуют изучению русского языка. Применения свою функцию видеозаписи, будущие специалисты могут создавать видеопродукции, которые, повышают количество слов, фраз, предложений, которые они произносят в монологе. Таким образом, разрешение студентами использовать приложения в своих мобильных телефонах в учебных целях служат целям: создание более творческих мыслителей, поскольку они экспериментируют с аудио-и видеозаписями и фотографиями, а также знакомство их с использованием MALL (Mobile Assisted Language Learning).

Возможности применения искусственного интеллекта при изучении русского языка начали писать исследователи инновационных средств обучения еще недавно. Появление в интернете чат ботов на основе нейросетей сделало возможным применение искусственного интеллекта уже по сей день. Нейросети могут использоваться как средство автоматизированного перевода различных текстов, аудио и видео контента. Они же способны распознавать устную речь, анализировать фонетические ошибки, оценивать устные ответы по установленным критериям. Нейросети весьма перспективны как средство индивидуализации обучения. Они могут достаточно точно определить уровень владения языком, учесть индивидуальные интересы студента и с учётом его личных целей обучения скорректировать рабочую учебную программу, подобрать для него необходимые учебные материалы.

Электронные средства наглядности позволяют «освежить» процесс обучения, но это не должно становиться основной целью. В частности, молодые педагоги, которые так же относятся к «цифровому поколению», достаточно часто стремятся использовать на занятиях как можно больше современных и передовых средств ИКТ. Тем не менее важно всегда помнить о целесообразности применения инновационно-коммуникативные технологии на каждом конкретном этапе занятия. Помимо того, нужно помнить требования СанПиНа.

Таким образом, преподаватели русского языка вузов должны быть подготовлены к профессиональной деятельности в условиях постоянно изменяющейся, совершенствующейся информационно-образовательной среды. Современные технологии открывают новые возможности для применения цифровых средств обучения в глобальном мире. Инновационно-коммуникативные технологии помогают с успехом решать многие задачи в курсе обучения русскому языку в том случае, если учитываются как общие особенности сегодняшних студентов, так и индивидуальные.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гайсина С.В. Цифровая грамотность и цифровая образовательная среда вуза. Методические рекомендации. URL: https://spbappo.ru/wpcontent/uploads/2019/02/ФСП_цифровая-грамотность_МР_Гайсина-С.pdf (дата обращения: 18.06.2023).
2. Красилова И.Е., Поддубская О.Н. Реализация принципа наглядности при обучении русскому языку в условиях современной информационнообразовательной среды / Прикладные, поисковые и фундаментальные исследования в сфере педагогики и психологии: традиции, опыт и инновации: монография / Е. И. Аверина, Н. И. Азизова, Ж. Б. Багичева [и др.]. – Самара: ООО НИЦ «Поволжская научная корпорация», 2023. – С.83-94.
3. Сверчкова Ю. А. Визуализация учебной информации как средство преобразования блоковых моделей // Педагогика и психология, теория и методика обучения: Межвузовский сборник статей. ННГАСУ. – 2019. – 650 с.
4. Структура ИКТ-компетентности педагогов. Рекомендации ЮНЕСКО / The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. – UNESCO Digital Library. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000213475/> (дата обращения: 18.06.2023).

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-17-20

УДК 81. 811.111-26

COLOR SYMBOLISM IN KYRGYZ LINGUISTIC CULTURE

SVETLANA ALYMKULOVA

Senior Lecturer of the Department of English Philology, Institute of Philology and Intercultural Communication, Osh State University.

ELMIRA KARABEKOVA

Senior Lecturer of the Department of English Philology, Institute of Philology and Intercultural Communication, Osh State University.

DARIKA BEKKULOVA

Lecturer of the Department of English Philology, Institute of Philology and Intercultural Communication, Osh State University.

Abstract: *The current paper is about color symbolism in Kyrgyz linguistic culture which is deeply rooted in traditional beliefs, nomadic heritage, and cultural practices. It also deals with significant role in conveying cultural values, aesthetic preferences, and spiritual beliefs within Kyrgyz society. The paper touches upon certain colors in Kyrgyz traditions and folklore and explores the meanings of colors in Kyrgyz culture and language, focusing on the symbolic roles of key colors such as white, black, red, blue, and green.*

Keywords: *color symbolism, cultural beliefs, religious traditions, white, black, green, red, gold, blue.*

Color symbolism in Kyrgyz linguistic culture holds a significant place, deeply rooted in the nation's traditions, beliefs, and way of life. Colors are not only used for their visual qualities but also convey meanings that reflect cultural values, social hierarchies, and spiritual beliefs. The language incorporates colors to symbolize various concepts, emotions, and social norms, influencing the way Kyrgyz people perceive and describe the world around them.

Colors play a significant role in traditional Kyrgyz ceremonies and clothing. White is often used in wedding attire to symbolize the bride's purity, while red elements in the groom's costume may represent courage and energy. During national celebrations, such as "Nowruz" (the Persian New Year), colorful decorations—especially green—signify renewal and the coming of spring.

In funerals, dark colors, especially black, are worn to express grief and mourning. Yet, over time, even these rituals have evolved, incorporating various shades to reflect individual family traditions and beliefs.

While Kyrgyzstan has a diverse population with influences from various ethnic groups and cultures, certain colors hold particular significance within Kyrgyz traditions and folklore. Here's an overview of color symbolism in Kyrgyz linguistic culture:

White (ak-Ак) holds symbolic importance in Kyrgyz culture, representing purity, sincerity, and spirituality. White is often associated with ceremonial occasions, such as weddings and religious rituals. Traditional Kyrgyz clothing, especially for special events, may incorporate white fabrics or embroidery as a symbol of auspiciousness and reverence. It is also associated with sacredness and is used in various traditional rituals and practices. For instance, white is considered the color of milk, which is not just a staple food but also a sacred substance, symbolizing life and nourishment. The phrase "ак жол-ak jol" (white road) is used to wish someone a good path or bright future, suggesting purity in one's intentions and actions. White also conveys the idea of peace and blessings. For example, elders often give "ак бара" (white blessing), which is a type of well-wishing or prayer bestowed upon younger generations. In traditional ceremonies, wearing white clothes or using white decorations signifies spiritual readiness and purity.

The phrase “ак сакал-ак sakal” (white beard) is used in Central Asia and the Caucasus, an elder is called an “elder”, which is translated into Turkish as “white beard” or “wisdom and experience, coming from old age”.

Blue (kok-көк) is another significant color in Kyrgyz symbolism, often associated with the sky, water, and the natural world. Blue symbolizes tranquility, peace, and harmony with nature. In Kyrgyz traditional art and textiles, shades of blue are commonly used to depict landscapes, rivers, and celestial motifs. The color blue holds a special place in Kyrgyz culture due to its association with the sky and the Tengri, the sky god of ancient Turkic and Mongolic religions. It symbolizes freedom, vastness, and eternity. In Kyrgyz, the phrase "көк асман" (blue sky) often refers to a state of peace and tranquility. Blue is also connected to notions of loyalty and wisdom. In traditional Kyrgyz thought, the blue sky serves as a metaphor for clear, unbiased judgment. In this way, blue extends beyond its visual perception to embody spiritual depth and intellectual clarity.

Red (kyzyл-кызыл) carries both positive and negative connotations in Kyrgyz culture. On one hand, red symbolizes vitality, strength, and passion. It is often used in decorative arts, such as embroidery and felt crafts, to add vibrancy and energy to designs. However, red can also symbolize danger or warning, especially in folklore and superstitions. Red is a vibrant color associated with life, and celebration in Kyrgyz culture. It symbolizes energy, courage, and passion. Traditional Kyrgyz clothing, especially festive garments, often incorporates red elements to signify joy and festivity. The phrase “кызыл жүз” (red face) is used to describe someone who is healthy and full of life. (example) Additionally, red can denote courage and bravery. It is commonly associated with warriors and historical figures known for their heroic deeds. In folk tales and epics, red is often linked to fire and blood, symbolizing the life force and the struggles that define human existence.

The red field of the flag represents the Kyrgyz people’s fortitude and resilience in the face of challenges. It symbolizes their strength and determination to overcome adversity and protect their way of life. The sun with rays symbolizes peace and prosperity, reflecting the Kyrgyz people’s aspirations for a bright and prosperous future. The red color of flag symbolizes the valor and bravery. The golden sun, bathed in its rays, represents peace and wealth. Tunduk is a symbol of a father's house, in a broader sense and the world as a universe. Forty rays, united in a circle, mean a union of 40 ancient tribes into the united Kyrgyzstan.

Green (jashyl-жашыл) represents fertility, growth, and prosperity in Kyrgyz symbolism. It is associated with the lush pastures of the Kyrgyzstan landscape and the vitality of agricultural life. Green is often used in traditional motifs and patterns to evoke feelings of abundance and renewal. It also symbolizes life, nature, and renewal in Kyrgyz linguistic culture. It is associated with the earth and all things that grow, representing fertility and the continuity of life. The term “жашыл майдан” (green field) can symbolize the abundance of nature, agricultural prosperity, and the pastoral lifestyle that many Kyrgyz people historically led. Green is also seen as a sacred color in Islamic culture, which has a significant influence in Kyrgyzstan. As such, green may symbolize faith, spiritual growth, and divine blessings.

Gold (altyn-алтын): Gold symbolizes wealth, abundance, and prestige in Kyrgyz culture. It is often used in decorative arts, such as jewelry and embroidery, to denote prosperity and social status. Gold accents are commonly found in traditional Kyrgyz costumes and ceremonial attire. An idiom “алтындан артык” is translated as “more precious than gold” describes something or someone extremely valuable or precious, not necessarily in a material sense.

Black (kara-кара) color carries complex meanings in Kyrgyz linguistic culture. It is less commonly used in Kyrgyz symbolism. While it can symbolize mourning, sadness, or misfortune, it also represents strength, authority, and resilience. For instance, the term "кара киши" (black person) might refer to a common person or an average man, distinguishing him from those in positions of power or high social status. Black can also signify the unknown or mysterious. The dual nature of black in Kyrgyz culture reveals how the color encompasses both negative and positive aspects, symbolizing life's challenges and the power to rise above them.

Multicolored Patterns: Many traditional Kyrgyz textiles and crafts feature intricate multicolored patterns, which often carry symbolic meanings related to nature, spirituality, and cultural heritage. These patterns may incorporate a combination of colors such as red, blue, white, and green, each contributing to the overall symbolism and aesthetic of the design.

The Use of Colors in Proverbs and Idioms

Kyrgyz proverbs and idioms often incorporate colors to express cultural values and social norms. These expressions use colors metaphorically to convey meanings that go beyond their literal sense:

- “Ак ийилет, бирок сынбайт” (“White bends, but does not break”) implies that a person of pure character can endure hardships without losing integrity.
- “Кара курсак тойбойт” (“The black stomach is never full”) refers to greed or insatiable desire.
- “Кызыл тили бар” (“He/she has a red tongue”) describes someone who is eloquent or persuasive in speech.
- “Жашылдан чыга элек” (“Still green”) means someone who is still inexperienced, immature, or young.
- “Кара терге түшүү” (“to work extremely hard”) which is used to denote someone putting in a great deal of effort or experiencing hardship.
- “Көктү карап жүрүү” (“head in the clouds”) means to dream about something unattainable or to live in a world of illusions, ignoring reality.

In addition to these specific color associations, it's important to recognize that color symbolism in Kyrgyz linguistic culture is also influenced by broader cultural beliefs, religious traditions, and regional variations. Colors may hold different meanings or interpretations depending on the context and individual perspectives. Overall, color symbolism plays a significant role in conveying cultural values, aesthetic preferences, and spiritual beliefs within Kyrgyz society.

In Kyrgyz linguistic culture, colors are much more than visual experiences; they carry layers of meanings that reflect the nation's historical, spiritual, and social fabric. From the sacred white of milk to the deep blue of the sky, color symbolism serves as a linguistic and cultural tool that conveys essential values, beliefs, and emotional states. Understanding these symbolic meanings offers deeper insights into Kyrgyz culture and the worldview embedded within the language.

BIBLIOGRAPHY

1. Aitpaeva, G. (2006). *Sacred Sites of the Kyrgyz People: Spiritual Power and Nomadic Traditions*. Bishkek: Aigine Cultural Research Center.
2. Kerey, M. (2013). "Color Terms in the Kazakh and Kyrgyz Languages: A Comparative Analysis." *Central Asian Survey*, 32(3), 344-361.
3. Kudaibergenov, A. (2012). *Traditional Beliefs and Folklore of the Kyrgyz People*. Bishkek: Kyrgyzstan Press.
4. Musaev, K. M. (2000). *Languages of Central Asia: A Comparative Study*. Moscow: Nauka.
5. Satybaldieva, K. (2010). *The Cultural Code of Kyrgyz Language: Metaphor, Symbol, and Meaning*. Bishkek: El-Suu.
6. Vasilyeva, E. (2009). "Color Symbolism in Central Asian Folklore and Ethnography." In *Proceedings of the International Symposium on Turkic Studies*, edited by A. Klyashtorny, 102-110. St. Petersburg: St. Petersburg University Press.
7. Yudakhin, K. K. (1965). *Kyrgyz-Russian Dictionary*. Moscow: Sovetskaya Entsiklopediya.
8. Tursunova, S. (2015). *Nomadic Aesthetics in the Language of the Kyrgyz People*. Almaty: Nomad Press.
9. Shukurov, R. (2004). "The Meaning of Colors in Turkic Traditions." *Journal of Central Asian Studies*, 15(1), 55-68.
10. Саматов К. Цветозначающая лексика в кыргызском языке (лексикосемантический аспект) (монография). - Бишкек, Улуу тоолор. - 2017. -168 б.
11. Саматов К. Лексемы, выражающие хроматические цвета Кызыл «красный», сары «жёлтый», кок «синий, голубой», жашыл «зелёный», күрөң «коричневый» в кыргызском языке (РИНЦ)// Проблемы современной науки и образования. Иваново: Проблемы науки, 2016, №10 (52) - С. 109-124.
12. Сланикова Т.В., Черкашина Е.И. Цвет и цветообозначения в лингвистических исследованиях. М.: Языки народов мира, 2021. 239 с
13. Юнусалиев Б. М. Киргизская лексикология. Часть 1 (развитие корневых слов). Фрунзе.: Киргосучпедгиз, 1959. С. 248.
14. Юдахин К. К. Киргизско-русский словарь. М.: Советская энциклопедия, 1965. 973 с.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-21-24
УДК 81'373

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕР (熟语 (шуюй) ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРЫЛУ ЖОЛДАРЫ

ХУҢШАН АЙЖАН

Абылай хан атындағы ҚазХК және ӘТУ Шығыс тілдер аударма кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан

Аннотация. Фразеологиялық бірліктер тілдің байлығы мен ерекшелігін көрсететін маңызды элементтерінің бірі болып табылады. Олар ұлттың мәдениеті, тарихы, дүниетанымы мен дәстүрлерін бейнелейді. Қытай тілінде қалыптасқан дәстүр бойынша фразеологиялық бірліктер 熟语 (shuyu) деп аталады. Қытай тілінің фразеологиялық бірліктері 成语 (чэньюй), дағдылы тіркестер (惯用语, гуаньюньюй), 谚语 (мақал), 俗语 (мәтел) және 歇后语 (астарлы сөздер) болып 5 түрге бөлінеді. Бұл мақалада қытай тіліндегі фразеологиялық бірліктердің анықтамасы, түрлері, басқа тілдік бірліктерден айырмашылығы және оларды қазақ тіліне аудару жолдары қарастырылады.

Кілт сөздер. қытай тілі, қазақ тілі, фразеологиялық бірліктер, тұрақты тіркестер, чэньюй, гуаньюньюй, мақал, идиомалар, аударма

1. Қытай тіліндегі фразеологиялық бірліктер.

дің құрамындағы чэньюй, дағдылы тіркестер және мақалдардың анықтамасы, басқа тілдік бірліктерден айырмашылығы және оларды қазақ тіліне аудару жолдарына қысқаша тоқталамыз:

1) Чэньюй (成语). Чэньюй қытай тіліне тән фразеологиялық бірлік. Қазақ тілінде чэньюй деген термин жоқ. Қытайда жарық көрген еңбектердің 成语 атауы қазақ тіліне идиома, тұрақты тіркес, тұрақты сөздер болып түрлі-түрлі аударып жүр. Кейде 成语-ды фразеологизм деп те аударады. «Қазіргі қытай және қазақ тілдеріндегі сөз тіркесінің құрылымдық түрлері» деп аталатын монографияда қазақ тіліне аударылмай чэньюй болып берілген [1, 70 б.]

Қытай тіліндегі чэньюй (成语) – құрамы мен қолданылуы тұрақты болып келетін төрт иероглифтен (сөзден) тұратын, тұрақты мағыналы сөз тіркестері. Оның құрылым тұрақты, обыразды, мағынасы терең, мазмұнды бай, ұлттық бояуы қанық. Олар тарихи оқиғаларға, мифтерге, әдеби шығармаларға негізделген және белгілі бір оқиғаны, жағдайды немесе мінез-құлықты қысқаша сипаттайды. Мысалы:

胸有成竹 – көңілінде сан болу,

画蛇添足 – артық қылам деп тыртық қылу,

纸上谈兵 – аузымен орақ ору,

格格不入 – отаса алмау, сиыспау,

冷若冰霜 – қабағынан қар жауу,

趁热打铁 – темірді қызуында соқ,

狗血喷头 – аузынан ақ ит кіріп, көк ит шығу,

走头无路 – барар жері, басар тауы қалмау,

非驴非马 – он екіде бір нұсқасы жоқ.

2) *Дағдылы тіркестер (惯用语)*. Дағдылы тіркестер күнделікті сөйлеуде қолданылады. Олардың басым бөлігі құрамы тұрақты болып келетін үш иероглифтен (сөзден) тұратын тұрақты сөз тіркестері болып келеді. Мысалы:

拍马屁 – жаңымсу (тіке аудармасы: *аттың құйрығын қағу*),

马后炮 – ақсақ қой түстен кейін маңырайды,

白眼狼 – тасбауыр, безбүйрек опасыз,

放冷箭 – ту сыртынан пышақ ұру,

吹牛皮 – мақтану, бөсу, лепіру (тіке аудармасы: *сиырдың терісін үрлеп ұшыру*).

走后门 – пара беру (тіке аудармасы: *артқы есікпен жүру*).

Қытайдағы қазақ тілді БАҚ-та *артқы есікпен жүру (走后门)* сияқты қазақ тіліне аударма арқылы енген сөзқолданыстары өте көп.

惯用语 термині да қазақ тіліне әр түрлі аударылған: *дағдылы тіркес* [2, 107 б.], *дағдылы сөздер* [3, 126 б.], *гуаньюньюй, идиома, дағдылы сөздер* [4, 96 б.]. Орыс тіліне *惯用语*-ді *привычные выражения* [5, 40 б.], кейбір еңбектерде ағылшын тілінде аударылмай, қытайша айтылуы бойынша *guanrongui* болып жазылып жүр [6, 157 б.].

Қытай тілінде тіркестер құрамындағы сыңарлардың байланыстарына қарай бастауыш-баяндауышты (主谓式), анықтауыштық (偏正式); 3) толықтауыштық (меңгеру-меңгерілу) (动宾式) және салаластық байланыс болып бөлінеді [7, 31–37 бб.].

3) *Мақал (谚语)* – халық даналығын, өмірлік тәжірибені көрсететін тұрақты тіркестер мен сөйлемдер. Мысалы:

百闻不如一见, 百见不如一千 [Bǎi wén bùrú yī jiàn, bǎi jiàn bùrú yī gān] — *Мыңның түсін білгенше, бірдің атын біл,*

路远知马力日久知人心 [Lù yuǎn zhī mǎ lì rì jiǔ zhī rén xīn] — *Алыс жол атты сынайды, ауыр жол ерді сынайды,*

一寸光阴一寸金, 寸金难买寸光阴 [Yī cùn guāngyīn yī cùn jīn, cùn jīn nán mǎi cùn guāngyīn] — *Уақыт – алтыннан қымбат.*

远亲不如近邻 [Yuǎnqīn bùrú jìnlín] — *Алыстағы туыстан жақындағы көрші артық.*

Қытай тіліндегі фразеологиялық бірліктердің басқа тілдік бірліктерден айырмашылығы. Қытай фразеологизмдерінің басты ерекшелігі – олардың тұрақты құрылымы мен мағынасы. Олардың мағынасы көбінесе тура мағынасынан өзгеше болып, астарлы немесе бейнелі мағына береді.

2. *Қазақ тіліндегі фразеологиялық бірліктер.*

Фразеологиялық бірліктер – мағынасы жағынан бөлінбейтін, тұрақты сөз тіркестері. Олар қазақ ұлтының ұлттық мәдениеті пен дүниетанымының айқын көрінісі. Қазақ тіліндегі фразеологиялық бірліктер түрлері:

1) Фразеологиялық тұтастықтар. Мағынасы жағынан бөлінбейтін тіркестер (*тас бауыр*).

2) Фразеологиялық бірліктер. Компоненттері өз мағынасын сақтайтын, бірақ тұтастай басқа мағына беретін тіркестер (*қол ұшын беру*).

3) Фразеологиялық тізбектер. Тұрақты байланыстағы сөздер (*алтын қол*).

Қытай және қазақ тілдеріндегі фразеологиялық бірліктердің құрылымдық және мағыналық айырмашылығы

Құрылымдық айырмашылықтары:

Қытай тілінде чэньюй төрт иероглифтен жасалса, дағдылы тіркестер көбінесе үш иероглифтен құралады, олардың өзгермейтін грамматикалық форма болады.

Қазақ тілінде сөз саны мен құрылымы әртүрлі, кейде өзгеріске ұшырайды.

Мағыналық айырмашылықтары:

Қытай фразеологизмдері көбінесе тарихи оқиғаларға негізделген.

Қазақ фразеологизмдері тұрмыс-тіршілікке, табиғатқа, мал шаруашылығына байланысты.

Мысал: Қытай тілінде 盲人摸象 (*соқырлар пілге қолын тигізу*) деген тіркес сөзді толық түсінбеуді білдіреді. Қазақ тілінде *түймедейді түйедей ету* деген тіркес *асыра сілтеуді* білдіреді.

Қытай тіліндегі фразеологиялық бірліктерді қазақ тіліне аударудың жолдары

Түпнұсқа фразеологиялық бірліктердің ұлттық бояуын сақтай отырып аудару маңызды. Оларды аударудың төмендегідей жолдары бар:

1) *Тура аударма:* Фразеологизмнің мағынасын сақтап, сөзбе-сөз аудару:

挂羊头卖狗肉 [guà yáng tóu mài gǒuròu]

Аудармасы: *Қойдың басын іліп қойып, иттің етін сату.*

不入虎学焉得虎子 [bù rù hǔxué yānde hǔzi]

Аудармасы: *Берінің апанына кірмейінше оның бөлтірігін ұстау мүмкін емес.*

Қытай қазақтары тікелей сөзбе-сөз *Жолбарыстың апанына кірмейінше оның күшігін ұстай алмайсың* деп аударды.

火上加油 [Huǒ shàng jiā yóu]

Аудармасы: *Отқа май құю.*

按耳朵到铃 [Àn ěrduǒ dào líng]

Аудармасы: *Құлағын басып алып қоңырауды ұрлау.*

2) *Эквиваленттік аударма:* Қазақ тілінде сәйкес фразеологизмді қолдану.

青出于蓝而胜于蓝 [Qīng chū yú lán ér shèng yú lán]

Аудармасы: *Бұрын шыққан құлақтан кейін шыққан мүйіз озады.*

无风不起浪 [Wú fēng bù qǐlàng]

Аудармасы: *Жел соқпаса, шөптің басы қимылдамайды.*

碰鼻子 [pèng bízi]

Аудармасы: *Тұмсығы тасқа тю.*

搬起石头砸自己的脚 [Bān qǐ shítou zá zìjǐ de jiǎo]

Аудармасы: *Біреуге сілтеген шоқпары өз басына тю. Өзгеге орнатқан зобалаңы өз басына түсу.*

天下乌鸦一般黑 [tiānxià wūyā yībān hēi]

Аудармасы: *Қайда барсаңда да қазанның құлағы төртеу.*

3) *Мағыналық аударма:*

拍马屁 [pāi mǎpì]

Аудармасы: *жағыну, жарамсақтану, жалпаитану, артын жалау,*

不管三七二十一 [bùguǎn sān qī èrshíyī]

Аудармасы: *қайткен күнде де,*

打开窗户说亮话 [dǎkāi chuānghù shuō liàng huà]

Аудармасы: *ашығын айтқанда.*

Жоғарыдағы басқа, фразеологиялық бірліктерді бейнелі аударма әдісімен аударуға болады, яғни қазақ мәдениетіне сәйкес бейнелерді қолдану.

Қытай тілідегі фразеологиялық бірліктерді аударуда назар аударатын мәселелер: екі ұлттың мәдениетіндегі айырмашылықтарды ескеру, мағыналық дәлдікті сақтау, фразеологизмнің бастапқы мағынасын дұрыс жеткізе білу, бейнелі мағыналарды сақтап қалу.

Қытай және қазақ тілдеріндегі фразеологиялық бірліктер – ұлттардың рухани байлығының көрінісі. Оларды дұрыс аудару үшін мәдениетаралық байланыстарды, тілдік ерекшеліктерді терең түсіну қажет. Бұл екі халықтың арасындағы түсіністікті арттырып, әдеби және мәдени алмасуды байытады.

ӘДЕБИЕТ

1. Қалибекұлы Т. Қазіргі қытай және қазақ тілдеріндегі сөз тіркесінің құрылымдық түрлері: Монография. – Алматы: Полилингва, 2021. – 172 б.
2. Қойбақова А.С. Қытай тіліндегі дағдылы тіркестердің құрылымдық ерекшелігі // ҚазҰУ хабаршысы. Шығыстану сериясы. – 2016. – №3 (78).
3. Сұрапалы Ж., Ақпарқан Д. Қытай тіліндегі дағдылы сөздердің ерекшеліктері мен мәдени коннотациясы // Қазақстан – Қытай: екі ел ынтымақтастығының қазіргі жағдайы және болашағы атты республикалық ғылыми тәжірибелік конференция материалдары. – Алматы: Қазақ университеті, 2022.
4. Чжан Д., Қалибекұлы Т. Китайско-казахско-русский словарь лингвистических терминов. – Пекин: Издательство Центрального университета национальностей, 2018.
5. Дильманова М. Анализ концептуальной метафоры и метонимии во фразеологических единицах (гуаньюньюй) китайского языка // Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана. Серия филологическая. – 2022. – №3 (66). – С. 38-49. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2022.66.3.003>
6. Sabirova M., Kalibekuly T., Jeldybayeva R. Linguocultural aspect of phraseological units (Guanyongyu) in modern Chinese language // Global Chinese. – 2024. – Vol. 10, No. 2. – P. 155-173. <https://doi.org/10.1515/glochi-2024-0016>
7. Қалибекұлы Т., Сабирова М.Т. Қытай тіліндегі зат есімдердің жасалу жолдары мен синтаксистік қызметі // ELS. – 2024. – №4 август extra. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ytay-tilindegi-zat-esimderdi-zhasalu-zholdary-men-sintaksistik-ymeti> (дата обращения: 16.10.2024).

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-25-27

А. БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ СИНТАКСИСТІ ОҚЫТУ ТУРАЛЫ ТҰЖЫРЫМДАРЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

САНТЕРХАНҚЫЗЫ ЖАНСАЯ

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті. Талдықорған қаласы
7M01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті білім беру
бағдарламасының 2-курс магистранты

Аннотация. Мақалада синтаксисті оқытудағы Ахмет Байтұрсынұлы қарастырған өзекті мәселелер, әдіскер-ғалымның ой-тұжырымдары талданады. Сондай-ақ, синтаксисті оқытуда ғалымның талдаған тиімді деген әдіс-тәсілдері ұсынылады.

Тірек сөздер. Синтаксис, сөйлем, әдістеме, әдіс, грамматика

Аннотация. В статье анализируются актуальные проблемы обучения синтаксису, рассмотренные Ахметом Байтұрсынұлы, мысли методиста-ученого. Также проанализированные ученым методы рекомендованы как эффективные при обучении синтаксису.

Ключевые слова. Синтаксис, предложение, методология, метод, грамматика

Қазақ лингвистика ғылымының көшбасшысы – Ахмет Байтұрсынұлының артында қалдырған мол мұрасының ішінде синтаксис ғылымына қосқан үлесі қандай? Алдымен, қазіргі грамматикаларда қолданылып жүрген синтаксис терминдерінің 90 пайызы – Ахмет Байтұрсынұлы енгізген атаулар (сөйлем, сөйлем мүшелері, бастауыш, баяндауыш, анықтауыш, толықтауыш, пысықтауыш, қыстырма сөздер, қаратпа сөз, жалаң сөйлем мен жайылма сөйлем, толымды, толымсыз, болымды, болымсыз, сұраулы, лепті сөйлемдер, құрмалас сөйлемдер мен оралымды сөйлемдер т.т.). Олардың грамматикалық сыр-сипаты мен түрленіміне қатысты айтқан пікірлері де қазіргі грамматикадағы талдаулардан алшақтап кете қойған жоқ. Ғалымның айтқан пікірлері кемеліне келген қазақ тіл білімінің қазіргі шағындағы жаңа бағыттағы зерттеулер аясында негізгі қайнаркөз ретінде танылып оыр. Тіл табиғатын терең түсінген сұңғыла ғалым сөйлемнің бастауышы мен баяндауышын анықтауда оның формальді белгілерін гөрі сөйлеу ағымындағы маңызына, қазіргі лингвистикалық түсінік бойынша, «сөйлемнің актуалды мүшеленуіне сүйенген» деп айтуға толық негіз бар. Әрине, А.Байтұрсынұлы «Тіл – құрал» еңбегінде: «Сөйлемнің тұрлаулы мүшелері екеу: 1) бас мүше, 2) баяншы мүше. Бас мүше дейміз – сөйлем ішіндегі сөздер байланатын қазық сөзін, сөйлем иесін. Жеңілдік үшін бас мүше – бастауыш деп, баяншы – баяндауыш деп аталады», – дейді. Бірақ бастауыштың үнемі сөйлемді бастап тұратын мүше емес екендігін жақсы білген. Оны 1925 жылы Қызылорда қаласында басылып шыққан «Тіл– құрал. Сөйлем жүйесі мен түрлері» еңбегінде өзі келтірген төмендегі мысалдары да дәйектейді: **Берерменге бесте көп, аларманға алты да аз** [1, 269]. **Ас қадірін ашыққан білер, ат қадірін асыққан білер** [2, 287]. **Қаратаудың басынан көш келеді** [3, 290] т.т. Келтірілген мысалдардағы **бес, алты, асыққан, ашыққан, көш** бастауыштарының бірі де сөйлемді бастап тұрған жоқ. Өзі бас мүшеге анықтама беруде қолданған, сондай-ақ өзге түркі тілдерінде бастауышқа терминдік атау ретінде телінген ие сөзі де алынбады. А.Байтұрсынұлы «Тіл – құрал. Сөйлем жүйесі мен түрлері» атты еңбегінде сөйлем түрлеріне қатысты түсінік береді: «Сөйлемдер арасында екі түрлі жақындық болады. Бірі – ішкі, бірі – тысқы. Ішкі жақындық – мағына жүзіндегі жақындық. Мағына жақындығынан басқа жақындық жоқ сөйлемдер іргелес келіп, мағына жақындығынан басқа қисын жақындығы бар сөйлемдер «құрмалас» деп аталады» [4, 280-291]. Автор іргелес сөйлемдерге: 1) *Күн ашық. Торғайлар шат. Бің жың орман.* 2) *Күн кеш болды. Ат болдырды, ел көрінбеді. Батыр сасайын деді* сияқты мысалдарды келтіре отырып, мұндай сөйлемдердің алғашқы тобында арасында жақсы күннің жайын сөйлеген ой іргесінің; ал

екінші мысалға алынған сөйлемдер аралығында кеш уақытта болған уақиға жайын сөйлеген ой іргесінің ғана біркелкілігі бар екенін ескертеді. Байқап қарасаңыз, ғалым жай сөйлем табиғатын тануда нүктеден нүктеге дейінгі аралықты алып тұрған жоқ. Орыс лингвистикасына М.А. Пешковский, Ф.И. Буслаев т.т. ғалымдар арқылы енген «сөйлем табиғатын тануда одан да ірі бірліктер арқылы зерттеу» идеясынан туындаған күрделі синтаксистік тұтастық пен мәтін теориясына апарар идея жоғарыдағы жолдардан айқын көрініп тұр.

Автордың құрмалас сөйлемді тану принципі мүлде басқаша. Тіл біліміндегі қалыптасқан теория «құрмалас сөйлемдер – жай сөйлемдер эволюциясының нәтижесінде қалыптасқан дербес бірлік» деген қағидаға мүлдем үйлеспейді. Автордың сөйлемдер деп отырғаны – дербес сөйлем емес, контекстегі, мәтіндегі сөйлемдер. Ұзақ жылдар бойы құрмалас сөйлем теориясындағы көптеген түйткілді проблеманың өзі оны мәтіннен, контекст аясынан бөліп қараудан туындағанын А.Байтұрсынов еңбектерін қайта парақтау арқылы түсінуге болады. Құрмаластарды өз ішінде «сыйыса құрмаласу» және «қиыса құрмаласу» деп бөліп қарастырады. Автордың «сыйыса құрмаласу» деп берген сөйлемдері (*Қарабай мен Сарыбай аңға шықты. Екі дос бірін-бірі сүйді, құшты*) қазіргі замандағы тілдік таным тұрғысынан талдағанда, «бірыңғай мүшелі жай сөйлем» деп танылғанымен, аталған сөйлемнің оны құрмалас сөйлеммен барабар ететіндей әлдебір тілдік заңдылықтың негізінде қалыптасқандығын жоққа шығара алмаймыз (салыстырыңыз: *Қарабай аңға шықты, Сарыбай аңға шықты. Екі дос бірін-бірі сүйді. Екі дос бірін-бірі құшты*). Тілдегі қалыптасқан тұжырым бойынша, сөйлемнің бірыңғай мүшелері сөйлем іргесін кеңейтуші фактор ретінде саналып келсе, Байтұрсыновтың «сыйыса құрмаласуы», керісінше, бірыңғай мүшелі жай сөйлемдердің құрмалас сөйлем компоненттерінің ықшамдалу үдерісінің нәтижесінде пайда болу мүмкіндігін айқын көрсетіп тұр.

Қиысқан құрмаластарды «салалас», «сабақтас» деп жіктеп, салаластарды мағынасына қарай «жайылыңқы» (*Үлкен бастар, кіші қостар*), «қайырылыңқы» (*Мен бардым, сен үйде болмадың*), «айырыңқылы» (*Не сен тұрасың, не мен тұрамын*), «сұйылыңқы» (*Сабыр түбі – сары алтын: сарғайған жетер мұратқа, асыққан қалар ұятқа*) және «қойылыңқы» (*Не өгіз өлер, не арба сынар, екінің бірі болар*) деп бөлсе, сабақтастарды «бастауыш бағыныңқылы», «анықтауыш бағыныңқылы», «толықтауыш бағыныңқылы», «мезгіл пысықтауышының бағыныңқысы», «мекен пысықтауышының бағыныңқысы», «сын пысықтауышының бағыныңқысы», «себеп пысықтауышының бағыныңқысы», «мақсат пысықтауышының бағыныңқысы», «шартты бағыныңқы», «ереуіл бағыныңқы» деп бөледі. Кейіннен қазақ лингвистика ілімінің саңлақтары – Қ.Жұбанов пен Н.Сауранбаевтың ілгері дамытуы нәтижесінде аталған жіктелім сол кездегі өзге түркі тілдерінің грамматикасын түзуге де ықпал етті.

А. Байтұрсынұлының «Тіл танытқыш» оқулығында сөйлем мүшелеріне арнайы тоқталып, қазіргіше жіктегенін көреміз [5,156]. Автор бұл еңбегінде сөйлем мүшелерін *бастауыш, баяндауыш, анықтауыш, толықтауыш, пысықтауыш* деп беске бөледі. А.Байтұрсынұлы – синтаксистің басқа салаларына қарағанда, сөйлем мүшелерінің аталуын да, жасалу жолдарын әрі нақты, әрі жүйелі көрсеткен ғалым. Қазақ филологиясы мен өнертануының негізін салушы ғалым – А.Байтұрсынұлының еңбегіндегі пысықтауыш туралы анықтамасына назар аударалық: «Пысықтауыш сөздер» деп амал пысықтау үшін айтылатын сөздерді айтамыз. Сөйлем ішіндегі нәрсенің амалын көрсететін сөз – баяндауыш. Сондықтан пысықтауыш сөздер баяндауышты пысықтайтын сөздер болып шығады. Бұлар баяндауышты қалай пысықтайды? Әуелі баяндауыш көрсетіп тұрған амалдың мезгілін айтып, екінші – орнын айтып, үшінші – сынын, сыйқын айтып, төртінші – себебін айтып, бесінші мақсатын айтып, пысықтайды. Сондықтан пысықтауыш сөздердің өзі бес топқа бөлінеді. Пысықтау мәнісіне қарай мезгіл пысықтауыш, мақсат пысықтауыш, мекен пысықтауыш, сын пысықтауыш, себеп пысықтауыш деп аталады» [6, 213]. Міне, пысықтауышты А. Байтұрсынұлы өзінің ғылыми еңбектерінде ғылыми дәлдікпен тұжырымдама айтып, түрлеріне

дейін көрсетіп берді. Бүгіндері қолданып жүрген жүйенің негізін салғандығы осындай тұжырымдармен дәйектелген.

А.Байтұрсынұлы – қазақ тілінің басқа салаларымен бірге синтаксистің де іргетасын құйып, қабырғасын қалаушы ғалым. Бір ғана мақала ішінде оның бұл бағыттағы еңбегін саралап шығу мүмкін емес, сондықтан сөйлем мүшелері жөніндегі пікірлерін ғана негізге ала отырып, ол ойларының кейінгі ғалымдар арқылы қалайша дамып жетілгеніне зер салайық. Ғалым сөйлем мүшелері жайында «Тіл – құралдың» «Сөйлем жүйесі мен түрлері» атты үшінші кітабында сөз етеді. Ол үшін кіріспе ретінде «Сөйлем жүйесі» атты тақырыпша беріп, онда сөйлемнің анықтамасын былайша білдіреді: «Сөйлем дегеніміз – сөздердің басын құрастырып, біреу айтқан ой. Сөйлегенде, жазғанда кім де болса ойын айтады. Ойын айтуға тиісті сөздерді алады да, олардың басын құрап, біріне бірінің қырын келтіріп, қиындастырады» [7, 263]. Осында кейінгі ғалымдардың сөйлем жайындағы тұжырымдарына арқау болатын нысандардың бәрі бар:

1) сөйлем сөздердің қиындасуынан (өзара тіркесіп сөйлем мүшелеріне айналуынан) тұрады,

2) сөйлем біреудің сөйлеу әрекеті арқылы жүзеге асады (тілдің қызметі), 3) сөйлем ойды білдіреді (ойдың жемісі). Анықтамада сөйлемнің жүйесі кіші бөліктен басталып, соңы ойды білдіруімен аяқтала тұрса да (формалдық грамматиканың бағыты), ғалым алдымен ой, сосын сөйлеу (тіл), сосын барып сөйлем (жазу) екенін естен шығармайды. Сондықтан «...айтушының ойын тындаушы ұғарлық дәрежеде түсінікті болып айтылған (сөйленген) сөздер ғана сөйлем болады», – деп ескертеді [8, 264].

Қорыта айтқанда, мақалада осыдан бір ғасыр бұрын А.Байтұрсынұлы негізін қалаған қазақ тіл ғылымы синтаксисінің сөйлем мүшелеріне қатысты ой-пікірлердің кейінгі өсіп-өркендеу жолына қысқаша ғана шолу жасалды. Әрине, бір кезде А.Байтұрсынұлы енгізген синтаксистік терминдердің өміршең болып, қазіргі күнге дейін қолданылуының басты себебі – сол кездегі алаш қайраткерлерінің қазақ тіліне деген ортақ көзқарасынан туындаған ойдың жемісі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Сыздықова Р. Ахмет Байтұрсынов (өмірі мен қызметі туралы) Тіл тағылымы. – Алматы, Ана тілі, 1992.
2. Байтұрсынов А. . Тіл тағылымы. - Алматы: Ана тілі, 1992.
3. Нұрғалиев Р. Алып бәйтерек. Бес арыс. – Алматы. 1992. – 253 б.
4. Манкеева Ж. .Байтұрсынұлы терминдерінің танымдық негіздері. «А.Байтұрсынұлы және қазақ филологиясының мәселелері» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. - Алматы: Арыс, 2004. - 15-18-б.
5. Сағадиев К. 25.11. 2010. <http://www.inform.kz/kaz/article/2325838> В.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-28-29

THE PECULIARITIES OF THE ENGLISH WORD – BUILDING IN THE PROCESS OF THE ENRICHING ENGLISH VOCABULARY

KASYMKHAN ALIYA ALI-KHANKYZY

Second year master's student at Miras University, Shymkent, Kazakhstan

Abstract: *In the given article there were given a theoretical understanding about word-formation category and presented some methods, rules to form new words. The central idea of word formation is that it is mainly connected with grammar and grammatical structure of the language. There is ample evidence that new words appear in the language through the old ones and as a result of the formation of new meanings in old words. These ways of replenishment of language with words are the main, defining. Thus, in the language system the category of word formation is the area of complex and multidirectional interaction of lexical and grammatical categories.*

Keywords: *word formation category, new word, enrichment, grammar, grammatical structure, English vocabulary, language system.*

Word formation is an important topic in the English language curriculum. It, in essence, permeates all themes of morphology and has great importance for understanding many phenomena of the language. Word formation is the main means of enriching the language. Therefore, studying word formation, we trace the ways and means of replenishing the dictionary. Word-building usually involves word-building elements (morphemes) that already exist in the language. This enables us to discover the meaning of new or unknown words faster and deeper. Consequently, the study of word formation is closely connected with the problems of the morphological structure of the word, and with the ways of replenishing the vocabulary of the language

Word-formation processes in the language system are closely related to both vocabularies for which they serve, as well as with the grammar. There is not only a direct reflection of constant changes that occur in the vocabulary of the language in word production, but in connection with changes in social life and human activities.

For example, the emergence of a new suffix -er received a new meaning, began to be used for education profession, occupation, property (teach-teacher, build-builder, own-owner, speak-speaker, joke-joker).

Presenting a collection of methods, rules for the formation of new words, word formation is no less closely connected, with the grammatical structure of the language.

First of all, it is reflected in the fact that "new words are arranged in those grammatical categories that are characteristic to the language", any word that appears in the language always appears in it as a word of a certain and, which is especially important, already existing in the language of the grammatical class (name noun, adjective, verb, participle, adverb, etc.). In addition, the complex connection of word production with the dictionary, on the one hand, and with grammar, on the other, is manifested in the variety of word formation methods that exist in the language. The lexical-semantic way of word formation is understood as the formation of new words as a result of changes in the semantic side of a word, by obtaining a new or new semantic meanings by a word already existing in the language, by splitting one word into two or more homonymous words. The processes of the formation of homonymous words, and hence the formation of new words, are manifested in the language due to the fact that the sound complex, receiving some new semantic meaning, often continues to be used with its old meaning.

Furthermore, it should be noted that morphological word formation does not lead to the appearance of new words in the language, neologisms in the full sense of the word; it essentially operates only with new types of combination of what already existed separately before. The word atomic, for example, which is currently available in the English language, is undoubtedly a

neologism, but this is not an absolutely new word, since the basis of this word is atom and the suffix is [-ic] with the help of which this word was formed, were known before.

The morphological word formation in the English language that exists now includes the following: affixation, combining words (blending) and an affix-free way of word formation. A new word can be formed as a result of combining two or more root together (water+fall= waterfall, sun+light=sunlight, sun+rise=sunrise, etc.). In word-formation analysis, it is especially important to distinguish words formed by combining or blending, from words that formed by affixing, and secondly, from words that are a combination of a phrase of one word. Not every word that has two or more roots in its composition will be a new word formed by adding.

Moreover, one of the main process influencing the development of the vocabulary of the language, its enrichment and improvement is the process of constant growth of vocabulary due to the emergence of new words, its enrichment and improvement. Being connected with the history of the people, the vocabulary of the language reflects all diversities of life: changes in the socio-political structure, in the development of production, science, technology and culture. The process of expanding vocabulary of the language took important role during periods of deep socio-political upheavals and socio-cultural changes. Due to this, vocabulary of the language actively responds to the phenomena brought by these social changes.

It is obvious that in word formation, lexical unit that already exists in the language which forms derivatives, is not considered as a new word, but formation of new combinations and forms of these lexical units that are available in the existing language system build up word formation. Learning the types of word formation is the basis for organizing other language skills in accordance with the ability to fulfill the structural and semantic features of a word. It is necessary to maximize the potential of word formation in the assimilation of lexical material (since it helps the quantitative and qualitative enrichment of the vocabulary of students). Moreover, we must take into account the fact that the study of word formation helps to develop logical thinking, as well as the ability to analyze and synthesize.

REFERENCES

1. Vinogradov V.V. //Questions of linguistic knowledge in the light of the works of I.V. Stalin. 1952.
2. K.A. Levkovskaya. Word formation. //Publishing house of Moscow State University, 1966.
3. Vinogradov V.V. //Russian language at school. 1951.
4. Shansky N.M. From the Russian word formation // Russian language in the national school. 1959. No. 4.
5. E. S. Kubryakova. What is word formation. //Nauka. 1966.
6. Kh, Khasanova G., and Kenjaboev Sh Kh. "The role of education system in human capital development." *Восточно-европейский научный журнал* 2-1 (66) (2021): 48-51.
7. Khasanova G. K. COMPARATIVE ANALYSIS OF VOCATIONAL EDUCATION SYSTEMS OF UZBEKISTAN AND JAPAN //Central Asian Problems of Modern Science and Education. - 2019. - Т. 4. - No. 2. - С. 771-781.
8. Hashimova, S. A., & Nasirova, S. A. (2021). FEATURES OF FORMING OF ANIMATED NOUNS WITH THE AFFIXES IN MODERN CHINESE LANGUAGE. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(04), 1-10

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-30-34
UDC 45.126

**THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE & CULTURE AND THE
IMPLICATIONS FOR LANGUAGE TEACHING**

AKKUZOV A.A.

Candidate of Philological Sciences., Associate Professor of Tashenov University

KAIYRBЕКОВА U.S.

Candidate of Philological Sciences., Associate Professor
of Peoples' Friendship University named after Academician A.Kuatbekov

AKKUZOVA A.A.

PhD, Senior lecturer of KazNU named after Alfarabi

PERNEBAYEVA G.B.

Senior lecturer, Master's degree
of Peoples' Friendship University named after Academician A.Kuatbekov

DUISSOVA A.K.

Master's degree
of Peoples' Friendship University named after Academician A.Kuatbekov

Abstract. *The article examines the peculiarities of language use, the choice of culturally appropriate teaching style and the study of language differences based on cultural characteristics in order to promote mutual understanding, rather than misconceptions or prejudices.*

Keywords: *Language, culture, cultural characteristics, interrelation.*

The relationship between language and culture is deeply rooted. Language is used to maintain and convey culture and cultural ties. Different ideas stem from differing language use within one's culture and the whole intertwining of these relationships start at one's birth.

When an infant is born, it is not unlike any other infant born, in fact, quite similar. It is not until the child is exposed to their surroundings that they become individuals in and of their cultural group. This idea, which describes all people as similar at birth, has been around for thousands of years and was discussed by Confucius as recorded in the book by his followers, Analects [1]. From birth, the child's life, opinions, and language are shaped by what it comes in contact with. Brooks argues that physically and mentally everyone is the same, while the interactions between persons or groups vary widely from place to place. Patterns which emerge from these group behaviours and interactions will be approved of, or disapproved of. Behaviours which are acceptable will vary from location to location [2] thus forming the basis of different cultures. It is from these differences that one's view of the world is formed. Hantrais puts forth the idea that culture is the beliefs and practices governing the life of a society for which a particular language is the vehicle of expression. Therefore, everyone's views are dependent on the culture which has influenced them, as well as being described using the language which has been shaped by that culture. The understanding of a culture and its people can be enhanced by the knowledge of their language. This brings us to an interesting point brought up by Emmitt and Pollock [4] who argue that even though people are brought up under similar behavioural backgrounds or cultural situations but however speak different languages, their world view may be very different. As Sapir-Whorf argues, different thoughts are brought about by the use of different forms of language. One is limited by the language used to express one's ideas. Different languages will create different limitations, therefore a people who share a culture but speak different languages,

will have different world views. Still, language is rooted in culture and culture is reflected and passed on by language from one generation to the next.

From this, one can see that learning a new language involves the learning of a new culture. Consequently, teachers of a language are also teachers of culture.

The implications of language being completely entwined in culture, in regards for language teaching and language policy are far reaching. Language teachers must instruct their students on the cultural background of language usage, choose culturally appropriate teaching styles, and explore culturally based linguistic differences to promote understanding instead of misconceptions or prejudices. Language policy must be used to create awareness and understandings of cultural differences, and written to incorporate the cultural values of those being taught.

Conflict in teaching styles also stem from the relationship between language and culture. During the past decade, I have taught English in Taiwan and have observed a major difficulty in English instruction brought about by teachers and suffered by students. Western English teachers who teach in Taiwan bring along with them any or all of their teaching and learning experiences. To gain employment in Taiwan as an English teacher (legally), one must have received a Bachelor's degree (Information for foreigners), thus, all instructors of English in Taiwan have, to some degree, an experience of learning in a higher educational setting. From this, they bring with them what they imagine to be appropriate teaching methodology. What is not generally understood, even seldom noticed is that while Taiwanese classes are conducted in a Chinese way, that is in a teacher centered learning environment, the native English teacher's instruction is focused on student centered learning. Pennycook continues by pointing out that student centered learning is unsuitable for Chinese students. The students may not know how to react to this different style of learning. A case in point, when at the beginning of my teaching career in Taiwan, I found it very easy to teach English, but very difficult to get the students to interact with me while I was teaching. Teaching was very easy because the students were well behaved and very attentive. The difficulties surfaced when trying to get the students to interact with me, their teacher. At the time, I did not realize that in Taiwan, it was culturally unacceptable for students to interact with their teacher. The Taiwanese students were trained to listen to what the teacher said, memorize it, and later regurgitate it during an exam. I was forced to change my method of teaching so that I was recognised as a "friend" rather than a teacher. The classroom setting had to be changed to a much less formal setting to coax out student interaction. As Murray pointed out, Chinese students will refuse to accept this "informal discussion" style of teaching. However, once the students were comfortable in their surroundings and didn't associate it to a typical "Chinese" style class, they became uninhibited and freely conversed in English. The language classes taught using this style proved to be most beneficial to the students with an overall increase in the grade point average[9].

Because language is so closely entwined with culture, language teachers entering a different culture must respect their cultural values. As Englebert describes: "...to teach a foreign language is also to teach a foreign culture, and it is important to be sensitive to the fact that our students, our colleges, our administrators, and, if we live abroad, our neighbours, do not share all of our cultural paradigms"[5].

I have found teaching in Taiwan, the Chinese culture is not the one of individualism, as is mine, but focused on the family and its ties. The backwash from teaching using western culturally acceptable methods must be examined before proceeding as they may be inappropriate teaching methods, intentional or not, may cause the student embarrassment, or worse, to the entire students' family. As Spence argues, success and failure in a Chinese cultural framework influences not just oneself but the whole family or group. Therefore, teachers must remember to respect the culture in which they are located[12].

Language teachers must realize that their understanding of something is prone to interpretation. The meaning is bound in cultural context. One must not only explain the meaning of the language used, but the cultural context in which it is placed as well. Often meanings are lost because of cultural boundaries which do not allow such ideas to persist.

Language teachers must remember that people from different cultures learn things in different ways. For example, in China memorization is the most pronounced way to study a language which is very unlike western ideologies where the onus is placed on free speech as a tool for utilizing and remembering vocabulary and grammar sequences [6]. Prodromou (1988) argues that the way we teach reflects our attitudes to society in general and the individual's place in society. When a teacher introduces language teaching materials, such as books or handouts, they must understand that these will be viewed differently by students depending on their cultural views. For instance, westerners see books as only pages which contain facts that are open to interpretation. This view is very dissimilar to Chinese students who think that books are the personification of all wisdom, knowledge and truth.

One should not only compare, but contrast the cultural differences in language usage. Visualizing and understanding the differences between the two will enable the student to correctly judge the appropriate uses and causation of language idiosyncrasies. For instance, I have found, during my teaching in Taiwan, that it is necessary to contrast the different language usages, especially grammatical and idiom use in their cultural contexts for the students to fully understand why certain things in English are said. Most Taiwanese students learning English are first taught to say "Hello. How are you?" and "I am fine. Thank you, and you?" This is believed to be what one must say on the first and every occasion of meeting a westerner. If I asked a student "What's new?" or "How is everything?" they would still answer "I am fine, thank you and you?" Students often asked me why westerners greet each other using different forms of speech which, when translated to Mandarin, didn't make sense. This question was very difficult to answer, until I used an example based in Chinese culture to explain it to them. One example of this usage: In Chinese, one popular way to greet a person is to say (...phonetically using pinyin) "chr bao^ le ma?" This, loosely translated to English, would have an outcome similar to "Have you eaten?" or "Are you full?" This greeting was developed in ancient Chinese culture as there was a long history of famine. It was culturally (and possibly morally) significant to ask someone if they had eaten upon meeting. This showed care and consideration for those around you. Even now, people are more affluent but this piece of language remains constant and people still ask on meeting someone, if they have eaten. If someone in a western society was greeted with this, they would think you are crazy or that it is none of your business. The usage of cultural explanations for teaching languages has proved invaluable for my students' understanding of the target language. It has enabled them to differentiate between appropriate and inappropriate circumstances of which to use English phrases and idioms that they have learnt. Valdes (1986) argues that not only similarities and contrasts in the native and target languages have been useful as teaching tools, but when the teacher understands cultural similarities and contrasts, and applies that knowledge to teaching practices, they too become advantageous learning tools.

Creators of second language teaching policies must be sensitive to the local or indigenous languages not to make them seem inferior to the target language. English language teaching has become a phenomenon in Southeast Asia, especially in Taiwan. Most Taiwanese universities require an English placement test as an entry requirement. Foreigners (non-native Taiwanese) which are native English speaking students however, do not need to take a similar Chinese proficiency test, thus forwarding the ideology that the knowledge of English is superior to the Chinese counterpart and that to succeed in a globalized economy; one must be able to speak English. Such a reality shows that our world has entered the age of globalisation of the English language, in which most observers see a tendency toward homogeneity of values and norms; others see an opportunity to rescue local identities [13]. The implications for language policy makers are that policies must be formed which not only include but celebrate local languages. Policies must not degrade other languages by placing them on a level of lower importance. Policies should incorporate the learner's first language, the usage, and complexities as a means to create better linguistic comprehension as well as cultural understanding.

Policies for language teaching must encompass and include cultural values from the societies from which the languages are derived as well as being taught. In other words, when making policies regarding language teaching, one must consider the cultural ideologies of all and every student, the

teacher, as well as the culture in which the target language is being taught. Language teaching policies formed with the cultural characteristics of both teacher and student in mind will not be prone to make assumptions about the appropriateness of students' behaviour based on the policy maker's own cultural values but will increase cultural awareness. The American Council on The Teaching of Foreign Languages has expounded on the importance of combining the teaching of culture into the language curriculum to enhance understanding and acceptance of differences between people, cultures and ideologies.

One example where as policy makers did not recognize the importance of culture is outlined by Kim [7], in which the Korean government had consulted American ESL instructional guidelines which stated that for students to become competent in English they must speak English outside of the classroom. The government on reviewing this policy requested that all Korean English language students use English outside of the classrooms to further enhance their language competency. What they failed to consider is that while in America, English is taught as a second language and speaking English was quite acceptable in all locations, that in Korea, English is taught as a foreign language and the vast majority of the Korean population do not converse with each other in English. Korean students speaking English outside of the classroom context were seen as show-offs. In a collectivistic culture, as is Korea, such displays of uniqueness are seen as a vice to be suppressed, not as a virtue. Thus policy makers must not rely on the cultural views and policies of others, but incorporate the cultural views of the students as well as considering the culture where the teaching is taking place. Language teachers need to be informed about various teaching interaction-based methodologies, manipulate them and develop their own teaching methods compatible with the educational context to foster interaction between students .

When creating policies, one must consider the cultural meanings of teaching materials used. The materials may have a far broader meaning or encompass far more (or less) than what one has considered. An example of this is when the school I worked for decided that I introduce a discussion topic on holidays with one of my classes. The school did not enlighten me as to the cultural significance of holidays or what the Chinese equivalent of the word entails. This problem, as described by Yule, is that people have pre-existing schemata or knowledge structure in their memory of what constitutes certain ideas; e.g. an apartment, a holiday, what are breakfast items. The culturally based schemata that the students had for holidays were considerably different than that of my own. Their ideology of a holiday was any day that was special, possibly where one did not have to go to school, a weekend, a birthday, or any other major happening. When I asked the students what their favourite holiday was, I received many replies, all of which were not what I was looking for. I proceeded to tell them that Christmas was a holiday. This however, was a bad example as Christmas is not a holiday in Taiwan. In addition, I did not consider that a Chinese definition of the English word 'holiday' has a very broad meaning, thus the students were correctly answering my question however in their own cultural context.

Finally, as this paper has shown, language and culture are intertwined to such an extent whereas one cannot survive without the other. It is impossible for one to teach language without teaching culture. The implications for language teaching and policy making are therefore vast and far reaching. As a teacher of language, one must be culturally aware, considerate of the students` culture, and inform students of cultural differences thus promoting understanding. Language policy must reflect both the target language culture as well as the students`, teacher`s, and administrative persons` culture thus avoiding any cultural misinterpretations.

LIST OF LITERATURE

1. Allwright D. & Bailey K.M. Focus on the language classroom: an introduction to classroom research for language teachers. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
2. Brooks N. Culture in the classroom. In JM Valdes (ed) Culture bound: bridging the cultural gap in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press, pp 123–128, 1986.
3. Byram M. Cultural studies in foreign language education. Clevedon: Multilingual Matters, 1989.
4. Emmitt M. & Pollock J. Language and learning: an introduction for teaching (2nded). Melbourne: Oxford University Press, 1997.
5. Englebert Character or Culture? An EFL Journal, 24(2), 37-41, 2004.
6. Hui Du False alarm or real warning? Implications for China of teaching English. Journal of Educational Enquiry, Vol. 6, (1), 90- 109. Information for foreigners (n.d.) Retrieved June 17, 2007 from <http://iff.immigration.gov.tw/front/residence.php>
7. Kim J. Coping with Cultural Obstacles to Speaking English in the Korean Secondary School Context. Asian EFL Journal, Vol 6 Issue 3 Retrieved May 12, 2007 from http://www.asian-efl-journal.com/september_04_ksj.php
8. Maley A. XANADU – ‘A miracle of rare device’: the teaching of English in China. In JM Valdes (ed) Culture bound: bridging the cultural gap in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press, pp 102–111, 1986.
9. Murray D.M. The great walls of China. Today’s Education, vol 71, pp Porter E (1987) Foreign involvement in China’s colleges and universities: a historical perspective. International Journal of Intercultural Relations, vol 11, no 4, pp 369–385, 1982.
10. Prodromou L. English as cultural action. EFT Journal, vol 42, no 2, pp 73–83, 1988.
11. Murray D.M. The great walls of China. Today’s Education, vol 71, pp 55–58, 1982.
12. Spence J.T. Achievement American style: the rewards and cost of individualism. American Psychologist, vol 40, no 12, pp 1285–1295, 1985.
13. Stromquist N.P. & Monkman K. Defining globalization and assessing its implications on knowledge and education. In N.P. Stromquist & K. Monkman (eds) Globalization and education: integration and contestation across cultures. Lanham: Rowman & Littlefield, pp 3–2, 2000.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-35-37
УДК. 801.8

ФАРҲАНГ ВА ЗАБОН

СОЛИЕВА МУҲАЙЕ АБДУЛАКИМОВНА

Дотсенти факултети молия, гумрук ва хизмати
МД “Донишкадаи байналмилалии Хучанд”- и ДБССТ

СОЛИЕВА МУҲАЕ АБДУЛАКИМОВНА

Доцент факультета финансов, таможенного дела и службы гу «Худжандский
международный университет» - Международного университета туризма и
предпринимательства Таджикистана

Аннотатсия. Қабл аз ҳама, забон воситаи ифодаи афкор, воситаи муошират аст. Забон берун аз фарҳанг вучуд надорад. Забон яке аз ҷузъҳои муҳими фарҳанг, шакли тафаккур аст. Забон ва фарҳанг аз ҳам ҷудонашаванда мебошанд. Агар забон - ин фарҳанг бошад, пас фарҳанг, пеш аз ҳама, забон аст. Мафҳуми фарҳанг дар иртиботи байнифарҳангӣ мафҳуми марказӣ маҳсуб мешавад. Олимони натиҷагирӣ қарданд, ки дар айни замон таърифҳои гуногуни фарҳанг мавҷуданд. Ин ҳолат аз он сабаб ба амал омадааст, ки фарҳанг падидаи бениҳоят мураккаб ва гуногунҷабҳаест, ки тамоми паҳлӯҳои ҳаёти инсонро фаро мегирад.

Калидвожаҳо; забон, фарҳанг, тафаккур, мафҳум, иртибот, байнифарҳангӣ, падида, ақидаҳо, робитаи ҷаҳони, ҷаҳони воқеӣ.

Annotation. First of all, language is a means of expressing thoughts, a means of communication. Language does not exist outside of culture. Language is one of the important components of culture, a way of thinking. Language and culture are inseparable. If language is culture, then culture is, first of all, language. The concept of culture is considered a central concept in intercultural communication. Scientists have concluded that there are currently different definitions of culture. This situation is caused by the fact that culture is an extremely complex and diverse phenomenon that covers all aspects of human life.

Keywords; language, culture, thinking, concept, communication, intercultural, phenomenon, ideas, world connection, real world.

Мафҳуми фарҳанг дар иртиботи байнифарҳангӣ мафҳуми марказӣ маҳсуб мешавад. Олимони натиҷагирӣ қарданд, ки дар айни замон зиёда аз 500 таърифҳои гуногуни фарҳанг мавҷуданд. Ин ҳолат аз он сабаб ба амал омадааст, ки фарҳанг падидаи бениҳоят мураккаб ва гуногунҷабҳаест, ки тамоми паҳлӯҳои ҳаёти инсонро фаро мегирад. Он ҳама чизе, ки онро зехн ва дастони инсон офаридааст, дар бар мегирад, бинобар ин фарҳангро шумораи зиёди илмҳо: семиотика, чомашиносӣ, таърих, антропология, аксиология, забоншиносӣ, этнология ва ғайра меомӯзанд. Ҳар кадоме аз илмҳо фаҳмиш ва таърифи худро оиди фарҳанг таҳия мекунанд. [1, с. 45].

Дар ҳаёти ҳаррӯза мафҳуми фарҳанг ба се маънои асосӣ истифода мешавад:

• соҳаи алоҳидаи ҳаёти иҷтимоӣ, ки дар шакли низомҳои муассисаҳо ва ташкилотҳои, ки бо истеҳсол ва паҳн намудани сарватҳои маънавий (ҷамъиятҳо, клубҳо, театрҳо, осорхонаҳо ва ғ.) машғуланд, вучуд дорад;

• маҷмӯи арзишҳо ва меъёрҳои мутааллиқ ба гурӯҳи калони иҷтимоӣ, чома, мардум ё миллат (фарҳанги ашрофзодагон, фарҳанги рус, фарҳанги ҷавонон ва ғ.) тааллуқ дорад;

• ифодаи сатҳи баланди дастовардҳои инсон дар ягон соҳаи фаъолият (фарҳанги маишӣ, шахси бофарҳанг ба маънои “соҳибмаълумот ва ботарбия” ва ғ.). Аслан, **фарҳанг** - роҳи мутобиқ қардани инсон ба муҳити мавҷудбудаи физикӣ ва биологии ҳастӣ мебошад. Урфу одатҳо, анъанаҳо, меъёрҳои аз ҷониби умум қабулшудаи рафтори барои зинда мондан ва

инкишоф зарурӣ дар ҳар миллат аз насл ба насл мегузарад. Туфайли ин фарҳанг ҳаёти инсонро ҳифз менамояд, осон мегардонад ва муҳофизат мекунад. [2, с. 80].

Забон дар фарҳанги ҳар як миллат аҳамияти фавқулода бузург дорад. Дар адабиёти фарҳангшиносӣ мафҳуми *забон* чунин таъриф дода шудааст:

- оинаи фарҳанг, ки дар он на танҳо олами атрофи инсон, балки худшиносии қавм, хислати миллии он, анъанаҳо, урфу одатҳо, ахлоқ, низоми меъёрҳо ва арзишҳо, манзараи ҷаҳон инъикос мешавад;

- ҳазинаи фарҳанг, зеро ҳама чизи аз ҷониби ин ё он қавм чамъшуда: дар фолклор, китобҳо, дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ дар низоми забон нигоҳ дошта мешавад;

- ҳомили фарҳанг, зеро он бо ёрии забон аз насл ба насл интиқол мешавад;

- воситаи фарҳангӣ, ки шахсияти одамро ташаккул медиҳад, зеро маҳз тавассути забон шахс симои фарҳангии ҷаҳони мардуми худро дарк мекунад.

Қабл аз ҳама, забон воситаи ифодаи афкор, воситаи муошират аст. Забон берун аз фарҳанг вучуд надорад. Забон яке аз ҷузъҳои муҳими фарҳанг, шакли тафаккур аст. Забон ва фарҳанг аз ҳам ҷудонашаванда мебошанд. Агар забон - ин фарҳанг бошад, пас фарҳанг, пеш аз ҳама, забон аст.

Дар ҳаёти инсонӣ муосир ҳамкориҳои фаъоли кишварҳои гуногун, халқҳо ва фарҳангҳои онҳо нақши муҳимро мебозад. Иртиботи байнифарҳангӣ – ин муоширати одамоне мебошад, ки фарҳангҳои гуногунро намояндагӣ мекунанд. Назарияи иртиботи байнифарҳангӣ илми нисбатан ҷавон аст, новобаста ба он, ки одамоне ҳанӯз аз давраҳои қадим иштирокчиёни робитаҳои фарҳангӣ буданд. [3, с. 70].

Вақте ки одамоне ба иртиботи байнифарҳангӣ ворид мешаванд, онҳо бо намояндагони фарҳангҳои дигар дучор мешаванд, ки метавонанд бо забон, ҳуроки миллӣ, сарулибос, меъёрҳои рафтори иҷтимоӣ, муносибат ба ҷаҳон ва одамоне дигар аз якдигар куллан фарқият дошта бошанд.

Аз сабаби фарқияти байни ҳамдигар робитаҳои мазкур душвор шуда метавонанд, баъзан ҳатто имконнопазир мешаванд. Ҳамзамон ҳар як инсон фарҳанги бегонаро тавассути фарҳанги худ дарк менамояд, ки ин ба робитаҳои байнифарҳангӣ ҳалал мерасонад. Барои хуб шудани муоширати байни намояндагони фарҳангҳои гуногун иртиботи байнифарҳангии самарабахшро махсус омӯختан зарур аст.

Ташаккули назарияи иртиботи байнифарҳангӣ ҳамчун фанни таълимӣ пас аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон дар ИМА оғоз шуд. Дар давоми ҷанг намояндагони кишварҳои гуногун маҷбур буданд, ки мушкилоти ҷаҳонро муштарак ҳаллу фасл намоянд. Маҳз дар давраи ҷанг дар Иёлоти Муттаҳидаи Америка гурӯҳи забоншиносон, антропологҳо ва мутахассисони соҳаи иртибот барои тавзеҳ додани тафовутҳо ва хусусиятҳои рафтори фарҳангии ҳам иттифоқчиён ва ҳам душманон таъсис дода шуд. [4, с. 55].

Пас аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон шумораи зиёди мансабдорони америкой ва мутахассисони гуногун дар хориҷа ба кор шурӯъ карданд. Ботадриҷдарки он ба миён омад, ки танҳо донишмандони забони хориҷӣ кофӣ нест, фарҳанги мардуми дигар, урфу одатҳо, анъанаҳо ва меъёрҳои рафтори онро омӯختан зарур аст.

Ин боиси он гардид, ки соли 1946 ҳукумати ИМА Донишқадаи хизмати хориҷиро бо сарварии забоншинос Эдвард Холл таъсис дод. Дар ибтидо тадқиқотгарони иртиботи байнифарҳангӣ дар назди худ вазифаҳои зерини амалиро гузоштанд:

- 1) америкойҳоро ба фаъолияти самаранок дар хориҷа омода кардан;

- 2) кӯмак ба донишҷӯёни хориҷӣ барои шароити Иёлоти Муттаҳида мутобиқ шудан;

- 3) кӯмак дар ҳалли муноқишаҳои байнинаҷодӣ ва байнимиллӣ.

Соли 1954 китоби Э.Холл ва Д.Трагер «Фарҳанг ҳамчун иртибот» ба таъб расид, ки дар он маротибаи аввал истилоҳи *иртиботи байнифарҳангӣ* пешниҳод карда шуд. Маҳз Э.Холл аввалин шуда пешниҳод намуд, ки масъалаи иртиботи байнифарҳангӣ ба фанни мустақили таълимӣ табдил дода шавад. Дар 1960 сол таълими фанни мазкур дар як қатор донишгоҳҳои ИМА оғоз шуд.

Дар Аврупо ташаккули иртиботи байнифарҳангӣ ҳамчун фанни таълимӣ нисбат ба Иёлоти Муттаҳида каме дертар сурат гирифт ва бо таъсиси Игтиҳоди Аврупо вобаста буд. Дар ин робита тавачҷӯҳи олимон ба масъалаҳои иртиботи фарҳангӣ ташаккул ёфт. Дар баъзе донишгоҳҳои Аврупои Ғарбӣ дар оғози солҳои 70-80-уми асри XX шӯъбаҳои иртиботибайнифарҳангӣ ифтитоҳ шуданд. [5, с. 40].

Дар илм ва низоми маорифи Россия дар бораи зарурати омӯзиши иртиботи байнифарҳангӣ аввалин шуда, омӯзгорон фикру андешаҳои худро изҳор карданд, чунки дарк намуданд, ки барои муоширати самаранок бо намояндагони фарҳангҳои дигар танҳо донишҷӯи забони хориҷӣ кифоя нест. Ҳамин тавр, курси назарияи иртиботи байнифарҳангӣ, ки ба барномаи таълимии донишгоҳҳои Россия дохил карда шудааст, ба ташаккули шахсияте равона карда шудааст, ки метавонад ба қадри кофӣ ва дар ҳолати имконпазир бо намояндагони фарҳанги омӯхташудаи забоншиносӣ бо муваффақият муошират намояд.

Аз оғоз назарияи иртиботи байнифарҳангӣ фанни байнисоҳавӣ буд. Он методологияи худро аз забоншиносӣ, назария, таърих, фалсафаи фарҳанг, антропология, равоншиносӣ, ҷомеашиносӣ ва илмҳои дигар иқтибоскардааст. Дастовардҳои илмҳои мазкур тадриҷан ба як фанни мустакил бо мавзӯ ва методи хоссаи худ – назарияи иртиботибайнифарҳангӣ муттаҳид шуданд.

Ҳаҷми калонтарини донишҳои назариявӣ ва методӣ, таҷрибаи амалӣ дар соҳаи иртиботи байнифарҳангӣ дар чунин илмҳо, ба монанди фолклористика ва этнология ҷамъоварӣ шудааст. Аз ин рӯ, дар соҳаи иртиботибайнифарҳангӣ ду самти тадқиқот ба вуҷуд омадааст. Якум самт ба фолклористика таъяс мекунад. Вазифаи он – тавзеҳ додани хусусиятҳои чуқури фарҳанги онҳо тавассути омӯзиши рафтори ҳаррӯзаи одамон мебошад. Самти дуввум, ки ба этнология асос ёфтааст, меъёрҳо, қоидаҳои рафтор ва арзишҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоиро меомӯзад. Донишҷӯи ҳамаи ин хусусиятҳо имкон медиҳад, ки масъалаҳои мубрамо дар вазъияти нофаҳмии байнифарҳангӣ ҳаллу фасл шаванд, кор дар гурӯҳҳои сермиллат ба таври мӯътадил ба роҳ монда шавад ва ғ.

Тибқи ақидаи аксарияти муҳаққиқон, ҳадафҳои асосии тадқиқот дар соҳаи иртиботи байнифарҳангӣ чунинанд:

- тавсифи мушкilot ва мавзӯҳои асосии иртиботи байнифарҳангӣ, азҳуд кардани мафҳумҳои асосӣ ва истилоҳот;
- инкишофи қобилияти саҳеҳ тафсир кардани зухуроти мушаххасрафтори коммуникативӣ дар фарҳангҳои гуногун;
- ташаккули малакаҳо ва маҳорати амалӣ дар муошират бо намояндагони фарҳангҳои дигар.

Ҳамин тариқ, *объекти* омӯзиши назарияи иртиботи байнифарҳангӣ - раванди робитаҳои табиӣ дар шароити табиӣ байни намояндагони фарҳангҳои гуногуни дорои забон ва *мавзӯи он* – таҳлили намудҳои ҳамкориҳои намояндагони фарҳангҳои гуногун, омӯзиши омилҳои мебошанд, ки ба натиҷаи ҳамкориҳои иртиботӣ таъсири манфӣ ё мусбӣ мерасонанд.

АДАБИЕТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Вежбицкая А. Забон. Маданият. Дониш / А.Вежбитская. - М.,1996. - 416 с.
2. Верещагин, Е.М. Забон ва фарҳанг / Е.М. Верещагин, В.Г.Костомаров // Забоншиносӣ ва минтақашиносӣ дар таълими забони русӣ ҳамчун забони хориҷӣ. – Нашри 3. – М., 1976–246с.
3. Воробьев, В.В. Лингвокультурология / В.В. – М., 1997. – 332 с.
4. Гак, В.Г. Забон ҳамчун шакли худшиносии халқ / В.Г.Гак // Забон ҳамчун воситаи интиқоли фарҳанг. – М., 2000. – С.54-68.
5. Богатикова, Л.И. Хусусиятҳои зухури даҳолати фарҳангӣ-прагматикӣ дар муоширати байнифарҳангӣ / Л.И. Богатикова // Маҷмӯаи маводи Конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалии «Забон ва фарҳанг», март 2006 – Челябинск, 2006. – с.27-30.3 Богин, Г.И. Типологияи фаҳмиши матн: китоби дарсӣ / Г.И.Богин. – Калинин, 1986. – 87 с.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-38-46

УДК: 891. 550 - 921

**АНДЕШАҲОИ ЛАТИФУ АФКОРИ ҲАКИМОНА АЗ НИҒОҲИ
МИРЗО ШҶҲИИ ХУЧАНДӢ**

ХАЙДАРОВА БИСАНОАТ УМАРОВНА

Муассисаи давлатии “Донишкадаи байналмилалии Хучанд”- и
Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Дар осори Шӯҳӣ дар баробари ғазал жанрҳои дигари адабӣ аз қабилӣ рубоӣ, маснавӣ ва мухаммас низ ба назар мерасад. Махсусан, маснави шоир дар тавсифи Хучанд ифодагари муҳаббати беандозаи шоир ба зодгоҳаш мебошад.

Ҳамин тариқ Шӯҳӣ Хучандӣ аз шоирони намоён ва соҳибдевони охири садаи XVIII форсу тоҷик буда, дар гузариши инкишофи адабиёти давр саҳми босазо гузоштааст. Осору ашъори шоир аз ҷиҳати мавзӯ домани фарох дошта, масоили мухталифи зиндагӣ, ҳаёти иҷтимоӣ ва ҷанбаҳои мазҳабиро фаро гирифтааст.

Омӯзиши минбаъдаи осори шоир имкон фароҳам меорад, ки паҳлӯҳои ҳунарии шоир, мавзӯ ва мундариҷаи нигоштаҳои ҷамаҷониба муаррифӣ шавад, саҳифаи рӯшани дигар дар китоби таърихи адабиёти тоҷик бозгардад.

Калидвожаҳо: Адабиёт, ғазал, жанр, адабӣ, рубоӣ, маснавӣ, мухаммас, осор, масоил, озмоиш, зиндагӣ, саҳифа, китоб, аср, ҳунар

**ИЗЯЩНЫЕ МЫСЛИ И МУДРОЕ МНЕНИЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МИРЗО
ШУХИИ ХУДЖАНДИ**

ХАЙДАРОВА БИСАНОАТ УМАРОВНА

ГУ “Худжандский международный институт “Международный университет бизнеса и туризма Таджикистана” кандидат филологических наук. Худжанд

В произведениях Шухии Худжанди наряду с газелями и другими литературными жанрами из числа рубаи представляется взглядом маснави и мухаммас (пятистрочная строка с одинаковыми рифмами). Особенно маснави поэта где Худжанди восхваляет, излагает безмерную любовь к своей Родине.

Так Худжанди являясь видным поэтом, автором сборника стихов конца XVIII форско-таджикской поэзии в период распространения литературы внес заслуженный видный вклад.

Произведения поэта включают в себя важные общественные задачи и характерные черты вероисповедания.

Ключевые слова: Литература, газель, жанр, литературный, рубин, маснави, мухаммас, произведения, вопросы, исследование, жизнь, страница, книга, век, искусство

**FUNNY THOUGHTS AND WISDOM THOUGHTS FROM
MIRZA SHUKHI KHUJANDI**

HAIDAROOVA BISANOAT UMAROVNA

SI "Khujand International Institute" University of Business and Tourism of Tajikistan
University of Business and Tourism of Tajikistan”, candidate of philological sciences. Khujand

In the creation of Shukukhi, Khujandi, along with ghazelle and the other literary, genres from the rubai is seen musnavi and mukhammas (a five line with the same rhymes.)

Especially the masnavi of poet where Khujandi praises the immeasurable love for his Motherland.

So Khujandi was a prominent poet, the author of a collection of poems at the end of the 18th century the Persian – Tajik poetry, made a well – deserved prominent contribution during the period of dissemination of literature. The poet,s works include important social tasks and the characteristic features of religion.

Keywords: *Literature, ghazal, genre, literary, ruby, masnavi, important, works, issues, experiment, life, page, book, century, art.*

Дар таърихи адабиёти форсу тоҷик асри XVIII-XIX бо вучуди мавриди омӯзиши муҳаққиқони номвар қарор гирифтани ханӯз паҳлуҳои ноомӯхтаи худро дорад. Ин асрҳо чамбасти инкишофи бештар аз чаҳорасраи Мовароуннаҳр ҳамчун адабиёти мустақил маҳсуб шуда, бо истифода аз дастовардҳои адабиёти Хуросон ва Ҳиндустон ривочу инкишоф ёфт ва як давраи мукамал ва ғаниро рӯи қор овард. Ҳини омезиши адабиёти ин давра возеҳ ба назар мерасад, ки доираҳои адабии Мовароуннаҳр маҳсусан, дар Самарқанду Бухоро баъдтар Хўқанд ба адабиёт шоирони соҳибқаламро эҳдо кардааст.

Дар ин доираи адаби чун дар тамоми қаламрави адабиёти форсизабон анвои адаби монанди ғазал, қасида, рубой, маснавӣ, назира ва татаббеъ густариш меёбад. Муҳаққиқони калом бадеъ аз рӯи мавзӯ ва мундариҷа адабиёти ин давраро ба адабиёти иртиҷой ва пешқадам қисмат намуда, аз ҳамин чашмандоз ба осори адибон баҳогузори кардаанд. Ҳарчанд аз ин ҷанба баҳо додан ба осори адибон, хунари онҳо нисбӣ мебошад, вале мавқеи иҷтимоии суханварро ҳини баҳо додан ба осораш ба инобат гирифтани арзиши илмиро дорад.

Муҳаққиқи маъруфи адабиёти тоҷику форс Е. Э. Бертелс дар мақолаи худ «Адабиёти форсӣ дар Осиёи Миёна» менависад: «дар таърихи адабиёти форсу тоҷик давраҳои томи то кунун омехтанишуда бисёранд ва хусусан, дастнависҳои зиёди дар китобхонаҳои Осиёи Миёна маҳфуз моро бо даҳҳо ва садҳо шоиру нависандагон шинос хоҳанд кард, ки номи онҳо алҳол дар илми шарқшиносӣ пайдо нест». Аз ин суханони адабиётшиноси беҳамто Е.Э.Бертелс бармеояд, ки ханӯз ин давраи адабиёт ҳамчониба омӯхта нашудааст.

Шӯҳии Хучандӣ низ аз қабиле он шоирони соҳибдегонест, ки ҳаёташ ба ҳамин давраи камомӯхташудаи адабиёти тоҷик иртибот дорад ва ханӯз осораш ба тариқи густурда мавриди таҳқику омӯзиш қарор нагирифтааст.

Шӯҳии Хучандӣ аз зумраи шоирони номдори асри XVIII-XIX маҳсуб шуда, фарзанди ориф ва шоири маъруфи он замон Шайдои Хучандӣ мебошад. Шӯҳӣ пайрав ва давомдиҳандаи кори падари хеш буданаҷро дар байти зерин таъкид месозад:

Нозимон Шӯҳӣ аз он ҳурмати назмам доранд,

Дар сухан хомаи мероси Шайдо дорам

Ё чои дигар мегӯяд:

Вориси Фарҳоди ишқам хеши Мачнунӣ чунун

Бас бувад баҳри гувоҳам нисбати Шайдоиям

Мувофиқи ақидаи адабиётшинос Абдуманнон Насриддинов Мирзо Шӯҳии Хучандӣ дар Хучанд ва шаҳрҳои дигари Мовароуннаҳр таҳсили илм карда, як рӯзгори пуразоб ва сангинро аз сар гузаронидааст. Ин нукта дар байтҳои зерин ифода ёфтааст:

Барнамеояд арӯси фитна аз оғӯши мо,

Нест як дам фориг аз тифли ҳаводис дӯши мо

Тўтиям, аммо шакар дар коми ман захр асту бас

Гӯй берун аз даҳони мор ояд нӯши ман

Маҳсусан замоне, ки шоир аз шаҳри азизаш Хучанд дур буд азобу оқубати беше насибаш гардид:

Аз фиғон як дам зи ғам Шӯҳӣ наёсояд равост,

Булбулаш дур аз чаманзори Хучанд афтадааст.

Боиси зикр аст,ки вафоти шоир дар шаҳри Қаршӣ рух додааст,ки ин аз ғарибиву заҳаматҳои зиёд кашидаи шоир дарак медиҳад

Дар бораи ҳаёту рӯзгори шоир дар китобҳои дастраси имрӯза маълумот ниҳоят кам буда,танҳо омӯзиши сарчашмаҳои ноомӯхташудаи таъриху адабиёт имкон медиҳад то маълумоти бештар дар ин маврид ба даст ояд.Дар бораи зиндагӣ ва осори Шӯҳӣ дар мақолаҳои суханшиносон Саидумар Султонов, Эргашалӣ Шодиев ва Абдуманнони Насриддин сухан рафтааст. Махсусан, дар китоби “Тазкираи шоирони Хучанд”-и Абдулманнон Насриддин ва “Мунтахаби девони Шӯҳии Хучандӣ”-и адабиётшинос Баҳроми Раҳматзод дар баробари наشري намунаҳои осори шоир нуктаҳои муҳими ҳаёташ ба қалам омадааст.

Мақолаҳои номбурда агар аз як ҷониб Шайдо ва намунаи ашъори ўро бори аввал дар адабиётшиносии муосир ба хонандагон муаррифӣ карда бошанд, аз ҷониби дигар онҳо роҳу равиши минбаъдаи тадқиқоти зиндагӣ ва ашъори ўро баён кардаанд.

Боиси зикр аст,ки дар мавриди ҳозир маводҳои мўътамади тазкираҳо, луғатномаҳо, девонҳои ашъори боқимонда имкон фароҳам меорад, ки аз чараёни адабии даврони шоир, бурду бохт, вазъи суханварию суханшиносӣ, ҳаёт ва эҷодиёти шоир бештар ошно гардем.

Вале альон дар мавриди осори шоир аз он намунаҳое,ки то имрӯз дастрас гардидааст, метавон баъзе хулосаҳои сахехӣ илмиро ҳосил намуд. Аз ҷумла аз омӯзиши осораш пайдост,ки шоир ҳини эҷод ба осори суханварони бузурги Мовароуннаҳр – Сайидои Насафӣ, Шавкати Бухорӣ, Малехои Самарқандӣ ва дигарон пайравӣ кардааст. Вале мустақилияти шоир дар эҷоди шеър, бозёфтҳои хунарии ў нотақрор буда, суханварро ҳамчун қаламкаши соҳибистеъдод муаррифӣ кардааст.

Аз ҷониби дигар эҷодиёти Шӯҳӣ дар заминаи адабиёти ҳазорсолаи форсу тоҷик рӯи кор омадааст, ки дар он таъсири шеъри шоироне чун Низомии Ганҷавӣ,Аттори Нишопурӣ, Мавлавии Румӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Абдурахмони Ҷомӣ эҳсос мешавад.Ашъори шоир дорои мавзӯоти мухталиф буда, Шӯҳӣ чун суханварони дигари тоҷик мавзӯи ишқу ошиқӣ, масоили иҷтимоӣ, сиёсӣ, ирфон ва ғайраро ба қалам кашидааст. Андешаву афкори шоир асосан дар қолаби ғазал ифода ёфтааст.

Чунин ба назар мерасад, ки дар сурудаҳои шоирони садаи XVII ва XVIII, ки ашъори қисме аз онҳо мавриди пажӯҳишу таҳқиқ қарор гирифтааст, мавзӯи асосии ғазал – ишқ як дараҷа мавқеи худро аз даст дода, ба зинаи дуюм фаромадааст. Чунончи, таваҷҷӯҳ ба ашъори шоири тавоноӣ ин аҳд – Сайидои Насафӣ ва пажӯҳишоте, ки дар заминаи ашъори ў ба майдон омадаанд, андешаи моро дар ин маврид тақвият мебахшанд.

Девони Мирзо Шӯҳии Хучандӣ асосан аз ғазал иборат буда, шоир анъанаи дерини ғазалсароиро идома бахшидааст. Аслан ғазал аз шаклҳои латиф ва нафиси назми форсии тоҷикӣ маҳсуб шуда, бехтарин воситаи ифодаи эҳсоси андешаҳои рангин ва дилнишини шоир мебошад. Мусаллам аст, ки Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Камоли Хучандию Абдурахмони Ҷомӣ дар таърихи адабиёти мо ин навъи назмро ба дараҷаи баланди камолот расонидаанд. Агар Саъдии Шерозиро паймбарӣ ғазал хондаанд, Ҳофизу Камолро сарояндаи ишқу зебӣ ва Абдурахмони Ҷомиро хотиматушшуаро маҳсуб медонанд.

Мирзо Шӯҳии Хучандӣ низ аз зумраи он шоиронест, ки дар нимаи аввали асри XVIII дар инкишоф ва интишори ин шакли шеърӣ саҳми арзандае гузошта, дар партави сабку услуби суханварони пешин ҷодаи мустақил ва хосаи худро дар ғазалсароӣ пайдо кардааст. Ғазалҳои Шӯҳии Хучандӣ агар аз як ҷониб дар ниҳояти содагиву равонӣ эҷод шуда, афкори андешаҳои латифи ошиқонаро таҷассум кунад, аз ҷониби дигар, онҳо инъикосгари афкори ҳақимона, ақидаҳои ирфонӣ ва ғояҳои ҳаётдӯстонаву башарпарваронаи шоир мебошанд.

Омӯзиши ғазалҳои Шӯҳӣ ба хулосае меорад, ки шоир дар нигориши ғазал мартабаи баланд доштааст. Девони Мирзо Шӯҳии Хучандӣ дар доираи нигориши девонҳои суханварони пешин аз ғазали ҳамд оғоз мешавад. Маъмулан, ғазали ифтитоҳии девонҳоро шуаро аз оёти Каломи Шариф ва аҳодиси набавӣ истинод мекунад. Шӯҳии Хучандӣ низ силсилаи ғазалҳои аввалини девонашро дар мадҳу ситоиши Худованд ва паймбараш бахшида, муҳимтарин ҳадафҳои хешро аз эҷоди ғазал баён мекунад.

Яке аз мавзӯҳои асосии ғазалиёти Шӯҳӣ ишқ буда, он аз назари шоир дар баробари оташи сӯзон будан қудрати беҳамтоеро молик аст.

Шоир ишқро дар баробари ҳамаи гармиву сардиҳо, талхиву шириниҳо азиз медорад ва барои ӯҳамешагӣ он ҳамчун мафҳуми муқаддас боқӣ мондааст. Аз назари шоир маъшуқа инсонест, ки зиндагии шоирро музайян ва рӯзгорашро сафову рӯҳ мебахшад, онро ширину зебо мегардонад. Аз ин рӯ, ӯ дар мурочиат ба маъшуқа мегӯяд:

**Биё, ки бе ту чу фасли хазон баҳор гузашт,
Нафас ба сини булбул чу неши хор гузашт.
Муаттал аст чунон бе ту базми майнӯшон,
Ки умри чом ба дасти пиёладор гузашт.**

[35/II,746; 36,110].

Ё чои дигар мегӯяд:

**Биё, биё, ки маро интизориҳост,
Ки кор бе ту диламро фиғону зориҳост.
Ба роҳи машҳади нозат фитодаам умрест,
Ба ханчари ту диламро сари дучориҳост.**

[35/II,776; 36,117].

Бо дидани руҳи маъшуқа аз дилишоир ғам ва аз хотираш ғубор дур мешавад.

**Хуснаш ба чилва омаду ғам аз канор рафт,
Оина рӯ намуду зи хотир ғубор рафт.**

[35/II,81a-81b; 36,121].

Ишқ барои Шӯҳии Хучандӣ аз муҳимтарин воситаҳои тақомул ва пешрафти фард буда, ҳеҷ чиз ҷойи онро гирифта наметавонад. Чунончи, шоир дар васфи ишқ сухан карда, буди набуди ҳастиро аз ин мафҳуми муқаддас медонад. Худро сӯхтаи партави ишқ, булбули ошонаи ишқ, шамъи хонаи ишқ ва сокини остонаи ишқ меҳонад:

**Синасӯзам, забонаи ишқам,
Дилхарошам, таронаи ишқам.
Нола аз ман баландпарвоз аст,
Булбули ошонаи ишқам...
Дар шаби ошиқон ба кор оям,
Нолаам, шамъи хонаи ишқам.
Фориғ аз дайру Каъбаам, Шӯҳӣ,
Сокини остонаи ишқам [34, 129a; 36,230].**

Ошноӣ бо ин гуна осор ва омӯзиши амиқи ин гуна ашъор ба хулосае меорад, ки Шӯҳии Хучандӣ дар баробари мутафаккир, донишманд ва ориф буданаш як инсонӣ хокӣ буд, ки ба маъшуқаи заминӣ дилбастагии том дошт. Ин гуна ғазалҳои шоир ифодагари эҳсосоти баланди инсонӣ, ҷаҳони поку музайяни шоирро ифода мекунад ва моро водор мекунад, ки дар баробари баҳо додан ба истеъдоди эҷозофарии шоир ба рӯзгору осораш ҳамчун ба зиндагии як фарди заминӣ асри XVIII назар кунем.

Шоир дар абёти зер зиндагии вазнину сарпечидои хешро ба баҳре монанд мекунад, ки ба тӯфони ҳодисот мубталост ва аз он роҳи халосӣ нест. Ин маъниро дар истифода аз образи Нӯҳ ва киштии шоирона баён месозад. Шоир мегӯяд, ки зиндагии мо монанди он баҳрест, ки ҳодисоти зиндагӣ моро бар фано мебарад ва аз он умеди халосӣ нест, зеро киштии Нӯҳ буд, ки замоне мардумро наҷот дод, вале моро илочи он нест:

**Баҳрему ҷӯшидаам тӯфони ҳодисот,
Киштии Нӯҳ раҳ набарад дар канори мо [35/II,50a; 36,30].**

ва шоир дарду ранҷи хешро баъди марг низ анҷомнопазир меҳисобад. Ба қавли ӯ, баъди вафоташ бар мазори ӯ гузоштани нишон ҳоҷат надорад, зеро аз турбати шоир, ки ҳамоно садои нолаву фиғон берун хоҳад омад, ҳар бинандаро аён хоҳад шуд:

**Баъд аз фано ҳам аз дили мо нола сар кашад,
Шӯҳӣ, чӣхоҷат аст алам бар мазори мо.**

[35/II,50a; 36,30]

Дар ашъори Мирзо Шӯҳӣ оид ба кӯтоҳдастиву камбағалии шоир ишораҳои ҷолиб ба назар мерасанд. Аз намунаи ин абёт дарёфтган душвор нест, ки шоир як зиндагии фақирона, вале сарбаландонаро аз сар гузаронидааст:

**Оху фиғони мо ба насобаш расидааст,
Шӯҳӣ, ба шоҳ гӯӣ, ки гирад зақоти мо.**

[34, 106; 35/II,546; 36,47]

**Шӯҳӣ, то кай зери бори миннати гардун шавӣ,
Дур кун аз худ қулоҳу хирқайи пашминаро.**

[35/II,536; 36,46]

Дар ашъори Шӯҳӣ талқини озод зиндагӣ кардану озода будан, тобеи афроди дун ва дунё нагаштан, бори зиндагии хешро бо нерӯи ҳосе кашидан аз мавзӯоти меҳварӣ маҳсуб мешавад. Шоир дар ғазали зерин дунёро аз назари хеш ба қалами тасвир мекашад ва ба дунё дил бастанро нодуруст ҳисоб мекунад:

**Масоз тақя ба роҳат ба маскани дунё,
Ки нест ҷои фароғат нишемани дунё.
Кунад ҳамеша зи савдои хом саргармӣ,
Димоғи он ки хурад дуди гулхани дунё** [35/II,55a; 36,49].

Дар идома шоир дунёро ба афроди дуну пастфитрат монанд мекунад, ки ҳаргиз аз онҳо чашми некӣ наметавон дошт.

**Ба дастгирии дунон касе нахест зи ҷо,
Маёр беҳуда дар чанг домани дунё** [35/II,55a; 36,49].

Ва ба донишу илми хеш бовар карданро дар шинохти дунё нодуруст мешуморад ва мағруриро хато медонад:

**Машав ба дониши худ зери осмон мағрур,
Мабод боз фиребат диҳад фани дунё.
Макаш ба қасди ҷаҳон оҳ аз ҷигар, Шӯҳӣ,
Ки теғи ту накунад кор бар тани дунё** [35/II,55a; 36,49].

Чун ҳамаи суҳанварони пешин Шӯҳӣ низ дар ашъораш аҳли риё зоҳидони хушкро, ки зоҳиран Худоғоянд, вале дар асл ба нафъи нафси аммораи хеш кор мекунанд, зери тозиёнаи танкид қарор медиҳад. Дастори зоҳид ва ришу фаши ўро асбобе барои дарёфти хурду хоб мебинад:

**Фашу дастор асбобу хуру хоб аст, эй зоҳид,
Зи дӯш афканд бояд дар талаб бори лавандиро.**

[35,56a; 36,51]

Шоир талқин мекунад, ки дар ин замона ба ҳар касу нокас рози дили хешро набояд ифшо кард. Таҳти ибороти “рози дил” ва “сирри ишқ” мусалламан, шоир ду матлабро дар назар дорад: яқум асрори қалби инсон, ки ифшои он бароиғайр суде надорад, дувум ҳадафи шоир сирри ишқи илоҳист, ки аз назариӯ дарку маърифати он на ҳамаро даст медиҳад:

**Рози дил, эй Худоталаб, фош макун ба дигаре,
Мухр мағир аз даҳон тунги майи бачӯшро.
Маҳрами сирри ишқи ӯ нест ба ҷуз ғуломи ӯ,
Лоиқи ин гуҳар нашуд он ки насуфта гӯшро.**

[35,57a; 36,31]

Аз назари Шӯҳӣ, маҳсусан, ба аҳли риё изҳори ҳақиқат ҷоиз набуда, дурӣ чустан аз онҳо айни матлаб аст. Аз ин рӯ, шоир дар идомаи ғазал талқин мекунад, ки аз сари риё бандагӣ дар назди Худованд ҳаргиз қабул нест ва иқтидо варзидан дар паси афроди худофурӯш низ ҷоиз нахоҳад буд. Ҳамзамон, талқин мекунад, ки дар ин замона қадри суҳан намондааст ва хомӯшӣ гузидан беҳтарин фазилат аст:

Бандагии риёиён нест қабули ҳазраташ,

Нияти иқтидо макун қавми худофурӯшро.

Шӯҳӣ ба гавҳари сухан қадр намонда дар чаҳон,

Гар накушоӣ беҳтар аст, муҳри лаби ҳамӯшро.

Дар осори Шӯҳӣ ибораҳои хосаи шоироне кам нестанд, ки махсусан, офаридаи шоир мебошад. Ин иборот дарки маънии мармуз ва таърихист. Чунончи, дар байти зер ибороти «ҳавои халилӣ»:

Кунӣ ҳавои халилӣ, иморати дил кун,

Камӣ зи Каъба надорад дили хароб ин чо [35,51а; 36,33].

Дар ин байт мақсуд аз «ҳавои халилӣ» ҳаваси дӯсти Худо буда, паямбари Худо Иброҳими Халилуллоҳ дар назар дошта шудааст. Бо истифода аз ин таъбир, шоир маънии латиферо ироа мекунад: дили инсон аз Каъба кам нест, иморати дил аз бунёди хонаи Худо камтар қадр надорад ва он касе ки дилеро дармеёбад ва шод мекунад, дар мақоми Иброҳими Халилуллоҳчой хоҳад дошт. Байти машҳури Румӣ баҳси доманадор ва деринаи дили инсон ва хонаи Худоро таҷассум мекунад:

Дил ба даст овар, ки ҳаҷчи акбар аст,

Аз ҳазорон Каъба як дил беҳтар аст.

Каъба бунёди Халили Озар аст,

Дил назаргоҳи Чалили анвар аст.

Дар мавриди умри дароз дидани Шӯҳии Хучандӣ байти зер низ далолат мекунад:

Пирӣ чу дод муждаи васли вафоти мо,

Барги шукуфа рехт зи нахли ҳаёти мо.

[34, 106; 35,546; 36,47]

Дар ашъори Мирзо Шӯҳӣ оид ба кӯтоҳдастиву камбағалии шоир ишораҳои ҷолиб ба назар мерасанд. Аз намунаи ин абёт дарёфтани душвор нест, ки шоир як зиндагии фақирона, вале сарбаландонаро аз сар гузаронидааст:

Оху фиғони мо ба насибаш расидааст,

Шӯҳӣ, ба шох гӯӣ, ки гирад закоти мо.

[34, 106; 35,546; 36,47].

Шӯҳӣ, то кай зери бори миннати гардун шавӣ,

Дур кун аз худ кулоҳу хирқаи пашминаро.

[35,536; 36,46]

Шоир дар ҷодаи суханварӣ худро шогирди устоде намешуморад ва душманони истеъдодашро мурочиат мекунад, ки ўро аз он ки суханвари худрӯӣ аст, таъна мезанад:

Таъни худрӯӣ мазан, эй нотавонбин, дар сухан,

Хомаи Шӯҳӣ мураххас буд аз устодҳо [35,60б; 36,63].

Дар девони шоир ашъоре кам нестанд, ки он оҳанги муноҷот ва ниёиширо доранд. Дар ин гуна ғазалҳо Шӯҳӣ ба Илоҳӣ мурочиат мекунад ва аз даргоҳи Ў барояш раҳму мурувватҳо хоҳиш дорад ва аз зумраи некон даршумурдан ва номаи аъмолашро ба назар гирад.

Илоҳӣ, даршумор аз ҷумлаи некон ҳисобамро,

Бигардон сархати хурон варақҳои китобамро.

[35,62б; 36,69]

Дар ин гуна ашъор Шӯҳӣ ба қиссаҳо ва санадҳои қуръонӣ низ ишорат мекунад, ки аз дониши баланди фикҳии ӯ гувоҳӣ медиҳад. Чунончи, дар байти зер сухан дар бораи вайрон шудани девори ятимон аз ҷониби Ҳизр (а) меравад, ки дар поёни сураи Ал-Қаф омадааст. Мутобики инқисса Ҳазрати Ҳизр (а) се амал: шикастани киштӣ, ба қатл расонидани ҷавоне ва афтонидани девори ятимро анҷом медиҳад, ки ҳамагӣ дар фароварди хеш ҳикмате дошт, аз ҷумла, афтонидани девори ятим боиси дарёфти симу зари волидайнӣ онҳо мегардад:

Зи хар сӯ чордевори вучудам хок мерезад,

Бувад Хизре, ки сангин созад ин фақри харобамро.

[35,62б; 36,69]

Дар ашъори Шӯҳӣ панду андарзу ҳикмат мақоми шоиста дорад. Шоир ба тариқи мустақим хонандаро панд медиҳад ва аз пастию баландии зиндагӣ ўро ҳушдор месозад. Аз назари Шӯҳӣ, шириниҳои зиндагӣ аслан, захр аст ва набояд инсон оқил фиреби онро хурда бошад. Ба иборати дигар, инсон фирефтаи олами зоҳир набояд бошад:

Захр аст, манӯш аз кафи айём шакарро,

Аз даст мадеҳ зонкаи хуни чигарро [35,62б; 36,70].

Аз аъмоли фарзанди нохалаф сарпасту сарафканда гаштани падарро ба тири кач, ки аз камон хато баромадааст, монанд мекунад:

Бо таъна нишон гашт камон аз качии тир,

Фарзанди забун мешиканад шаъни падарро.

[35,62б; 36,70]

Шӯҳӣ дар идомаи ғазал панди зиндагиро ба амсолу ҳикам баён мекунад. Аз ҷумла, аз байти зерин бо мардуми хоксору заминӣ омехтан ва муътақиди онҳо буданро дар зиндагӣ муҳим мешуморад. Ин гуна афрод чун решаи дарахт ҳастанд, ки тавассути онҳо шоҳу барги дарахт сабз мегардад ва ниҳоят бор меорад:

Аз хокнишинон магузар, толиби файзӣ,

К-аз реша расад баҳра, на аз шох самарро.

[35,62б; 36,70]

Шоир дар мақтаи ғазал андешаҳои ҷолиб ва афкори ҳақимонаи худро намехоҳад ба гӯши афроде резад, ки бар дили онҳо асарнопазир бошад:

Шӯҳӣ надиҳад бар лаби худ рухсати гуфтан,

Ҳарфе, ки нарезад ба дили ғайр асарро. [35,62б; 36,70]

Афкори ҳикматомези Мирзо Шӯҳӣи Хучандӣ дар ашъораш ағлаби мавридҳо ба тариқи хитоб ба хонанда ифода меёбад. Ба андешаи шоир, ишрату фароғати дунё монанди пирзоли мурдаест, ки инсон ҷиҳати ғофиливу беҳабарӣ ўро ба оғӯш мегирад:

Дур кун аз дил хаёли ишрати дунёи дун,

Чанд гирӣ дар канор ин пирзоли мурдаро?!

[35,63а; 36,71]

Ё дар идомаи ҳамин ғазал мегӯяд:

Файри бадхӯй набошад чораи аҳли фасод,

Нештар созад зи раг овора хуни мурдаро [35,63а; 36,71].

Дар мавриди бесуд будани панду ҳикмат бар гӯши беҳирадону ноқобилон шоир борҳо ишора мекунад:

Бо беҳирадон рӯй макун гуфтай, Шӯҳӣ,

Ҷуҳҳол чӣ донанд баҳои гуҳари мо? [35,64а; 36,73]

Ё дар идомаи ғазал сангиндилонро аз файзу раҳмат, меҳру муҳаббат дур ва бенасиб мешуморад, чунончи аз шароб пиёла суде намебардорад:

Сангиндилон зи файз нагарданд баҳравар,

Аз нашъаи шароб ҷиҳосил аёғро?! [35,67а; 36,81]

Ё дар ғазали дигар, ҳамин маъноро ба тариқи зайл ифода мекунад: Инсонӣ ноқобилро тарбият кардан суде надорад, чунончи ба чашмони нобино тӯтиё молидан камоли беақлист:

Надорад суд сайъ зӣ мардуми некӯ ба ноқобил,

Насозад тӯтиё қодир ба дидан чашми аъмиро.

[35,67а; 36,82]

Шӯҳӣ ақсуламали ин матлабро низ зикр кардааст: Сухани ашҳоси сияхдил, ки аз ҳикмату маърифат дур аст, барои инсонҳо таъсирпазир нест, зеро ҳаргиз зоғҷои булбулро гирифта наметавонад:

**Ҳарфи сияхдилон накунад бо касе асар,
Набвад чу андалеби чаман нағма зоғро [35,67a; 36,81].**

Шӯҳии Хучандӣ аз ашъори баланд ва истеъдоди хеш ифтихор дорад. Ӯ баҳои хешро дар олами суҳан медонад ва онро сазовори аҳли маърифат ва суҳан мешуморад:

**Намедонам, чи лаззат бурда тифли чашми он бадхӯ,
Намемонад замоне аз бағал девони Шӯҳиро.**

[35,67a; 36,82]

Шӯҳии Хучандӣ борҳо ишора бар он мекунад, ки “тӯтиён ба назми ӯ дил додаанд”. Агар дар абёти зерин тӯтиёнро дилдодаи назми хеш хонда, аз найи қаламаш резиши шакарро тасвир кунад:

**Чунон ба назми ту дил дода, тӯтиён, Шӯҳӣ,
Ки гӯӣ софшакар резад аз найи қаламат [35,87a; 36,160].**

Дар байти дигар, чиҳати килки шакарбори шоир хомӯшӣ гузидани тӯтисуханон, яъне, суҳанварони дигарро зикр месозад:

**Тӯтисуханон аз чӣ хамӯшанд дар ин давр?
Шӯҳӣ, набувад килки шакарбори ту боис?**

[35,97б; 36,170]

Дар ҷойи дигар суҳанҳояшро аз лаъли Бадахшон болотар мешуморад:

**Шӯҳӣ, аз рашки суҳанҳоят Бадахшон шуд хароб,
Хуни ҳасрат лаъл аз иқболи гавҳар мехӯрад.**

[35,102б; 36,182].

Мирзо Шӯҳии Хучандӣ ҳамчун инсон боақлу донишманд ба зиндагии рӯзмарра бо чашми ибрат назар менамояд. Ба масъалаҳои ҷузъии зиндагии инсон, ки он ба ҳавову ҳавас тааллуқ дорад, камтар тавачҷӯх месозад. Шоир дар ашъораш зиндагии он ҷаҳонро бар ин ҷаҳон муқаддам мешуморад. Ӯ айшу ишрати ин дунёро беоқибат медонад ва азбаски дар ин ҷаҳон зиндагии талх ӯро насиб кардааст, ӯ мутмаин аст, ки фардои ӯ хуштару беҳтар мебошад:

Ишрати дунё надорад оқибат,

Бошад аз имрӯз хуш фардои мо [35,64б; 36,76].

Дар девони Мирзо Шӯҳии Хучандӣ мавзӯи деринаи адабиёт – маърифати суҳан, аҳли дил ва мардуми дур аз дарку маърифати ҳақиқат ва маъниву мазмуни баланд мақоми меҳварӣ дорад. Шоир худро аз мардуми беҳираду нодон дур мегирад:

**Онро ки мағзи сар набувад, аз суҳан ҷиҳаз,
Мушки Хутан ҳавола макун бедимоғро! [35,67a; 36,81]**

Ҳамин тавр, аз мисолҳои мазкур метавон ба хулосае расид, ки шоир дорои завқи баланди суҳаншиносӣ суҳансанҷӣ буда, ба осори худи ҳамасронаш баҳои воқеӣ меод. Дар баробари эҳтирому муҳаббат ба осор ва шахсияти шоирони дигар Мирзо Шӯҳии Хучандӣ ба нигоштаҳои худ низ баҳо меод. Ин амали ӯ агар аз як ҷониб тавачҷӯҳӣ хонандаро ба худ ҷалб намояд, аз ҷониби дигар, тазкиранигорон, муҳаққиқони улуми адабро водор мекунад, ки ба муҳимтарин ҷанбаҳои ҳунари ва адабии шеъри Мирзо Шӯҳии Хучандӣ назар созанд. Аслан, фахрияҳо дар таърихи адабиёти тоҷик собиқаи тӯлонӣ дошта, ҳадафи он танҳо таърифу тавсифи худӣ шоир набуда, балки он як раҳнамое дар шинохти паҳлуҳои муҳталифи шеъри ин ё он адиб мебошад.

Ин андешаҳо, ки ҳамчун меъёри шинохти мавзӯҳои ғазалиёт баён шудаанд, дар эҷодиёти Шӯҳии Хучандӣ низ ба назар мерасад. Зеро дар ашъори шоир дар баробари мавқеъ пайдо кардани ашъори мазҳабӣ, ки мақоми аввалия доранд, мавзӯҳои муносибати инсонӣ воқеӣ ба ҳаёт ва ҷомеа, садои инсонӣ аз вазъи замон ва сохти ҷомеа норизо баръало эҳсос мегардад. Шоир аз даврони нобасомон шикоят дорад ва зикр мекунад, ки дар ин дунё танҳо дард кашидем ва зиндагии пуркасодеро аз сар гузаронидем:

**Рӯзгоре зи фалак дард кашидем рафтем,
Адам аз миннати номард кашидем рафтем**

Баҳри кути мани савдозада з-ин дайри хароб,
Гарди кулфат ба рухи зард кашидем рафтем.

КИТОБНОМА:

1. Абдуманон Насриддин. Тазкираи шоирони Хучанд. Хучанд- 2015
2. Ёқубов, Камол. Ақидаҳои сиёсӣ -иҷтимоӣ Шӯҳии Хучандӣ // Камол Ёқубов // Сборник статей аспирантов кафедры марксистско- ленинской филологии Т У имени В.И. Ленина.- Душанбе, 1973.- С. 66-73
3. Малехои Самарқандӣ. Музақкируласҳоб, Нусхаи хаттии Институти Шарқшиносии Академияи Илмҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон №58.
4. Насриддинов А. Донишмандон ва суҳансароёни Хўқанд. Хўқанд: - Нури маърифат – 2003 434с.
5. Шодиев Эргашалӣ. Тазкираи шоирони Хўқанд. Хўқанд: Раҳим Ҷалил. 1997
6. Шӯҳии Хўқандӣ. Девон. Нусхаи хаттии Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шумораи 2313
7. Шамсиддини Шоҳин. Таҳия ва тавзеҳи Ҷӯрабеки Назрӣ ва Бехрӯзи Забехулло. – Душанбе: Дониш.-2018. – 287 с.
8. Шерозӣ, Ҳофиз. Куллиёт. Мураттиб ва муаллифи сарсухан Н.Шанбезода. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 670 с.
9. Шӯҳии Хучандӣ. Девон. Девони Шӯҳии Хучандӣ, шумораи 2313 маҳфуз дар захираи дастнависҳои ИШ АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон.
10. Шӯҳии Хучандӣ. Девон. Девони Шӯҳии Хучандӣ, шумораи 863-II Маркази мероси хаттии АМИТ.
11. Шӯҳии Хучандӣ. Мунтахаби ғазалиёт. Таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳматов. – Хучанд: Ношир, 2016. – 600 с.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-47-51

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ «ӨТІРІК» СӨЗІНІҢ ТІЛДІК СИПАТЫ

ЕМБЕРГЕН ЗАРИНА

I.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің 3-курс студенті,
Талдықорған қ., Қазақстан

Аннотация: Мақалада қазақ тіліндегі «өтірік» сөзінің лингвистикалық сипаты айқындалды, қазақ фольклорындағы өтірік өлеңнің ерекшелігі анықталды, өтіріктің түрлеріне жеке-жеке анықтама беріліп, «өтірік» сөзінің семантикалық өрісі талданды.

Кілт сөздер: «өтірік» концептісі, фабрикация, диффамация, конфабуляция, фейк

XXI ғасырда әлем бойынша құндылықтар құнсызданған заманда «өтірік» құбылысын зерттеу өзекті мәселеге айналды. Оны философиялық, психологиялық, қылмыстық, әлеуметтік тұрғыда зерттеуден бұрын лингвистикалық сипатын ашып, түсінік беру қажет.

«Қазақ әдеби тілінің сөздігінде»: «Өтірік – шындыққа қарама-қарсы, шын емес, жалған; бұрмаланған, жала сөз айту; шын мәніндегі жағдайды әдейі бұрмалауға саятын қарым-қатынас феномені» деген анықтама берілген [1].

«Жантану атауларының түсіндірме сөздігі» бойынша өтірік, әдетте, нақты бір жағдаяттарда жекелей не әлеуметтік артықшылықтарға ие болуға тырысудан туындайды [2].

В. Даль құрастырған орыс тілінің сөздігінде де бұл ұғым («ложь») «шындыққа қарама-қайшы, өтірік айту не жазу» делінген [3].

С.И.Ожеговтың «Орыс тілінің түсіндірме сөздігі» де шындықты әдейі бұрмалау, жалған айту, алдау деп анықтама береді. Яғни, сөздіктердің бәрі бір ауыздан өтіріктің саналы түрде айтылатынын не жазылатынын келтіреді. Ал, ислам дінінің басты кітабы бойынша «өтірік – бір оқиға туралы біле тұрып, оны теріс түсіндіру» [4].

Әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан өтірік әр уақытта құрал болып көрінетін болса, психопатология саласында ол айналасындағыларды алдап шатыстыру процесінің өзінен қанағаттанарлық сезімге бөленіп, көңілі толатын мифоман – психопаттардың мақсаты болып көрініс береді. Ал лингвистикалық тұрғыда «өтірік» концептісі «өтірікші», «суайт», «жалғаншы», «қу» ұғымдарымен мазмұндас. Етістік қалыптарында «алдау», «басын айналдыру», «көзін тұндыру» сияқты іс-әрекеттермен жүреді.

«Өтірік» сөзінің шығу тегіне тоқталар болсақ, ежелден келе жатқан ұғым ретінде танылады. Әдетте, «өтірік» термині жағымсыз ұғымды білдіреді және контекстке байланысты өтірікті айтқан адам әлеуметтік, құқықтық, діни немесе қылмыстық жазаға тартылуы мүмкін. Қазіргі заманда арнайы өтіріктің арты залалға ұласпаса да, әрбір адамның жеке ар-ұяттық, ожданлық ісіне тапсырылатыны жасырын емес. Ертеде белгілі бір өлшемді құн төлетсе, қазір жалған сөйлеудің де жазасының құны түсіп не жоққа айналды. Қазақта «өтіріктің құйрығы – бір-ақ тұтам» дегені сол, бұл позицияны ұстанған тарап ұзаққа бармастан ұятқа қалатыны не заң алдында «алаяқтық» әрекеті үшін жауап беретіні белгілі.

Еліміздің әдеби қорларында, жоғарыда аталғандай, сақталған қолжазба мұралардың арасында өтіріктің поэзиялық үлгілерінен өзге қарасөзбен айтылатын түрлері де кездеседі. Өтірік мазмұндағы туындыларды дүниежүзі халықтарының қай-қайсысының да фольклорлық жанрларынан кездестіреміз. Бұл жанрдағы өлең-жырдың, әңгімелердің әлем халықтарының фольклорына ортақ болуымен қатар, балалардың сүйікті мұрасына айналып, ерекше өміршең сипат алуында үлкен мән бар.

Басты себебі – бала психологиясының табиғи ерекшеліктеріне етене жақындығында. Қазақ ауыз әдебиеті үлгілерін ел арасынан жинақтап, жариялау ісімен айналысып, басқа халықтардың тіліне аударған, XIX ғасырдағы Еуропа ғалымдары мен саяхатшыларының еңбектерінде де өтірік өлеңдер мен өтірік әңгімелер ұшырасады.

І.Жансүгіров «Қазақтың өтірік өлең, өтірік ертегі дегендері расында кенеуі жоқ басқа өтірік емес, өте шеберлікпен, тілдің оралымдылығымен өзгеше өңделген сөздер. Тұрмыс құбылысында құнарсыз нәрсені дардай қылып, ойдан орақ орып, қырдан қысырақ матап, болымсыз нәрсені әлденеге ұқсатып, дандайсытып, тыңдаушының сілекейін шұбыртатын өтірік. Ел жанына жатпайтын жай сөз болса, белгілі бір түр алып, «Ел әдебиеті» болмас та еді. Ел бұл күнге шейін сақталмас та еді. Өтіріктің өмір кілтегіне ұқсастығы болмаса, ел әдебиетінің бойына сіңбес те еді. Жоқ, өтірік – ел әдебиетінің бір мүшесі. Өтірік әдебиетте өмір көп. Салғастыру бар, сықақ мол [5]» - деп, өтірікті халық әдебиетінің жеке жанры ретінде көрсетеді.

Дәстүрлі қазақ қоғамында өтірік, жалған сөйлеу әзіл-қалжыңмен қатар қолданылғанын ертегі, аңыздар, өтірік өлеңдер арқылы білеміз. Өтірік өлеңдер баланың қиялын қанаттандырып, қызығушылығын оятады, білмекке құмарлығын арттырады, қиялын шындыққа айналдыруға ертеді. «Алдар көсе» феноменінің өзі өтірікті шындық үшін күресте пайдаланатын құрал, әділеттілікті орнатудың бір тәсілі, сараң әрі қайырымсыз байлардан кек алудың жолы ретінде қолданудан туған. Әр ауылда кездесетін Судыр Ахметтер мен сужұқпас суайттарға көзқарас өтірікшіліктің жалпыға тән еместігін дәлелдейді. «Бұрынғы қазақта «қырық өтірік» ертегіде ғана айтылатын, бірақ әлеумет жұмысына инедей өтірік қатыстырылмаушы еді. Хүкімет көздері ақ жолдан адасқан соң, шын жолмен жүріп, талай жапа шегіп, запыс болғандықтан, қазақтың көпшілігі өтіріктің ордасы болып алды» (Қошқе Кеменгерұлы) [6].

Қазақ халық әдебиетінің тектері мен түрлерін және классификациясын жасаған Х.Досмұхамедұлы зерттеулерінде де өтірік өлеңдер кездеседі. Сонымен қатар, қазақ фольклорының болмыс-бітіміне айрықша мән берген М.Әуезов те өтірік өлеңдерге анықтамалар берген. Өтірік өлеңдердегі басты белгі – ақылды және ақылсыз адамдардың мінез-құлқын жұртқа жария етіп, оны әзіл-оспақ арқылы масқаралау. Өлеңдердегі осындай ерекшелік айтушылардың стильдік қолтаңбасын анықтап бере алады. Өтірікті айтушы соны жетер жеріне жеткізе түсу үшін шындық пен өтірікті тайталастырады, яғни салғастырады. Елді күлкімен кенелтудің түп төркіні келеке-келемеж екендігі өтірік өлеңнің дәстүрлік белгісін толық танытады.

Ислам дініндегі өтіріктің сипатына тоқталар болсақ, өтірік айту адам бойындағы ең теріс қасиеттердің бірі. Ең ауыр кемшілік, жамандық атаулының басы, жүректерді бірден бір қарайтатын құралы деп танимыз. «Өтірік айту адамға келген ризықты азайтады», «Өтірік екіжүзділіктің белгісі» сынды өтірік айтуды бұрыс қылық, күнәға жатқызады. Қазіргі таңдағы діни ахуалдың күштілігі қасиетті құранды бұрмалай жалған сөзге араластырып, оңы мен солын танымаған қазақ жастарын өзге ағымға жетелей жөнеледі. Діннен хабары жоқ адамның құндылығы өтірікке айналған қоғамда, шын өтірігін танып білмей түрлі ағымдарымен өзге елге қоныс аударулар кәсіпкерлермен жаман пиғылды жандадың тұзағына ілініп көз жазы көл болған қаншама отбасыларды көрудеміз. Теріс пиғылды дін өкілінің «уағыз» деп айтатын алдау сөзі, естігеннің құлағына жағымды, жанына жақын болып тұрады. Бұрмаланған өтірікке налыған адам сол сөздердің артынан гүлге құжынаған араша жөнеле береді.

Уәде Құдайға берген серт, Құдай сөзі, тіркестерін кеңінен қолданған қазақ даласында өтірік айту ер адам үшін жігіттікке келген ең үлкен сын, әйел адам үшін тілінің ұзындығымен, тәрбиесінің жоқтығымен көрініс тапқан.

Халық даналығындағы мақал-мәтелдердегі өтірік сөзінің сипаты.

«Өтірік сөз жанға байлау болмайды». Жалғандықты белшесінен басып, атақ даңққа кенелу өтірікшінің ісі. Жалған сөз тамақ болмас. Жүрегі сұмдыққа толған адамның ісінің өрге боспай, қз өтірігіне өзі алданып жүрунің себебі – шындық қайткенде сананы жарып шығып, әділдікті орнатады. Берекесіз сөзді әшкерелеп, қадірін қашырады.

«Өтіріктің аяғы жоқ, қанаты көп». Қанатты құстың шыр пыр болып ары бері ұшқанындай, өтірікті естіген адам шындыққа балап тез арада ақ өзгелерге айтуды көздеп тұрады. Қазақта өтірік айтылған жерде көп тұрма сен сол сөзді айтушының бірі боласың дейді.

«Шын бір сөз, өтірік мың сөз». Байқап қарасақ адам психологиясы өте айқын. Өтірік айтатын адамның сөзі әрқашан дәлелмен қатар жүреді, себебі естушінің толық сенуін қадағалап тұрады. Сондықтан өтірік сөзді жалған айтылған мың сөзге теңейді. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін яғни шындықты айту үшін аса бір шешендікке сүйену талап етілмейді.

«Өзі өтірікші өзгенің шын сөзіне сенбейді». Алдаушы адам психологиясы күдікке толы, өзі елді сан соқтырып жүргенен кейін, оны да осы орайда біреу әшкере қылып, басына қара бұлт төндіреме деп қорқуы мүмкін.

«Жылап айтқан шынға нанбайды, күліп айтқан өтірікке нанды». Өтірік сөз көбіне біреуді таңғалдыр үстінде жиі кездеседі, өзгенің жүрегін жаулап, санасын билемекке ұмтылған адамның ниеті көңілі шат, пейілі жарқын тұста орын алады.

«Өтірік қаңбақ, шын салмақ». Айла сөзді судың сылдырлығымен ұштастырсақ болады, уыстан шыққан айланың айнала өзгенің құлағына жетері анық, ал шындық сөздің ауырлығы деп сөздегі нақтылықпен дәлдікті баяндайды.

Әдетте өтірік айту мақсатты түрде орындалады: алдау сәтті болған кезде тыңдаушы жалған нанымға сенеді, тіпті оның арты ашылмауы да мүмкін. Ал «өтірік» сәтсіз болса, ұзаққа созылмасы белгілі. Өтіріктің ашылуы сол айтушының (спикердің) басқа беделін түсіріп, оның беделіне нұқсан келтіреді. Спикердің әлеуметтік немесе құқықтық деңгейіне кері әсер етуі мүмкін. Мысалы, сотта өтірік айту – қылмыстық жауапкершілікке жатады (яғни, жалған куәлік ету).

Ғалымдар зерттеуіне сүйенсек, өтірік айтатын адамның бірінші әрекеті ол сыпайы болуы. Көбіне бұл айланы алаяқ ұрылар қолданатыны баяндалады. Мәселен адам санасының талшықтары сөзге қарап адамды тану процессін жүргізеді сол орайда өтірікші адам сізбен барынша сыпайы сөйлесіп, сізге сенім ұялатады. Сіздің көзқарасыңыз айтушыны өте білімді, айтқан сөзі шындыққа баласатынына көңіліңізді қондыра бастайсыз. Ендігі сізге ауыр сөйлеп, ілтипат көрсетпейтін адамға сіз қаншалықты сенесіз? Әрине сіз үшін ол жанның сөзі күмәнді, ісі алдамшы болмақ.

Екінші сипаты, келісілген өтірік. Кейбір қылмыскерлер жұптық теріс қылық жасағанда, өтіріктері әшкере болмас үшін келіп алады. Ал сондай суайттарды жеке бөлмелерде, ұсақ түйек заттарды сұраумен қолға түсіруге болады.

Үшінші сипаты, өзінің жақсы адам екеніне көп тоқталып, сіздің әрбір сөзіңізге аса мән береді, ауызынан шыққан сөзін дәлелді жайттармен баяндауға тырысады. Бұл бағыттағы өтірік адамның болып жатқан қылмыс туралы мүлдем хабары жоқ әрекетіне негіз болады.

Төртінші сипаты, Өтірік айтатын адамның есте сақтау қабілеті өте жоғары деңгейде болады. Бұл бағыттағы қылмыс жасау барысында алдаушыға қандай ақпараттарды айқынның нақты есінде сақтап, тергеу аймағында сұрақтан жалтарып отырады. Нақтылай келе қазіргі қылмыстық істегі біртіндеп дамуда, себебі цифрлық сауатсыздықтан, «білікті маман» деп серттескен азаматтың нағыз суайт болуы.

«Өтіріктің» түрлері және «өтірікке» байланысты қолданыстар:

«Жалпы өтіріктің түрі көп екендігі анық, әсіресе, қазіргі күні саналы түрде ақпараттың сапасын өзгерту, яғни өтірік ақпарат беру немесе оны бұрмалау көп кездеседі. Өтіріктің бұл түрі – жалған мәлімет хабарлау, **фабрикация** – күнделікті тіршілікте, адами қарым-қатынаста, үлкенді-кішілі мекемелерде баршылық.

Өтірік феноменінің тағы бір түрі – **мистификация** (әдейі адастырушылық) немесе фактіге негізделмеген, шын да, өтірік те болуы мүмкін, шынайылығына сенімсіз сөз. Мистификация, әсіресе, ғылым саласы үшін аса зиян, – тәжірибемен, фактілермен бекітілмеген болжамдар мен теориялар ұсыну ғылымның дамуына кедергі. Тарихи өтірік, тарихты бұрмалау мемлекет деңгейіндегі үлкен өтірік, саяси тәсіл санатында

көптеген елде бар. Бұл саяси мүддеден туған қажеттілік және ол қай кезде де сұранысқа ие (Big Lie)» [6].

Үлкен өтірік – жәбірленушіні бұрыннан бар кейбір ақпаратқа немесе олардың ақыл-ойына қайшы келуі мүмкін үлкен нәрсеге сендіруге тырысу.

Көк өтірік – бұл ұжымға пайда келтіру үшін немесе «ұжымдық игілік үшін» деп айтылатын өтіріктің түрі. «Көк өтірік» терминінің шығу тегі, мүмкін айыпталушыға қатысты сот ісінің сәтті аяқталуы үшін жалған мәлімдемелер жасалатын жағдайлар болуы мүмкін.

Блюфинг – бұл ойын контекстінде орын алғанда сирек, әдепсіздеу көрінетін алдау әрекеті. Мысалы: покер, мұнда ойыншылар мұндай алдау түріне алдын-ала келісім береді. Мысалы, құмар ойыншылар басқа ойыншыларды өздерінің карточкаларында әртүрлі карталар бар деп алдауы.

«Бұқа» өтірік (сонымен қатар B.S., қорап, бұқа) – міндетті түрде толық жалған болуы шарт емес. Өтірік айтылған сөзді жалған деп санайтын спикер айтса, айтылған сөздің рас екендігіне мән бермейтін спикер бұзақылықты ұсынады. Өйткені, сөйлеуші тыңдаушыға біраз әсер қалдырумен айналысады. Бұл өтіріктің түрі заманауи манипуляторлық медиа тіліне қатысты келеді.

Диффамация – жеке адамның, бизнестің, өнімнің, топтың, үкіметтің, діннің немесе ұлттың беделіне нұқсан келтіретін жалған мәлімдеме туралы хабарлау.

Фейк жаңалықтар – жалған ақпарат немесе жалған ақпаратқа негізделген әлеуметтік медиа. Кейде бұл термин зейінді ыңғайсыз шындықтар мен фактілерден алшақтатын құрал ретінде қолданылады.

Алаяқтық - өтірікшінің материалдық немесе қаржылық пайдасын қамтамасыз ету үшін басқа адамды немесе адамдарды өтірікке сендіруге мәжбүр ету әрекеті.

Жартылай шындық – бұл алдамшы мәлімдеме құрамына кіреді. Мәлімдемеде ішінара шындық болуы мүмкін, немесе толығымен шындық болуы мүмкін, бірақ шындықтың бір бөлігі алдамшы элементтерден құралуы сияқты. Мысалы, алдау ниеті болса жалтару, шындықты бұрмалау, т.б.

Адал өтірік (конфабуляция) – тарихты және қазіргі жағдайды дұрыс емес сипаттайтын ауызша мәлімдемелермен немесе әрекеттермен анықталуы мүмкін.

Жалған куәлік – маңызды мәселе бойынша өтірік айту немесе шындыққа сәйкес жалған мәлімдеме жасау. Жалған куәлік – қылмыс, өйткені куәгер шындықты айтуға ант береді.

Сыпайы өтірік – сыпайылық пен стандартты талап етеді, алайда бұл екі тараптың да шындыққа сәйкес келмейтіні белгілі. Мұндай өтіріктің мақұлдануы мәдениетке өте тәуелді. Халықаралық этикетте жиі кездесетін сыпайы өтірік «жоспарлау қиындықтарына» байланысты шақырылулардан бас тарту немесе «дипломатиялық ауру». Мұнымен ұқсас, «өтірік өтірігі» - әдетте электронды түрде жіберілетін және сөйлеуді тоқтату үшін пайдаланылатын ұсақ өтірік.

Ісіну (өтірігі) – көбінесе жарнама мен жарнамалық хабарландыруларда кездесетін өтірік. Мысалы, «ең төменгі сападағы ең жоғары сапа» немесе «барлық уақытта адамдардың мүдделері үшін дауыс беру» сияқты асыра айтылатын талаптар.

Мұндай мәліметтердің шындыққа сай келуі екіталай, бірақ оның жалғандығын дәлелдеу мүмкін емес. Өйткені, бұл нарық талабы саналады, дегенмен тұтынушы оның абсолютті шындық емес екенін анықтай алады деп күтіледі.

Ақ өтірік – зиянсыз немесе болмашы өтірік, әсіресе, сыпайы болу үшін немесе келесі тараптың көңілін ренжітпеу үшін айтылатын өтірік. Ақ өтірік, сонымен қатар, үлкен жақсылық үшін пайдаланылатын өтірік болып табылады (көркем мінезділік). Тіпті бұл адамды эмоцияналды зақымдайтын шындыққа қарсы қорғаныс үшін қолданылады.

Қазақ тіліндегі «өтірікті», оны айтатын адамды сипаттайтын сөздер:

Арсыз – адамдық қасиеті төмен, арсыз адам. Қазақ даналығында «малым жанымның садағасы, жаным арымның садағасы» яғни жанынан арын биік қойған адам үшін бұл сөзді есту ауыр қылмыс жасағанмен пара пар болған.

Суайт – әрқаша жалған сөйлейтін адам. Екі сөзінің бірі өтірікке құрылған адамды суайт деп елге масқара еткен. Өз атына суайт жалғауын қосып, жаратылыстың өтірікші екенін айтып жүрген. «Барып тұрған суайт екенсің,сөзіңде бір шындық жоқ» деген сынды қолданыста көрініс табады.

Сұм-суайт – айтқан сөзінде бірде бір шындық жоқ. Сұм–суайт адамның өтірікші екенін ел білседе, сан соқтырып кететін адам. Өз пәтуасына иландырып шындыққа балап адам көңілін жыланша арбап қоя береді.

Сукит – болмағанды болды деп судырата сөйлейтін адам. «Өсекші» сөзімен қатар қолданытатын сукит, болған оқиғаны әркімге әр қалай жеткізіп, шын менісінде болған жайттың тамырын мүлде қалдырмай жеткізетін өсекші адам.

Сылдыр суайт – бос сөзді адам. Айтар затының көптігі соншалық, бос ермекпен ел арасында төменгі орынға орныққан адам.

Жалған – шындыққа ұяласпайтын сөз. Ақиқаттан жалтара өтіп, жаңылдым деп, өз өтірігіне сүйеу етіп жағына сөйлеу.

Алдау – уәдесінде тұрмау. «Иә» деп кетіп артынша сөзін айтпағанымен ақталып аһ ұратын адам сөзі.

Алдауыш – сөзінде тұрмайтын адам. Уәдені орындай алмасаң мүлде берме дейді данышпан қазақ, «уәде,серт» сөзімен қатар келіп «уәде құдайға берген серт,аманат» деген.Ал сөзінде тұрмайтын адамға ол берген уәдесінде тұру тұрмау мүлде маңызды емес.

Арбау – адамды сөзіне сендіру. Арбау сөзі жыланның өз асын арбауынан шыққан. Жылан өз тамағын арбаған тұста жәндік еріксіз арбауға түсіп сұсты кербездің аузына өзіне келіп түсетін болған. Міне адамды арбауда жорғалаушының өз дәмін арбағанмен тең.

Қорыта келе, қазақ тіліндегі «өтірік» концептісінің жас ерекшелігі, айтушының күйі, жынысы, кәсібі т.б. мәселелерін кешенді түрде қарастыруды қажет ететін күрделі концепт екенін анықтадық.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 12-том / Құраст. А.Үдербаев, О.Нақысбеков, Ж.Қоңыратбаева және т.б. - Алматы, 2011. - 752 б.
2. Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. Алматы: «Сөздік-Словарь», 2006.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: [в 4 т.] / В. И. Даль. – 3-е издание, исправленное и значительно дополненное под редакцией [и с предисловием] профессора И. А. Бодуэна-де-Куртенэ. – Санкт-Петербург; Москва : М. О. Вольф, 1905. Том 2. И – О. С.2030
4. Ожегов С. Толковый словарь русского языка: около 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений. - 28-е изд., перераб. - Москва: Мир и Образование: ОНИКС, 2012. - 1375с.
5. Жансүгіров І. Жинаушыдан. Кіт.: Мейірман ақын Дәркенбайұлы.Алматы, 2005, 80б.
6. Имамбай Д. Қазақ өтірігінің құны қанша? // «Ақиқат» журналы. <https://aqiqat.kazgazeta.kz/news/6316>
7. Медеубекұлы С. Ұлттық сөз ойындары // «Ақиқат» журналы. <https://aqiqat.kazgazeta.kz/news/11824>

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-52-56

УДК 398(576.44)

ОСОБЕННОСТИ ЛОКАЛЬНЫХ ЛАТИФА (АНЕКДОТОВ) (НА ПРИМЕРЕ ФОЛЬКЛОРНЫХ АНЕКДОТОВ БАДАХШАНА)

ВИЖАГИИ ЛАТИФАҲОИ МАҲАЛЛӢ

дар мисоли латифаҳои фолклори Бадахшон

ГУЛОБ ОБИД ХОЛИҚ

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Аннотация: В данной статье речь идет о специфике местных шуточных рассказов или анекдотов. Этот фольклорный вид имеет свою жанровую особенность и в разных регионах и местностях имеет свою специфику и рассказывается отличительным колоритом. Несмотря на разные термины, употребляемые по отношению этого прозаического жанра, они почти одинаковые по значимости. В прошлые времена этот вид жанра обычно рассказывался во время тяжелых работ для поднятия настроения и веселья людей. В их содержаниях также отражаются реальные события из жизни отдельных людей и в целом в них изображаются социально-экономический и культурный жизнь отдельно взятого региона или народностей и таким образом они могут дать различные информации об этих местностях.

Ключевые слова: анекдот, жанр, особенность, местность, исторические события, содержание, форма.

FEATURES OF LOCAL LATIFA (ANECDOTES) (BASED ON FOLKLORE ANECDOTES FROM DADAKHSHAN)

Annotation: This article is about the specific of local humorous stories or anecdotes. This folklore type has its own genre feature, and in different regions and localities has its own specificity and distinctive color. Despite the different terms used in relation to this prose genre, they are almost the same in significance. In the past, this type of genre was usually told during hard work to rise the mood make people happy. Their contents also reflect real events from the lives of individuals and, in general, they depict the socio-economic and cultural life of a particular region or peoples and thus they can provide various information about these localities.

Keywords: latifa, genre, feature, locality, historical events, content, form.

Латифа жанри хурди насри шифоҳӣ буда, чун жанрҳои дигари гуфторӣ инъикоскунандаи орзуву омоли халқ мебошад. Аз ин рӯ ин жанри хурди эпикӣ аз замони бостон то ба имрӯз бе собиқа таҳаввул карда мақомашро устувор нигоҳ дошта истодааст. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» латифа ба маънои базла, шӯҳӣ, мутоиба, нуктаи дақиқ, сухани бозарофат, сухани дорои маънои чуқур ва нозук, каломи мухтасари пурмаъно омадааст [5, 594]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» латифа ба маънои базла, аския омада ба ин маънӣ шарҳ ёфтааст, ки яке аз жанрҳои насрӣ буда, ҳикоячаҳои шӯҳи хандаовар ва нақлҳои кӯтоҳи дилнишинро дар бар мегирад [6, 714]. Адабиётшинос Х. Шарифов латифаро «вокуниш аз авзои муҳит ва ё муносибати одамӣ» тавсиф намудааст [8, 303]. Воқеан яке аз қонуниятҳои жанри латифа ин ҳақиқати воқеӣ ба ҳисоб меравад, ки он дар авҷи воқеа ва муносибати байни одамон ё воқеаи ба вуқӯомада гуфта мешавад. Дар бисёр мавридҳо агар латифа пеш ё пас аз муддати тӯлонии воқеа гуфта шавад, ба талаботи латифа он қадар созгор намешавад, зеро дар ин маврид он аллақай ба ҳикоя монанд мешавад ва хусусияти хандаовар буданро аз даст медиҳад. Муҳаққиқ Р.

Ходизода латифаро «бераҳмона масхара ва хандахариш намудани баъзе ходисаҳои ҷамъиятӣ ё ҳаёти шахсӣ» нишон додааст [7, 153]. Ин масъала низ ба андешаи болозикр рабт дошта, дар мавриди рафтори ходисаву воқеаҳои ҷамъиятӣ ва рафтору кирдори ғайри муқаррарии одамон гуфта мешавад. Профессор Р.Раҳмонӣ роҷеъ ба ин жанри фолклорӣ андешаронӣ намуда, таъкид бар он дорад, ки вожаи латифа асосан дар байни равшанфикрон роиҷ буда, он истилоҳи маҳаллии худро дорад [4, 297]. Дар Хатлону водии Ҳисор латифа «ҳикояи Афандӣ», «шӯҳихои Афандӣ», дар Хучанд ва водии Фарғона «латифа», «накли Афандӣ», дар Дарвозу Ванҷ «лақича», «маталак», дар Тоҷикобод «лақича», «Апандӣ», дар Фарм «лақича», дар Панҷакент «Қиссаи Афандӣ», дар Бухоро «латифа», «шуги Афандӣ», «Афандияи наклаш», дар Сариосиё ва Деҳнав «масал», «афсонаи Афандӣ», «мақол», дар Бойсун «латифа» ва ғайра маъмул аст [4, 298]. Аз истилоҳоти дар миёни минтақаҳои гуногуни Осиёи Миёна иртибот доштан ба номи Афандӣ аз шакли қадимӣ яъне пеш аз замони исломӣ вучуд доштани ин жанр гувоҳӣ медиҳад. Бояд қайд кард, ки дар забони шугнонӣ нисбат ба ин жанр бештар истилоҳи латифа ба қор меравад, вале дар гузашта баъзан онро машлотӣ (яъне шӯҳӣ, суханони тезутунд) мегуфтанд, назир бошад навъи дигари фолклорӣ ба ҳисоб меравад. Дар назир ягон ҳислат, амал ё узви инсон танҳо бо як калима ба тариқи хандаовар ташбеҳ мешавад. Латифа нисбат ба назир тулонитар буда, он аз се қисмат вазъият, шарҳи вазъият ва ҷавоби тезутунд ё хандаовар иборат буда, ҳикоячаи хурди шуҳиомезро ба ёд меорад.

Фолклоршинос С. Қосимӣ роҷеъ ба ин жанр андешаҳои илмиро баён намуда, қайд кардааст, ки қаринаи қадимаи ин унсури адабӣ ҳаҷв, мутоиба, мунозира, нодира, назира, зарифа, базла, ачиба, ҳикоят ва ғайра дар адабиёт таърихи тоисломӣ дошта, намунаҳои онҳо тавассути адабиёти паҳлавӣ ва як силсила ҳикояҳо то замони мо омада расидаанд ва дар қофилаи онҳо дигар асару маҷмуаҳо эҷод шудаанд [1,153]. Дар маҷмуъ латифа чунин жанри хурди эпикест, ки дорои воқеаи кутӯҳи тезутунд буда, бо ханда ба охир мерасад [1, 13].

Аз шарҳи истилоҳи латифа бармеояд, ки ин жанри гуфторӣ таърихи ниҳоят қадима дошта ба замоне иртибот дорад, ки инсон ба ханда қардан пардохтааст. Ханда бошад, пояи аввалини маданият ба ҳисоб меравад, ки дар ин чода олими рус В.А. Луначарский ишора бар он намудааст «қавму аҷдод ба воситаи ханда, ки бештар шакли мусобиқаро дошт, ҳамдигарро сарзаниш ва тамасхур мекарданд» [1,12]. Ҳамин гуна андешаҳо дар навиштаҷоти донишманди Юнон Арасту ба назар мерасанд. Пас маълум мегардад, ки пайдоиши латифа ба замони хеле қадим рафта мерасад. Чун ин жанр аз замони бостон вучуд дошт, дар раванди ташаккули таҳаввулоти тарзи зисту зиндагонӣ ва ба қавму қабила чудо гардидани сохти давлатдорӣ он низ ба худ вижагӣ ва мазмунҳои мухталифро зам карда омада буд.

Агар ба латифаҳои як минтақа ё маҳал назар афканем, ба осонӣ дарк хоҳем намуд, ки ҳар яки онҳо дорои вижагии хоси худ мебошанд. Яке аз махсусиятҳои жанри латифа ин бемуаллиф будани он аст. Бо вучуди ин дар айни замон дар фолклори мардуми Бадахшон латифаҳои муаллифдор вучуд доранд. Дар ин чода қайд қардан бамаврид аст, ки як хусусияти латифа ин қаҳрамони соддаву гулу гумроҳ ё зирак доштани он аст. Бо гузашти замон латифаҳо аз номи персонажаш гуфта медиҳанд ва баъзан вай ҳамчун муаллифи латифа шинохта мешавад. Дар баробари ин дар ҳар маҳал шахсоне ҳастанд, ки маҳорати хуби латифагӯӣ доранд, бинобар ин баъзе латифаҳо ба онҳо нисбат медиҳанд. Бархе аз гӯяндагон «фалонӣ гуфт...» мазмуни латифаро нақл мекунанд, маҳз ҳамин фалонӣ дар нутқи гӯянда аз иштироккунанда ё худ персонаж ба муаллифи латифа табдил меёбанд. Баъзан агар латифагӯӣ ё худ персонажи латифа ҳозирҷавобӣ накунад ё ҷавоби ғайримуқаррарӣ надиҳад ҳам, латифаро ба номи ӯ пайваст менамоянд. Вобаста ба ин матлаб дар айни замон латифаҳои зиёдеро дучор гардидан мумкин аст. Мисол марде фавтид, тобуташро бурданӣ мешаванд. Мадқарим низ дар он чо ҳузур доштааст. Дар ин давра халифа гуфт:

- Майитро гирифта, тезтар баред.

Мадқарим ба халифа рӯ оварда гуфт:

- Халифа, чаро саъй кунем, охир ин яхмос нест, ки об шуда равад.

Матни асл

Чорик мӯчат Мадкарим судҷ тар фотаҳуни. Халӣфӣ лӯвч:

- *Аро ди майит тезди йосет:*

Мадкарим лӯвч:

- *А Халӣфӣ йид на марожни об суд. Ху бадилӣ ди йосам* [3,149].

Мадкарим яке аз чехараҳои намоёни латифаҳои фолклори муосири Бадахшон ба ҳисоб меравад. Имрӯз дар саросари Бадахшон чи аз номи вай чи худди вай латифаҳои зиёде падида омада истодаанд ва дар фолклори муосири Бадахшон ӯ баробари қаҳрамонони латифаҳои тамоми мардуми Осиёи Миёна Мушфиқӣ, Хоҷа Насриддин, Афандӣ машҳур гаштааст.

Латифа дар муҳиту макони алоҳида вобаста ба вазъияту шароити макон ва замон гуфта шуда, латифагӯй низ шахси оддӣ набуда, балки дорои маҳорати хуби суҳанварӣ, ҳозирчавобӣ ва шухтабӯ зариф мебошад. Аз ин лиҳоз на ҳар кас метавонад латифагӯй кунад, баъзан зарурат ба миён меояд, ки латифагӯй дар асоси латифаи дигар маҳал ё минтақа ҳатто забонашро тағир дода, латифаи худаашро гуфта диҳад. Дар ин маврид махсусияти дигари жанри ба вучуд меояд, ки он вариативӣ будани ин жанрро нишон медиҳад. Ба ин андеша латифаи зерин мисол шуда метавонад. Донишҷӯи дарвозӣ ба падараш телефон мекунад ва баъд аз салому алекум мегӯяд:

-Падарҷон сум бифирист.

Падар худаашро ба карӣ андохта мегӯяд:

-Чӣ? Нашунида истодаам.

-Сум, -гуфт донишҷӯ.

-Баландтар гап зан овозат паст омада истодааст.

-Нашунида истодаам, ки чи мегӯӣ? -гуфт падараш.

-Сум, сум бифиристон-мегӯям.

-Чӣ? Чӣ нашунида истодаам, -гуфт падараш.

Дар ҳамин вақт духтари телефончӣ, ки гапҳои инҳоро гӯш мекардааст, гуфт:

-Писарат мегӯяд, сум бифирист.

Падари бача мегӯяд:

Падарлаънат, ман нашунидаам, ту шунидӣ, худат бифирист [2, 11].

Маълум аст, ки сокинони ноҳияи Дарвози Вилояти Кӯҳистони Бадахшон бо забони тоҷикӣ ҳарф мезананд ва ин латифа дар тамоми минтақа бо забони тоҷикӣ маъмул буда, дар дигар деҳаҳои шугнизабон онро тарҷума карда, бо обу ранги махсус, тағири макон ва ҳатто номи шахс ишора карда гуфта мешавад. Дар ноҳияи Роштқалъа Давлатшо ном марди шухтабӯ ва зариф вирди забони мардум аст. Бинобарин ҳамин латифаро тағир дода ба ҷои падари донишҷӯ Давлатшо гуфтаанд. Шояд ин латифа аввал дар ноҳияи Роштқалъа пайдо шуда, баъд дар Дарвоз мутобиқи вазъи он маҳал гуфта шуда бошад, вале муҳим он аст, дар ин ҷо қаринанокии жанр ҳувайдо аст. Ҷолиб он аст, ки латифа ба дигар навъу намудҳои адабиёти гуфторӣ роҳ ёфта, онро ҷаззобтар ва ҳатто забону сохторашро тағир медиҳад. Дар миёни халқияти дунё пандномаҳо вобаста ба ҳокими пештараи Ҳиндустон Неру вучуд доранд, ки имрӯзҳо дар шабақаҳои интернетӣ мунтазам пайдо мегарданд. Дар контексти яке аз онҳо аллақай латифа ба вучуд омадааст. Мисол як муаллими англис Неруро хеле бад дидааст. Боре муаллим дар тарабхона машғули хӯрокхӯрӣ будааст. Неру омада, дар паҳлӯяш мешинад. Муаллим гуфтааст: Оё дидӣ, ки маймун бо кабутар хӯрок хӯрдааст?

Нерӯ дар ҷавоб мегӯяд:

Набошад, ман парвоз кардам. Дар латифаҳои маҳаллии Бадахшон бошад, ҷавоне хост бо духтаре шинос шавад, ки дар боғ нишаста буд. Ҷавон ба наздаш омада гуфт:

-Биё шинос шавем.

Духтар гуфт: магар кабутар бо маймун шинос мешавад?

Ҷавон дар ҷавоб гуфт:

-Ман парвоз кардам.

Матни асл

Йиви ғāц вйнч йā тар боғ нисцин виц. Хойихи чӯч вам қати балад ситow. Сӯд тар вам хез лӯвд:

- Чā йик балад насā wāмо?

Йā лӯвд:

Тут вйнчо меминак кабутар қати балад сӯд?

Йу лӯвд узум пас ривухт.

Дар контексти дигар жанр ифода ёфтани латифа низ хеле зиёд аст ва ин як вижагии дигари онро нишон медиҳад. Ин гуна латифаҳо агар дар миёни як халқият ё минтақа ҳамчун андарз ифода ёфта бошанд, дар халқияти дигар бо обуранги зариф тавассути ҳозирчавобӣ, кутоҳбаёнӣ гуфта шуда сохтори латифаро ба вучуд меоранд.

Чуноне ки дар фавқ ишора рафт пайдоши латифа ба воқеаву ҳодисаҳои зиндагӣ вобастагӣ дорад. Аз рӯи аз мазмуни латифаҳо воқеаву ҳодисаҳои таърихи муайян менамоянд. Мисол то солҳои 2019 яъне воқеаи тамоми дунёро фаро гирифтани «Covid 19» ягон латифа вобаста ба ин мавзӯ гуфта намешуд. Ҳарчанд ки ин пайомади хуб набуд ҳам, вале жанри латифа дар ин давра низ таҳааввул карда буд, ки аз рӯи онҳо ояндагон вазъият, замон ва ва таърихи онро муайян намоянд. Мисол дар шароити паҳншавии ин касалӣ қарор дар бораи танзим қабул шуд, ки шумораи иштирокдорони тӯй кам карда шуда, ба сивупанҷ нафар расида шавад. Зане ба дугонааш ин хабарро мерасонад. Дугонааш мегӯяд, ки афсӯс ман нав куртаи қиматбахоро харидам, акнун танҳо сиву чор нафар куртаи нави қиматбаҳои маро мебинанд. Аз мазмуни ин латифа аз як тараф агар вазъияти замон муайян гардад, аз тарафи дигар шарту шароити замон, макон вазъият ва таърих муайян мешавад.

Бисёр латифаҳои вучуд доранд, ки дар онҳо маҳалҳои алоҳида ё худ аз номи шахсони ягон маҳал гуфта шуда, дар ҳар минтақа ва маҳал вобаста ба маҳорати латифагӯён гуфта мешаванд. Дар Бадахшон латифаҳо бештар вобаста ба ноҳияҳо дар мисоли дарвозӣ, ванҷӣ, ишкошимӣ, шугнӣ, марғобӣ, шохдараҷӣ гуфта мешаванд. Гарчанде ки мазмунашон як хел бошад ҳам, вале онҳо вобаста ба шахсе, ки аз кадом маҳал аст ва хоҳиши мавриди шухӣ қарор додани маҳали дигарро кунанд.

Марде аз Дарморахт ба Новосибирск барои фурӯхтани себ рафтани буд. Ними роҳро тай карда, хабар медиҳанд, ки мотори чархбол вайрон шуд, вай акнун поён меафтад. Савдогар пурсид:

- Дар поён кадом шаҳр ё водӣ аст?

Гуфтанд:

- Олтой.

Савдогар боз пурсид.

- Дар Олтой нархи себ чанд сум бошад?

Матни асл

Йи дарморахти тар Новосибирск мӯн парбедow йест. Йилāв тийен ат стюардесса ёдд ху лӯвд:

- Йам самалёт та шич ар тагов бед.

Дарморахтийи пехцч:

- Ар бӣр чиз?

Лӯвчен аро аред Алтай.

Йуи во пехц:

- Ат аред ку килои мӯн цӯнд вид?[3,154].

Маълум аст, ки дар чамоати Дарморахи ноҳияи Шугнон себ фаровон аст ва бештари мардуми ин маҳал ба себфурӯшӣ машғул буда, шахсони шухтабӣ вобаста ба ин шароит латифагӯӣ мекунанд.

Дар маҷмӯъ жанри латифа дорои махсусияти хоси худ буда, бо рангорангиаш қариб дар ҳар маҳал ё минтақа вижагии худро доро аст. Баъдан бо вучуди истифодабарии вожаҳои гуногун нисбат ба ин жанри гуфторӣ истилоҳашон қариб як хел баён мегардад.

Ин гуна номбурдани жанри латифа аз қадимӣ будани он шаҳодат медиҳад. Баъдан ҳарчанд ки ин жанри гуфторӣ барои болидагии таъби мардум, ки дар гузашта ҳангоми меҳнати тоқатфарсо гуфта шуда бошад ҳам, вале дар мазмуну муҳтавояш бисёре аз ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ, тарзи зисту зиндагонӣ ва умуман ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳар як маҳал минтақа, кишвар ва халқияти ҷудогона тасвир ёфта, чун манбаъаи муҳтамади иттилоот ба шумор меравад.

Ҳамин тавр, латифа жанри қадимаи мардумӣ буда, то замони мо ба тариқи густурда паҳн гардида рӯз аз рӯз мавқеашро нисбат ба жанрҳои дигари гуфтори устувортар нигоҳ дошта истодааст.

АДАБИЁТ

1. Қосимӣ, С. Бадеияти латифаҳои халқии тоҷик / С. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2020.- 190с.
2. Қосимӣ, С. Мулоҳизаҳо андар боби адабиёти шифоҳӣ ва хатгӣ / С. Қосимӣ.- Душанбе: Ирфон, 2020. -396с.
3. Қурбонхонова, Н. Жанрҳои асосии фолклори Бадахшон / Н. Қурбонхонова.- Душанбе: Ирам, 2023.- 192с.
4. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ.- Душанбе: «МДМТ», 2021.- 544с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. / Мураттибон Зехнӣ Т., Капронов Н., Ализода И., Арзуманов С. ва диг. – Москва: Советская Энциклопедия, 1969. – 962 с.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. –950с.
7. Ҳодизода, Р. Салмони Совачӣ / Р. Ҳодизода // Очеркҳо аз таърихи адабиёти тоҷик. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV. – Қисми дуюм. – Душанбе: Дониш, 1983.- С.63-80.
8. Шарифов, Х. Назарияи наср (дар адабиёти форсии асрҳои 4-5 ҳиҷрӣ) / Х. Шарифов. - Душанбе, 2004.-318с.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-202-57-61

ВИЖАГИҶОИ СОҲТОРИИ ҶУМЛАҶОИ СОДДА ДАР «ҚОБУСНОМА»-И УНСУРМАОЛИИ КАЙКОВУС

НУРМАТОВА МАҚСУДА РЎЗИБОЕВНА

Муассисаи давлатии “Донишкадаи байналмилалӣи Хучанд”-и ДБССТ
Номзади илмҳои филологӣ, дотсент

Аннотатсия. Ҷумла аз рӯйи қонуну қоидаҳои таърихан мустаъмали грамматика шакл гирифта, воситаи асосии баёни фикр аст. Ба ибораи дигар, воҳиди асосии наҳви ҳар як забон ҷумла буда қонуну қоидаи истеъмоли калимаҳо дар таркиби ҷумла равшан гардида, калимаву ибораҳо барои ташкили ҷумлаю калом (матн) сахми муҳим доранд. Ҷумлаи сода як қисми муҳими сохтори наҳви ба шумор меравад. Ҷумлаҳои содаро аз ду ҷиҳат ба хелҳо ҷудо мекунанд: аз ҷиҳати сохту таркиб ва мақсаду оҳанг. Дар ҳолати тасниф аз рӯйи таркиб иштироки аъзоҳои ҷумла, вале дар вақти ба қисматҳо ҷудо кардан аз ҷиҳати маъно мақсаду матлаб ва оҳанги ҷумла ба назар гирифта мешавад.

Калидвожа: Ҷумла, грамматика, наҳв, ҷумлаи сода, ҷумлаи ҳикоягӣ, хитобӣ, амрӣ

Аннотация. Предложение формируется по исторически сложившимся законам и правилам грамматики и является основным средством выражения мнения. Другими словами, основной грамматической единицей каждого языка является предложение, правила и нормы употребления слов в составе предложения ясны, а слова и словосочетания играют важную роль в организации предложений и слов (текст). Простое предложение является важной частью грамматической конструкции. Простые предложения делятся по двум признакам: по строению и составу, по цели и тону. При классификации по составу учитывается участие членов предложения, но в момент деления на части учитываются цель, содержание и тон предложения.

Ключевое слово: Предложение, грамматика, грамматика, простое предложение, повествовательное предложение, речь, повелительное наклонение

Annotation. A sentence is formed according to the laws and rules of grammar used historically and is the main means of expressing an opinion. In other words, the main grammatical unit of each language is the sentence, the rules and regulations of the use of words in the composition of the sentence are clear, and words and phrases play an important role in the organization of sentences and words (text). A simple sentence is an important part of a grammatical structure. Simple sentences are divided in two ways: in terms of structure and composition and purpose and tone. In the case of classification according to the composition, the participation of the members of the sentence is taken into account, but at the time of dividing into parts, the purpose, content and tone of the sentence are taken into account.

Keyword: Sentence, grammar, grammar, simple sentence, narrative sentence, speech, imperative

Ҷумлаи сода як қисми муҳими сохтори наҳви ба шумор меравад.

Ҷумлаҳои содаро аз ду ҷиҳат ба хелҳо ҷудо мекунанд: аз ҷиҳати сохту таркиб ва мақсаду оҳанг. Ҷумла аз рӯйи қонуну қоидаҳои таърихан мустаъмали грамматика шакл гирифта, воситаи асосии баёни фикр аст. Ба ибораи дигар, воҳиди асосии наҳви ҳар як забон ҷумла буда қонуну қоидаи истеъмоли калимаҳо дар таркиби ҷумла равшан гардида, калимаву ибораҳо барои ташкили ҷумлаю калом (матн) сахми муҳим доранд. Дар ҳолати тасниф аз рӯйи таркиб иштироки аъзоҳои ҷумла, вале дар вақти ба қисматҳо ҷудо кардан аз ҷиҳати **маъно мақсаду матлаб ва оҳанги ҷумла** ба назар гирифта мешавад.

Вобаста ба иштироки сараъзоҳо ҷумлаҳои сода ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: **дутаркиба ва яктаркиба** [1, 6].

Таҳқиқи оморӣ нишон дод, ки Унсурулмаолии Кайковус дар «Қобуснома» ҷумлаҳои содаи дутаркибаро нисбат ба ҷумлаҳои содаи яктаркиба бештар истифода кардааст.

Ҷумлаи содае, ки дар ташкили он ҳарду сараъзо иштирок менамоянд, ҷумлаи дутаркиба ном дорад. Мисол: «*Худои таъоло ҳаҷ тавонгаронро фармуд*» [5,19]; «*Ва об тез ҳамеомад*» [5,24]; «*Ҳоруноррашид омад*» [5,35].

Ҷумлаи содае, ки танҳо аз як сараъзо ташкил меёбад, ҷумлаи яктаркиба ном дорад [2, 206]. Дар ин хели ҷумла ҳамаи калимаҳо дар атрофи як сараъзо муттаҳид мешаванд. Мисол: «*Раиси Бухоро*» [6,18]; «*Ба чӣ маълум кунӣ?*» [6, 38]; «*Далели дигар*» [6, 39].

Аз ҳамин ҷиҳат, аз рӯи мақсаду ният ва оҳанг ҷумлаҳои сода *ҳикоягӣ, саволий, амрӣ ва хитобӣ* мешаванд.

Ҷумлаи ҳикоягӣ. Гӯянда ё нависанда ба воситаи ин хели ҷумла ягон ҳодисаву воқеаро нақл мекунад, фикреро тасдиқ ё инкор менамояд.

Ҷумлаҳои ҳикоягӣ дар «Қобуснома»-и Унсурулмаолии Кайковус барои нақлу баёни муътадили ҳодисаю воқеа истифода шудааст: «*Дилам хуш гашт*» [6,150]. «*Саҳл боз ба хона рафт*» [6,151]. «*Саҳл як сол дар Бухоро дар зиндон буд*» [6,151]. «*Бузургони оламо ба шамшер фармонбардорӣ меомӯзем*» [6,152]. «*Султон Маҳмуд аз ин сухан тира шуд*» [6,143].

Ҷумлаҳои ҳикоягиро аз рӯи маъно ва ифодаи аъзоҳо дар «Қобуснома» ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардан мумкин аст:

I. Ҷумлаҳои сода, ки дар онҳо соҳиби амалкунандаи кор шахс аст. Ин навъ ҷумлаҳо муносибати гуногуни маъноӣ дошта, дар «Қобуснома» серистеъмоланд.

Ҷумлаҳои мазкур ба хелҳои зерин ҷудо мешаванд:

а) Аҳбори оддӣ (шахс ва амали ӯ):

«*Султон дилтанг шуд*» [6, 157].

б) Муносибати ду ё зиёда шахс (яке дар нақши мубтадо ва дигар дар нақши пуркунанда ё муайянкунанда): «*Амир эшонро хилъат фармуд*» [6,90].

в) Муносибати шахс ба ҳол: «*Ва банди худованди хӯ зуд ҳалок шавад*» [6,18];

II. Ҷумлаҳои сода, ки дар онҳо амалкунанда исми ҷондори ғайришахс аст ва сухан дар бораи он меравад: «*Аспи неку марди некро баргирад*» [5,90]; «*Ва аспи зоғ чашмшабкур буд*» [5,78].

III. Ҷумлаҳои сода, ки дар онҳо амалкунанда ашё аст: «*Мулки Гелон ба ҷаддон туро з-ӯ ёдгор омад...*» [5,10]; «*Замон гузаранда аст*» [5,12]; «*Ҷаҳон ба ҳикмат ораста шуд*» [5, 15].

IV. Ҷумлаҳои сода, ки мубтадо номи амал аст: «*Ва танҳо нишастан аз ҳамнишини бад авлотар*» [5,96].

Дар ин чор гурӯҳи ҷумлаҳои ҳикоягии зикршуда ифодаи мубтадо хусусиятҳои хос дорад. Мубтадои ҷумлаҳои гурӯҳи I бо исм, ҷонишин ва ҳиссаҳои дигари нутқи исмшуда, гурӯҳҳои II ва III бо исм ва гурӯҳи IV бо масдар ифода ёфтаанд.

Ҷумла бо оҳанги махсус сар шуда, дар яке аз аъзоҳо оҳанг баландтар мешавад ва дар охири ҷумла оҳанг хеле паст мефарояд. Дар ҷумлаҳои содаи ҳикоягӣ оҳанги аз ҳама баланд ба калимае меафтад, ки задаи мантиқӣ қабул намудааст.

Дар ҷумлаи содаи хуллас бошад, задаи мантиқиро хабар қабул менамояд [3, 207]. Аъзои пайраве, ки задаи мантиқӣ қабул намудааст, бештар пеш аз хабар ҷой мегирад ва кашидатар талаффуз меёбад.

Ҷумлаҳои ҳикоягӣ аз ҳамдигар бо исти кӯтоҳ ҷудо мешаванд, дар нутқи муассир ин фосила дарозтар мегардад: «*Аҳмад ҳеҷ чиз натавонист кардан*» [6, 143]. «*Аҳмад рафт*» [6, 144]. «*Саҳл боз ба хона рафт*» [6, 151].

Дарачаи модалияти мансуби ҳама гуна ҷумлаҳои сода ба дарачаи замон саҳт алоқамандӣ дорад. Хусусияти объективии модалият дар он ифода мешавад, ки ба воситаи ҷумла дар бораи ашё ва ҳодисаҳои олами ҳастӣ, ки ба таври ҳақиқӣ дар яке аз замонҳо мавҷуд мебошад, хабар дода мешавад. Дарачаи модалияти объективӣ, асосан, хоси ҷумлаи ҳикоягӣ буда, хабари онҳо, одатан, бо сиғаи хабарии феъл ва ҳиссаҳои

номии нутқ бевосита ё бавосита ифода мешаванд: «Ман аз шариат берун натавонам шуд» [4, 111]. «Хасм табассум кард» [4,112]. «Кӯдак зар ба устод намуд» [4,116].

Маъноии модалияти субъективӣ дар ҷумлаҳои, ки хабарашон аз сифаи хабарӣ иборат аст, ба омилҳои зиёди луғавию грамматикӣ вобаста мебошад. Ин ҳодиса, пеш аз ҳама, ба сохт ва таркиби ҷумла алоқаманд аст.

Феълҳои модалии *хостан, тавонистан, ёрастан, боистан, шоистан* дар шакли тасдиқ ва чи дар шакли инкор дар таркиби хабари ҷумлаҳои ҳикоягӣ меоянд, ки инро дар «Қобуснома» низ вохӯрдём: «Мардум аз сухан шунидан сухангӯ шавад» [4,39].

Ҷумлаҳои содае, ки хабарашон ба сифаи шартиву хоҳишмандӣ ифода шудааст, маъноҳои *илтимос, хоҳиш, шарт, хилоф, мақсад, гумон, шубҳа* ва амсоли инҳоро мефҳмонанд: «Як ба ман *нишон медедед*» [4,141]. *Ва он кас мутобеи худованди давлат бошад* [4, 15]. Аз он хотир, ки асари мазкур панду насиҳатист, ҷумлаҳои сифаи шартиву хоҳишмандӣ хеле кам ба назар расиданд.

Сифаи эҳтимолӣ ба ҷумла маъноии гумону шубҳа ва тахмин мебахшад. Ин маъноӣ гоҳо бо тобиши орзуву ният омехта ифода мешавад. Аммо дар «Қобуснома» ҷумлаҳои сода бо чунин сифа истифода нашудааст.

Дар ифодаи модалияти субъективӣ сохти ҷумла роли калон мебозад. Ин маъноӣ на танҳо дар ҷумлаҳои содаи феълӣ, балки дар ҷумлаҳои содаи гайрифеълӣ низ мушоҳида мешавад. Дар ифодаи модалияти субъективии ҷумлаҳои содаи гайрифеълӣ, маъноии луғавии калимаҳои, ки ба вазифаи хабар омадаанд, аҳамияти калон доранд.

1. Ҷумлаҳои содаи ҳикоягӣ, ки маъноии зарурат ва ногузирро ифода мекунанд. Дар ин гуна ҷумлаҳо ба вазифаи хабар калимаҳои *ҳатмӣ, зарур, лозим, даркор, ногузир, матлуб, шарт* ва ғайра ҳам дар шакли ҳолис ва ҳам бо бандҳои хабариву феълҳои ёридиҳанда меоянд: «*Аз ин ҷо рафта нам даркор*» [5,121]. «*Баъд аз се рӯз ба хонаи худ омадан даркор*» [5,144]. «*Замоне мунтазири ӯ будан лозим*» [5,144].

2. Ҷумлаҳои содаи ҳикоягӣ, ки маъноии эътимоду боварӣ доранд.

Ба вазифаи хабарии ин ҷумлаҳо калимаҳои *бешубҳа, яқин, бегумон* ва амсоли инҳо меоянд: «*Онро шаранге бегумон шумор*» [с.104]; «*Банди ӯ хира мадон ва бегумон бош*» [5,14].

Ҷумлаи саволӣ. Дар ҷумлаи саволӣ фикр ва мақсади гӯянда ба тариқи пурсиш ифода мешавад [2, 221]. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ҷумлаи саволӣ дар он аст, ки шунавандаро бо додани маълумот водор менамояд ва ба ин восита гӯянда аз ҳамсухбати худ ягон чизро фаҳмида, чизеро аниқ мекунад.

Ҷумлаҳои саволӣ аз рӯи маъноиву мазмун ба хелҳои зерин ҷудо мешаванд:

а) Ҷумлаҳои содаи саволиии хоса.

Ҷумлаҳои содаи саволиии хоса яке аз гурӯҳҳои серистеъмоли ҷумлаҳои саволиро дар «Қобуснома» ташкил медиҳад. Ин гурӯҳи ҷумлаҳои саволиии аслии ҳатман ҷавоб талаб мекунанд: «*Вай кучо рафтааст?*» [4, 113]. «*Ин мард бад- ин бахилӣ ин саҳо ҷаро кард?*» [4, 116] «*Ин саҳо чист?*» [5, 116]. «*Дар кучо истиқомат карданӣ ҳастӣ?*» [5, 81]. «*Ин кист?*» [5, 94].

Ҷумлаҳои саволиии хоса на танҳо пурсиширо ифода мекунанд, балки тобишҳои модаи *тааҷҷуб, шубҳа, нобоварӣ, гумон, ҳайрат, муҳокима* ва ғайра дошта метавонанд: «*Ҷаро аз Фатҳ хабаре нест?*» [4, 100]. «*Чӣ шуд?*» [4, 91]. «*Шояд ҳамон шабро ба хотир оварда бошад?*» [3,93]. «*Ин пиразан аз кай боз ба Фазнин расад?*» [4, 158].

б) Ҷумлаҳои содаи саволиии риторикӣ.

Ҷумлаҳои содаи саволиии риторикӣ ҷавоб талаб намекунанд. Саволи риторикӣ (рамзӣ) ба ҳуди саволдиҳанда маълум аст. Ҷумлаҳои содаи саволиии риторикӣ маъноии инкорро низ ифода мекунанд. Аммо чунин хели ҷумлаҳои содаи саволӣ дар «Қобуснома» хеле кам истифода шудаанд: «*Магар аз оби Даҷла сер шудӣ?*» [5,25]

Ҷумлаҳои саволиии риторикӣ, на танҳо дар муколама, балки дар монолог низ қор фармуда мешаванд ва ба савол ҷавоб талаб намекунанд (савол метавонад бе ҷавоб монад). Аз рӯи ифода ва мазмун баъзан ба ҳам мувофиқат намекунанд (яъне ифодаи

тасдиқ маънои инкор ва баръакс ифодаи инкор маънои тасдиқро дода метавонад): «*Чӣ хоҳам аз Худои аzza ва чаъалла*» [5,с. 160]. «*Дӯстӣ кай андар дили вай буд?*» [5, с.102].

в) Чумлаҳои содаи саволии водоркунанда.

Чумлаҳои саволие ҳастанд, ки ҷавоб талаб намекунад, фикрро тасдику инкор намекунад, балки шунавандаро ба амале водор менамоянд: «*Чӣ тавонам кард?*» [4, с.158] «*Эй писар, аввал бидон ҷавонмардӣ чист?*» [4,165] «*Ин ҷавонмардро чӣ ҷавоб бояд дод?*» [4,170].

Қобили қайд аст, ки дар «Қобуснома» чумлаҳои риторикӣ истифодаи бештаре доранд, ба хотири он ки асари мазкур маводи панду насиҳатӣ ва ахлоқиро дар бар мегирад. Муаллиф тавассути ин гурӯҳ чумлаҳо диққати хонандаро ба фикри гуфтааш ҷалб карда, суханашро тақвият медиҳад.

Чумлаи амрӣ. Ин хели чумлаҳои сода фармон ва супоришро мефаҳмонанд ва маънои хоҳиш, маслиҳат ва даъватро низ ифода мекунанд. Хабарҳои чумлаҳои содаи амрӣ доимо ба феъли фармоишӣ ифода мешавад, ки он бо сиғаи амр баробар аст.

Чумлаҳои содаи амрӣ дар «Қобуснома» дар баробари чумлаҳои содаи ҳикоягӣ бисёр истифода шудаанд. Гурӯҳи асосии чумлаҳои содаи амрии «Қобуснома» - ро чумлаҳои ташкил мекунанд, ки маънои амр ва супориш доранд. Дар «Қобуснома» баъзан хабарҳои ин хели чумлаҳо пешванди «*ма-*» гирифта қатъияти амрро таъкид менамояд, яъне ба амр оҳанги қатъият мебахшад, чунончи: «*Накӯғӯи мардумон мабош*» [3, 40]. «*Кори нокардаро карда мапиндор*» [3, 33]. «*Хурднигариши бузургзиён мабош*» [3, 34]. «*Бигӯӣ*» [3,170].

Чумлаҳои содаи амриё, ки таъкиди матлабро ифода мекунанд, дар «Қобуснома» бештар кор фармуда шудаанд. Ин хели чумлаҳои содаи амрӣ бештар характери пандуахлоқӣ доранд: «*Ва бар сари нон турӯшрӯӣ мабош*» [3,43]. «*Аммо таом ба шитоб махӯр*» [3, 42]. «*Ва мардумони мӯхташам ва хос дар шабонарӯзӣ як бор беш таом нахӯранд*» [3, 42]. «*Оҳиста бош*» [3,42]. «*Он мӯӣ аз лукма берун кун*» [3, 43].

Чумлаҳои амриё, ки даъватро ифода мекунанд: «*Аз ошиқӣ бипарҳез*» [4,53]. «*Беш аз ин хато макун*» [4, 50]. «*Фалонири бисёр*» [с. 48]. «*Ва низ аз ҷавони ҷоҳил мабош*» [4, 36]. «*Рӯӣ хеш дар ойнаи касон бин*» [4, 41].

Хабарҳои чумлаҳои амрӣ ҳамчун қоида бо сиғаи амрии феъл ифода мешавад. Дар ин гуна чумлаҳо сухан ба шахси дуҷум нигаронида мешавад, ки он иҷрокунандаи супориш ва амру фармон аст.

Чумлаҳои амрӣ оҳанги маҳсус доранд. Агар чумлаҳои амрӣ фармону супориши қатъӣ, таъкиди матлаб ва даъватро ифода кунанд, шиддатноктар гуфта мешаванд ва дар бисёр мавридҳо оҳанги хитобӣ касб менамоянд. Агар чумлаҳои содаи амрӣ маънои нияту орзу, маслиҳату насиҳат, навозишу узр, таклиф ва зориву илтиҷоро ифода кунанд, бо оҳанги пасттар талаффуз мешаванд.

Қисмати бештари хабарҳои чумлаҳои амрӣ, одатан, ба воситаи сиғаи амр ифода мегардад. Аз ин сабаб дар чумлаҳои амрӣ сиғаи амр яке аз маъмултарин шаклҳои феъл ба шумор меравад.

I. Ифодаи шудани хабарҳои чумлаҳои амрӣ бо сиғаи амр:

а) бо шумораи танҳо: «*Зан аз бегонагон хоҳ*» [5, 93].

б) бо шумораи ҷамъ: «*Ва он амирро зуд пеши ман оред*» [5,67].

Чумлаҳои амрии хабарашон бо сиғаи амр ифодаёфта дар «Қобуснома» бештар дар муқолаи кор фармуда шудаанд.

II. Бо сиғаи шартиву хоҳишмандӣ ифодаи шудани хабарҳои чумлаи амрӣ:

а) бо аорист:

Шахси дуҷуми танҳо: «*Пас бояд, ки аз ҳоли лашкар ва раъият нек огоҳ бошӣ ва аз ҳоли мамлақати хеш беҳабар набошӣ*» [5,162].

Шахси дуҷуми ҷамъ: «*Аз ин ба халки Худо некӯӣ кунед*» [5, 54].

Шахси сеҷуми танҳо:

«*Ва байни ҷамъи сухани бисёр нагӯяд*» [5,с. 176]. «*Ва бе ситам сухбати касе начӯяд*» [5,176].

III. Бо шакли бешахси феъл – феъли модалии **боистан** дар шакли аористи шахси III танҳо ва масдар ё масдари кӯтоҳшуда:

«*Ва айб ва ҳунар ҳар як бибояд донист*» [4,70]. «*Ва ҷойи шарм ва ҷойи бешармӣ ҳар ду донист*» [4, 23]; Ва подшоҳро бо расул борнома **мебоист** [4, 34];

Маълум аст, ки дар забони муосири тоҷикӣ феъли модалии **боистан** бештар дар шакли **бояд** меояд, мисолҳои таҳлилшуда собит сохтанд, ки дар забони асари таҳқиқшаванда феъли мазкур дар шаклҳои **бибояд, мебоист, мебояд** кор фармуда шудааст.

Ҷумлаҳои хитобӣ. Ҷумлаҳои *амрӣ, ҳикоягӣ ва саволӣ* ҳангоми бо ҳиссиёти баланд ва оҳанги нидову хитоб талаффуз шуданашон ба ҷумлаи хитобӣ табдил меёбанд: «*Зиндагии Худованд дароз бод!*» [7,с. 80]

«*Субҳоноллоҳ!*» [7,116] «*Ин кӯдак хубрӯй нест!*» [7,112].

Ҷумлаҳои хитобӣ оҳанги махсус ва пуршиддат доранд. Аз ин сабаб бо ифодаи тобишҳои гуногуни маъноӣ ва воситаҳои зиёди луғавию грамматикӣ истифода мешаванд. Мухотаб, нидо, ҳиссаҷаҳои ёридиханда, калимаҳои модалӣ аз муҳимтарини онҳо ба шумор мераванд: «*Бақош бод! – Бақои Худованд бод!*» [5, 163] «*Ано раббакум ул – аъло!*» [5,136] «*Ман Худои бузурги шумоям!*» [5, 136].

Хулоса, ҳангоми ифодаи фикр гӯянда дар назди худ метавонад, ҳар гуна мақсад гузорад: доир ба ягон чиз маълумот диҳад, фикреро тасдиқ кунад, шубҳаро баргараф намояд, амру фармон диҳад, изҳори муҳаббат кунад, ҳиссиёташро ифода кунад ва ғайра.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик .-Ҷ 1 -: Дониш, 1966 – с 28-88, 132-148.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 2. –Душанбе, 1963 Синтаксис .- 684 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ. 1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. -148с.
4. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. «Дониш», Душанбе, 1989. – 224 с.
5. Унсуролмаолии Кайковус. Қобуснома. (Таҳрири Мирзо Муллоаҳмадов). Душанбе: Маориф, 1979. - 191с.
6. Унсуролмаолии Кайковус. Қобуснома. (Таҳрири Мирзо Муллоаҳмадов). Техрон: 2001. -192 с.
7. Унсуролмаолии Кайковус. Қобуснома. (дар таҳияи Мирзо Муллоаҳмадов) – Душанбе: Суннатулло, 2007. -354 с.

СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ PHYLOLOGICAL SCIENCES

ДЖУМАЕВА ГУЛХОН СОАТМУРОДОВНА ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВОЙ КОММУНИКАЦИИ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ.....	3
КАЖБАНОВА АРУЖАН КАНАТОВНА, МАЙКУПОВА РИТА НУРЛАНОВНА [АКТОБЕ, КАЗАХСТАН] ЗНАЧИМОСТЬ И РОЛЬ ТЕРМИНА «ПАНАЦЕЯ» В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ.....	6
KISMETOVA GALIYA, AKYLBEEKYZY SAULE [URALSK, KAZAKHSTAN] "THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE USE OF ARTISTIC AND AESTHETIC TECHNOLOGY (ART TECHNOLOGY) IN ENGLISH LESSONS TO ENHANCE THE CREATIVE POTENTIAL OF STUDENTS".....	9
БАЙТАКОВА М.К., АБДУЛЛИНА Л.Н., МАЙКУПОВА Р.Н. [АКТОБЕ, КАЗАХСТАН] ВОЗМОЖНОСТИ ИКТ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ.....	13
SVETLANA ALYMKULOVA, ELMIRA KARABEKOVA, DARIKA BEKKULOVA COLOR SYMBOLISM IN KYRGYZ LINGUISTIC CULTURE.....	17
ХУҢШАН АЙЖАН [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕР (熟语 (ШУЮЙ) ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРЫЛУ ЖОЛДАРЫ.....	21
САНТЕРХАНҚЫЗЫ ЖАНСАЯ [ТАЛДЫҚОРҒАН, ҚАЗАҚСТАН] А. БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ СИНТАКСИСТІ ОҚЫТУ ТУРАЛЫ ТҰЖЫРЫМДАРЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ.....	25
KASYMKHAN ALIYA ALI-KHANKYZY [SHYMKENT, KAZAKHSTAN] THE PECULIERIES OF THE ENGLISH WORD – BUILDING IN THE PROCESS OF THE ENRICHING ENGLISH VOCABULARY.....	28
AKKUZOV A.A., KAIYRBEKOVA U.S., AKKUZOVA A.A., PERNEBAUYEVA G.B., DUISSOVA A.K. THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE & CULTURE AND THE IMPLICATIONS FOR LANGUAGE TEACHING.....	30
СОЛИЕВА МУҲАЙЕ АБДУЛАКИМОВНА, СОЛИЕВА МУХАЕ АБДУЛАКИМОВНА [ТАДЖИКИСТАН] ФАРҲАНГ ВА ЗАБОН.....	35
ҲАЙДАРОВА БИСАНОАТ УМАРОВНА [ТОҶИКИСТОН] АНДЕШАҲОИ ЛАТИФУ АҲКОРИ ҲАКИМОНА АЗ НИГОҲИ МИРЗО ШҶҲИИ ХУҶАНДӢ.....	38
ЕМБЕРГЕН ЗАРИНА [ТАЛДЫҚОРҒАН, ҚАЗАҚСТАН] ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ «ӨТІРІК» СӨЗІНІҢ ТІЛДІК СИПАТЫ.....	47
ВИЖАГИИ ЛАТИФАҲОИ МАҲАЛЛӢ, ГУЛОБ ОБИД ХОЛИҚ [ТОҶИКИСТОН] ОСОБЕННОСТИ ЛОКАЛЬНЫХ ЛАТИФА (АНЕКДОТОВ) (НА ПРИМЕРЕ ФОЛЬКЛОРНЫХ АНЕКДОТОВ БАДАХШАНА).....	52
НУРМАТОВА МАҚСУДА РҶЗИБОВЕНА ВИЖАГИҲОИ СОҲТОРИИ ЛҶУМЛАҲОИ СОДДА ДАР «ҚОБУСНОМА»-И УНСУРМАОЛИИ КАЙКОВУС.....	57

"IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION"

Контакт

els.education23@mail.ru

Наш сайт

irc-els.com